

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ

Теліженко О. М. (головний редактор),
д-р екон. наук, професор, СумДУ, Україна;

Ілляшенко С. М. (заступник редактора),
д-р екон. наук, професор, СумДУ, Україна;

Магоні М., професор, Політехнічний
університет, м. Мілан, Італія;

Адамишин П., професор, Університет
м. Прешов, Словаччина;

Марченко Н., професор, Джольєт Джуніор
Коледж, США;

Єрмошенко М. М., д-р екон. наук, професор,
Національна академія управління, м. Київ,
Україна;

Бай С. І., д-р екон. наук, професор,
Київський національний торговельно-
економічний університет, м. Київ, Україна;

Боронос В. М., канд. екон. наук, професор,
СумДУ, м. Суми, Україна;

Буркинський Б. В., д-р екон. наук,
професор, Інститут проблем ринку та
економіко-екологічних досліджень НАН
України, м. Київ, Україна;

Васильєва Т. А., д-р екон. наук, професор,
ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми, Україна;

Данилишин Б. М., д-р екон. наук, професор,
академік НАН України;

Жулавський А. Ю., канд. екон. наук,
професор, СумДУ, м. Суми, Україна;

Карпіщенко О. І., канд. екон. наук,
професор, СумДУ, м. Суми, Україна;

Кислий В. М., канд. екон. наук, доцент,
СумДУ, м. Суми, Україна;

Ковальов А. І., д-р екон. наук, професор,
Одеський національний економічний
університет, м. Одеса, Україна;

Олійник Я. Б., д-р екон. наук, професор,
член-кореспондент АПН України, [Київський
національний університет ім. Т. Г. Шевченка](#),
м. Київ, Україна;

Козьменко С. М., д-р екон. наук, професор,
ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми, Україна;

EDITORIAL BOARD

Telizhenko O. M. (Editor-in-chief),
D.Sc., Ph.D., Professor, Sumy State University
(SSU), Sumy, Ukraine;

Ilyashenko S. M., (Deputy Editor),
D.Sc., Ph.D., Professor, SSU, Sumy, Ukraine;

Magoni, M., Professor, Politecnico di Milano,
Italia;

Adamišín P., Professor, University of Prešov
in Prešov, Slovak Republic;

Marchenko N., Professor, [Joliet Junior
College](#), USA;

Yermoshenko M. M., D.Sc., Ph.D., Professor,
National Academy of Management, Kyiv,
Ukraine;

Buy S. I., D.Sc., Ph.D., Professor, Kyiv
National University of Trade and Economics,
Kyiv, Ukraine;

Boronos V. M., Cand.Econ.Sc., Professor,
SSU, Sumy, Ukraine;

Burkynskiy B. V., D.Sc., Ph.D., Professor,
Institute for Market Problems and Economic-
and-Ecological Research of the NAS of
Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Vasilyeva T. A., D.Sc., Ph.D., Professor,
"Ukrainian Academy of Banking of the
National Bank of Ukraine", Sumy, Ukraine;

Danylyshyn B. M., D.Sc., Ph.D., Professor,
Academician of the NAS of Ukraine, Kyiv,
Ukraine;

Zhulavskiy A. Ju., Cand.Econ.Sc., Professor,
SSU, Sumy, Ukraine;

Karpishchenko O. O., Ph.D., Professor,
SSU, Sumy, Ukraine;

Kyslyi V. M., Ph.D., Senior Lecturer, SSU,
Sumy, Ukraine;

Kovalev A. I., D.Sc., Ph.D., Professor,
Odessa National Economic University,
Odessa, Ukraine;

Oliynyk J. B., D.Sc., Ph.D., Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine;

Kozmenko S. M., D.Sc., Ph.D., Professor,
Ukrainian Academy of Banking of the National
Bank of Ukraine, Sumy, Ukraine;

- Колмикова Т. С.**, д-р екон. наук, професор, член ІПБ Росії, Південно-Західний державний університет, м. Курськ, Російська Федерація; **Kolmykova T. S.**, D.Sc., Ph.D., Professor, Member of IPAC of Russia (IFAC), Southwest State University, Kursk, Russia;
- Кузнецова І. О.**, д-р екон. наук, Одеський державний економічний університет, м. Одеса, Україна; **Kuznetsova I. O.**, D.Sc., Ph.D., Professor, Odessa National Economic University, Odessa, Ukraine;
- Лепейко Т. І.**, д-р екон. наук, професор, Харківський національний економічний університет, м. Харків, Україна; **Lepeyko T. I.**, D.Sc., Ph.D., Professor, Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine;
- Мельник Л. Г.**, д-р екон. наук, професор, СумДУ, Україна; **Melnyk L. G.**, D.Sc., Ph.D., Professor, SSU, Sumy, Ukraine;
- Мишенін Є. В.**, д-р екон. наук, професор, Сумський національний аграрний університет, м. Суми, Україна; **Mishenin E. V.**, D.Sc., Ph.D., Professor, Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine;
- Прокопенко О. В.**, д-р екон. наук, професор, СумДУ, Україна; **Prokopenko O. V.**, D.Sc., Ph.D., Professor, SSU, Sumy, Ukraine;
- Сало І. В.**, д-р екон. наук, професор, СумДУ, Україна; **Salo I. V.**, D.Sc., Ph.D., Professor, SSU, Sumy, Ukraine;
- Телстов О. С.**, д-р екон. наук, професор, СумДУ, Україна; **Teletov O. S.**, D.Sc., Ph.D., Professor, SSU, Sumy, Ukraine;
- Ульянченко О. В.**, д-р екон. наук, професор, член-кореспондент НААН України, Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва, м. Харків, Україна; **Ulianchenko O. V.**, D.Sc., Ph.D., Professor, Corresponding Member of the NAAS, V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University, Kharkiv, Ukraine;
- Харічков С. К.**, д-р екон. наук, професор, СумДУ, Україна; **Kharichkov S. K.**, D.Sc., Ph.D., Professor, SSU, Sumy, Ukraine;
- Харченко Є. В.**, д-р екон. наук, професор, Південно-Західний державний університет, м. Курськ, Російська Федерація; **Kharchenko E. V.**, D.Sc., Ph.D., Professor, Southwest State University, Kursk, Russia;
- Хлобистов Є. В.**, д-р екон. наук, професор, СумДУ, Україна; **Khlobystov Y. V.**, Ph.D., Professor, SSU, Sumy, Ukraine;
- Шапочка М. К.**, канд. екон. наук, професор, СумДУ, Україна; **Shapochka M. K.**, Ph.D., Professor, SSU, Sumy, Ukraine;
- Байстриченко Н. О.** (технічний секретар), канд. екон. наук, СумДУ, Україна; **Baistriuchenko N. O.** (Technical Secretary), Ph.D., SSU, Sumy, Ukraine

УДК 502.13 : 354/354

**ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНОГО
УПРАВЛІННЯ НА БАЗОВОМУ РІВНІ,
НА РІВНІ АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ ТА ОБЛАСТІ**

*Ю. Т. Алібєкова, асистент кафедри управління,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, 40007, м. Суми, Україна.
E-mail: alibekova@ua.fm*

У статті досліджено структуру органів адміністративно-територіального управління на прикладі Сумської області. Запропоновано впровадити систему екологоорієнтованого управління адміністративно-територіальною одиницею, яка потребує суттєвої трансформації організаційної структури, функцій і взаємозв'язків в діючій структурі управління. Запропоновано визначення економічної ефективності екологізації системи управління адміністративною територією.

***Ключові слова:** еколого орієнтована структура управління, базовий рівень управління, адміністративний район, область, адміністративно-територіальна одиниця, економічна ефективність екологізації системи управління адміністративною територією.*

ВСТУП

В умовах сучасної України особливою гостротою відзначаються екологічні проблеми соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Одним із основних напрямів вирішення цих проблем є впровадження еколого-орієнтованої системи адміністративно-територіального управління.

У контексті вирішення вищенаведених проблем такі вчені як Ю. І. Бистрякова, С. М. Рибальченко, Т. Л. Чернова, Н. О. Хижнякова, присвятили свої дослідження питанням формування еколого-орієнтованої системи управління на регіональному рівні.

Так, Ю. І. Бистряковою в дослідженнях розкрито економіко-інституціональний підхід до еколого-орієнтованого розвитку регіонів та запропоновано організаційну форму управління еколого-орієнтованим розвитком регіонів на основі принципів так званого м'якого управління природою, формування екосистем, кооперативності, екологічної відповідальності, інтегрального ресурсу, розумної достатності та допустимого ризику [1]. У праці С. М. Рибальченко акцентується увага на необхідності розроблення механізму стратегій розвитку господарювання

систем у рамках регіональної еколого-орієнтованої стратегії розвитку на основі комплексного використання програмно-цільового та кластерного підходів щодо стратегічного управління [4]. Т. Л. Черновою запропоновані теоретичні та методичні положення щодо формування еколого-орієнтованої системи управління виробничим комплексом, що полягають у врахуванні взаємозалежних та взаємообумовлених зв'язків між розвитком соціальних і виробничих систем території [6]. Формуванню еколого-орієнтованої структури управління приділено увагу в дослідженнях Б. В. Яценко. Автор запропонував блок-схему формування еколого-орієнтованої структури управління на рівні підприємства, в якій визначив такі основні складові: принципи побудови структур управління, фактори, що визначають конструкцію структури управління, та вимоги до неї [8]. Н. О. Хижнякова у своїх працях досліджує сутність еколого-орієнтованих управлінських рішень та їх роль у вирішенні еколого-економічних проблем. При цьому автор визначає еколого-орієнтовані управлінські рішення як будь-які рішення щодо змін в економічній діяльності, спрямовані на поліпшення її забезпечення природними ресурсами або зменшення її негативного впливу на стан довкілля.

В свою чергу, питання формування еколого-орієнтованої системи управління на основі суттєвої трансформації організаційної структури, функцій і взаємозв'язків в існуючій структурі управління потребують подальших досліджень.

Отже, актуальність даної статті полягає в необхідності з'ясування місця і ролі органів державного управління та місцевого самоврядування в процесі формування еколого-орієнтованої структури управління.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є удосконалення теоретичних та науково-методичних засад формування еколого-орієнтованої системи управління адміністративно-територіальною одиницею. У відповідності до поставленої мети в статті досліджено структуру органів адміністративно-територіального управління в Сумській області.

РЕЗУЛЬТАТИ

Аналіз статистичної інформації щодо використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища показав, що на сьогодні проблемна екологічна ситуація має місце на більшості територій України. Це негативно впливає на стан здоров'я населення, ефективність суспільного виробництва. І хоча спостерігається зменшення загального обсягу викидів шкідливих речовин за останні роки, воно обумовлене скороченням обсягів промислового виробництва. Як показали дослідження, темпи зниження антропогенного навантаження менші ніж темпи спаду виробництва, рис. 1.

На нашу думку, інтенсифікації темпів зниження антропогенного навантаження сприятиме еколого-орієнтована система адміністративно-територіального управління.

В свою чергу на основі аналізу літературних джерел нами були досліджені основні проблеми, що перешкоджають функціонуванню еколого-орієнтованій системі управління та визначили основні, які представлені на рис. 2

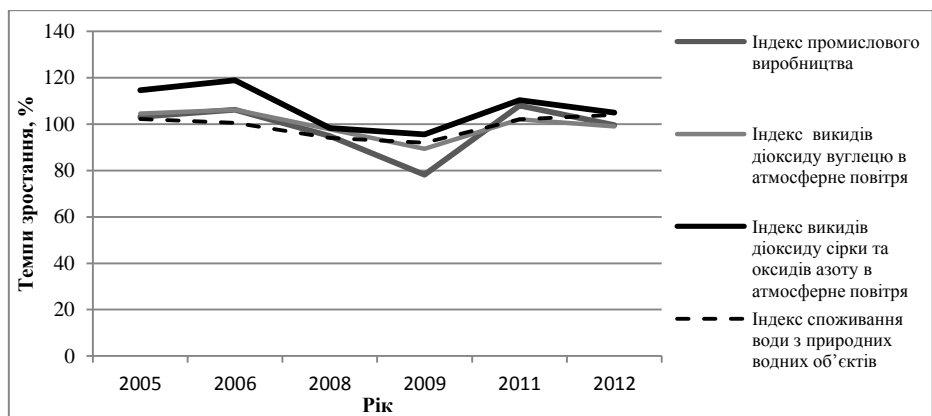

Рисунок 1 - Співвідношення темпів зростання промислового виробництва і забруднення навколишнього середовища в Україні
(Джерело: розроблено автором за даними: <http://www.ukrstat.gov.ua/>)

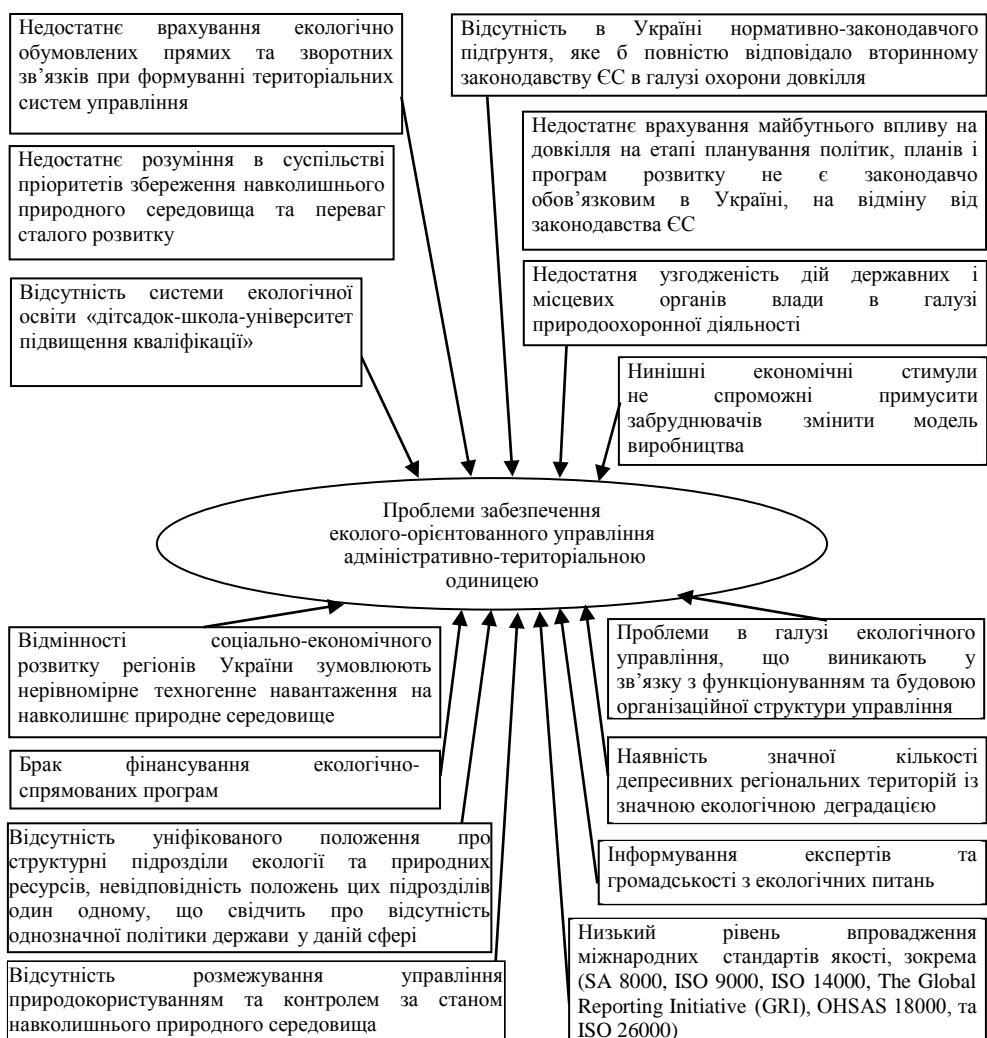

Рисунок 2 - Проблеми забезпечення еколого-орієнтованого управління адміністративно-територіальною одиницею

Складність забезпечення гармонійного розвитку саме адміністративно-територіальних одиниць обумовлена необхідністю вирішення широкого спектра складних проблем, серед яких виділяють: забезпечення раціонального природокористування й захисту довкілля; організацію раціонального використання природних ресурсів територіальних громад і країни загалом (зокрема земельних ресурсів); екологічно-збалансований соціально-економічний розвиток територіальних громад; екологічне виховання громадян, організацію навчального екологічно-спрямованого та просвітницького процесів.

Утім, крім окреслених вище проблем забезпечення еколого-орієнтованої системи управління, на особливу увагу також заслуговують проблеми в галузі екологічного управління, що виникають у зв'язку з функціонуванням та будовою організаційної структури управління.

Таким чином, ключовим аспектом формування еколого-орієнтованої системи управління на рівні адміністративного району та області є інтеграція екологічної функції в усі структурні елементи адміністративно-територіальної системи управління. Цим забезпечується екологізація організаційної структури управління адміністративно-територіальними одиницями.

У праці [5, с.129] організаційна структура управління регіонами визначається як особливе державно-правове явище, обумовлене суспільно-політичною природою, соціально-функціональною роллю, цілями та змістом державного управління в суспільстві регіону. Важливими в організаційній структурі є набір, кількість і якість елементів, із яких вона складається. Також не менш важливим є взаємозв'язок і взаємодія цих елементів. Організаційна структура адміністративно-територіальної одиниці є складною системою і містить велику кількість елементів та взаємозв'язків, наприклад у структурі органів управління Сумською областю їх налічується близько 70.

Організаційна структура управління адміністративно-територіальними одиницями представлена сукупністю органів державного управління та місцевого самоврядування.

Сучасні адміністративно-територіальні одиниці найчастіше мають такі організаційні структури, як лінійна, лінійно-функціональна та дивізіональна.

У свою чергу, з метою формування еколого-орієнтованої системи управління доцільним вважаємо використовувати матричну структуру управління та деякі принципи мережевої. Основними перевагами матричної структури є посилена особиста відповідальність керівника за програму в цілому і за її елементи, гнучкість системи під час прийняття важливих рішень на низових рівнях управління, можливість застосування ефективних методів управління, швидкість прийняття та реалізації управлінських рішень.

Згідно із системним підходом формування еколого-орієнтованого управління адміністративною територією повинно проводитися на обласному, районному та базовому рівнях.

На практиці цей підхід нами був реалізований на прикладі Сумської області.

Перетворення існуючої структури територіального управління на еколого-орієнтовану на рівні області може бути здійснено на основі інтеграції екологічних функцій з функціями структурних підрозділів та відділів обласної державної адміністрації рис. 3.

У такій структурі управління повинні бути горизонтальні та вертикальні функціональні взаємозв'язки, що стосуються охорони довкілля.

В умовах існування такої структури управління окремі органи державного управління та місцевого самоврядування, виконуючи свої функції, мають урахувати екологічні вимоги, тим самим забезпечуючи еколого-орієнтоване управління соціально-економічним розвитком території.

З метою забезпечення ефективної еколого-орієнтованої системи управління адміністративної території ці перетворення мають відбуватися на всіх рівнях управління, зокрема на рівні області, району та базовому рівні.

Зокрема, в існуючій організаційній структурі обласного управління екологічне управління обласної державної адміністрації представлено Департаментом екології, паливно-енергетичного комплексу та природних ресурсів Сумської області.

На рис. 3 відображені функціонуючі органи державного управління та сформовані нами блоки, які відображають взаємозв'язок різних підрозділів з департаментом екології, паливно-енергетичного комплексу та природних ресурсів Сумської області через еколого-орієнтовані функції та параметри.

Так, наприклад, блоки 1.1–1.2 передбачають інтеграцію екологічної функції в апарат управління обласної державної адміністрації. Реалізація цієї функції полягає у сприянні вищого керівництва досягненню цілей екологічно-сталого розвитку. Зокрема, посилення ролі екологічного управління в системі адміністративно-територіального управління має здійснюватися з метою досягнення рівності трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), що зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку. Згідно з блоком 1.20 повинні реалізовуватися заходи, спрямовані на розвиток чистого виробництва, стимулювання екологічного підприємництва, доступність екологічної інформації.

Формування еколого-орієнтованої структури управління на рівні адміністративних районів області передбачає: інтегрування екологічних функцій в загальну систему управління районом, рис. 4.

Формування еколого-орієнтованої структури управління на рівні районів передбачає: по-перше, впровадження відділу екології та природних ресурсів, по-друге, здійснення інтегрування екологічних функцій у загальну систему управління, дотримання еколого-орієнтованих взаємозв'язаних показників на рівні адміністративного району.

Цілі та завдання Департаменту екології, паливно-енергетичного комплексу та природних ресурсів Сумської області повинні бути спроектовані у відділ екологічного управління та природних ресурсів району.

У свою чергу, голова районної державної адміністрації та його заступники і керівники мають сприяти досягненню цілей екологічно сталого розвитку району (блоки 1.1 – 1.4).

Основними завданнями відділу фінансово-господарського забезпечення є виконання завдань щодо організації бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності та контроль за дотриманням правил його ведення, здійснення методологічного керівництва бухгалтерським обліком і звітністю. З точки зору екологізації функцій цього відділу доцільним було б скористатися досвідом Швеції та запровадити систему бухгалтерської звітності, в основу якої покладені концепція і стратегія екологічно стійкого розвитку (блоки 1.8, 1.22).

Рисунок 3 – Еколого-орієнтована структура управління на рівні області

Рисунок 4 - Еколого-орієнтована структура управління на рівні адміністративного району

Формування та розвиток екологічного мислення мають закладатися з дитинства, тому в службі у справах дітей та в управлінні освіти Сумської райдержадміністрації повинні реалізовуватися цілі екологічного виховання, аспекти еколого-орієнтованого розвитку особистості, що знаходять місце в програмах шкільних та позашкільних навчальних заходів, має забезпечуватися розвитком системи освіти з метою формування гармонійно розвиненої, соціально активної, творчої особистості (1.18, 1.20).

Управління агропромислового розвитку Сумської райдержадміністрації повинне враховувати такі екологічні показники, як збиток від пестицидів, забезпечувати поступову екологізацію сільського господарства. Відділ має сприяти розвитку органічного землеробства в районах, природоохоронній та рекреаційній сільськогосподарській практиці; біологічній безпеці та якості сільськогосподарської продукції, ринковим механізмам еколого-орієнтованого регулювання землекористування в районах (блок 1.19).

Місцевий (базовий) рівень управління є найбільш проблематичним і складним. Саме на цьому рівні реалізуються державні, регіональні й

власні рішення щодо інтересів територіальних громад сіл, селищ та міст. На сьогодні місцевий рівень управління недостатньо використовує власні права, обов'язки та особливості функціонування, що викликане існуванням муніципальної та особистої власності територіальних громад, як об'єктів управління та їхніх органів – місцевих рад, складністю формування місцевих бюджетів, важкого стану соціальної сфери та існуючими диспропорціями у рівнях економічного розвитку. Однак, саме на цьому рівні мають реалізовуватися принципи еколого-орієнтованого управління.

Формування еколого-орієнтованої системи управління на базовому рівні потребує екологізації організаційної структури місцевого самоврядування. Інтеграція природоохоронних функцій здійснюється через систему взаємопов'язаних показників, за допомогою яких узгоджуються державні та регіональні цільові програми соціально-економічного розвитку території з програмами охорони навколишнього природного середовища, рис. 5.

У запропонованій еколого-орієнтованій структурі управління адміністративною територією на базовому рівні перший блок відображає інтеграцію екологічних функцій у функції структурних підрозділів та відділів територіальної громади. Інтеграція екологічних функцій забезпечується відділом, що здійснює екологічне управління.

На базовому рівні екологічне управління здійснюється відділом цивільного захисту, екологічної безпеки та охорони праці. Звертаючи увагу на системний підхід до еколого-орієнтованого управління, передбачається доповнення та розширення існуючих екологічних функцій, які інтегруватимуться в загальну систему управління базового рівня. При цьому виникає необхідність утворення взаємозв'язків із Департаментом екології, паливно-енергетичного комплексу та природних ресурсів конкретної області.

Відповідно до блоку 1.4 міський голова, який є головною посадовою особою міської громади, має стимулювати питання інтеграції екологічної складової до структурних відділів та департаментів, сприяти розширенню зв'язків відділу, що функціонує в сфері екологічного управління з іншими відділами.

Згідно з блоками 1.19, 1.20, 1.21, 1.22 мають здійснюватися Стратегія екологічної освіти з метою сталого розвитку українського суспільства та економіки України. Зокрема блоком 1.20 в управлінні культури інтегрується екологічна складова в шляхом формування екологічної свідомості громадян та розроблення місцевих стратегій, покликаних стимулювати зміну нераціональних структур споживання з урахуванням культурних традицій.

У відповідності до блоків 1.19, 1.21 мають реалізовуватися в практику шкільної та позашкільної освіти, а також ВНЗ принципи екологічного виховання та екологізації свідомості особистості, крім того впроваджуватися програми, що передбачатимуть безперервність екологічної освіти.

Блоком 1.16 має забезпечуватися збільшення частки екологічної інформації та соціальної реклами природоохоронного спрямування, що регулярно поширюється засобами масової інформації.

У блоках 1.26, 1.27, 1.2, 1.29 має здійснюватися перегляд нормативно-правової бази з метою забезпечення природоохоронних вимог, зокрема щодо енерго- та ресурсозбереження, у процесі промислового та житлового проектування, будівництва, реконструкції та демонтажу споруд,

підвищення енерго- та ресурсозбереження в багатоквартирних будинках, будівництво екологічного житла.

Рисунок 5 - Схема еколого-орієнтованої структури управління на базовому рівні

Необхідно зазначити, що особливе значення має формування екологічної інфраструктури міста. До складових екологічної інфраструктури міста потрібно віднести: розвиток системи зелених насаджень та акваторій, формування безперервного природного каркасу в просторі міста.

Впровадження системи еколого-орієнтованого управління адміністративно-територіальною одиницею потребує суттєвої трансформації організаційної структури, функцій і взаємозв'язків в діючій структурі управління, що передбачає еколого-економічне обґрунтування цих змін. Нами пропонується науково-методичний підхід до оцінки економічної ефективності впровадження еколого-орієнтованої системи управління адміністративно-територіальною одиницею. Згідно з цим підходом економічний ефект від впровадження системи еколого-орієнтованого управління визначається як сукупність економічних результатів реалізації еколого-орієнтованих заходів у складі цільових програм соціо-еколого-економічного розвитку території за відрахуванням витрат, пов'язаних з екологізацією системи управління адміністративно-територіальною одиницею та реалізацією відповідних заходів,

У запропонованій нами еколого-орієнтованій системі управління реалізація будь-яких програм соціального та економічного розвитку повинна узгоджуватися з екологічними вимогами через еколого-орієнтовані управлінські параметри.

Економічну ефективність екологізації системи управління адміністративною територією можна визначити за формулою:

$$E_{np} = \sum_{i=1}^n E_{ci} + \sum_{j=1}^m E_{ej} + \sum_{k=1}^k E_{eki} + E_{синерг} - (B_{упр} + \sum_{j=1}^n B_{зах}) \quad (1)$$

де E_{np} – сукупний економічний ефект від екологізації системи управління адміністративно-територіальною одиницею;

E_{ci} – економічний результат i -х соціальних ефектів реалізації екологічних програм адміністративно-територіальною одиницею;

n – число видів соціальних ефектів;

E_{ej} – економічний результат j -х екологічних ефектів від реалізації екологічних програм адміністративно-територіальною одиницею;

m – число видів економічних ефектів;

E_{eki} – економічний результат i -х економічних ефектів від реалізації екологічних програм адміністративно-територіальною одиницею;

k – число видів екологічних ефектів;

$E_{синерг}$ – синергетичний результат від взаємодії економічних, екологічних та соціальних ефектів;

$B_{упр}$ – витрати, пов'язані з екологізацією системи територіального управління;

$B_{зах}$ – витрати пов'язані з реалізацією еколого-орієнтованих заходів інтегрованих з програмою соціально-економічного розвитку території.

На відміну від існуючих підходів до оцінки економічної ефективності впровадження еколого-орієнтованої системи територіального управління, нами пропонується додатково враховувати синергетичний ефект від взаємодії соціальних, екологічних та економічних ефектів від функціонування цієї системи.

Враховуючи те, що впровадження еколого-орієнтованої структури управління адміністративною територією реалізується на основі інтеграції екологічних програм та показників у загальну структуру управління, на нашу думку доцільним є здійснення оцінки економічної ефективності екологізації системи управління адміністративною територією за запропонованою нами формулою.

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу соціо-еколого-економічного стану адміністративно-територіальних одиниць було виявлено ряд проблем, зокрема виявлено, що функціонування системи адміністративно-територіального управління не забезпечує екологічно-сталого розвитку території. Як показали дослідження, одним із основних напрямів вирішення цієї задачі є впровадження еколого-орієнтованої системи адміністративно-територіального управління. Особливої уваги в даній статті приділяється питанню екологізації організаційної структури управління на обласному, районному та базовому рівнях в контексті формування еколого-орієнтованої системи адміністративно-територіального управління. На практиці цей підхід знайшов своє відображення на прикладі Сумської області, згідно яким кожен підрозділ будь-якого рівня в межах своєї компетенції несе також екологічну відповідальність.

SUMMARY

FORMATION OF THE ECOLOGICAL-BASED MANAGEMENT AT THE BASIC LEVEL IN THE ADMINISTRATIVE DISTRICTS AND REGIONS

Ju. T. Alibekova,
Sumy State University,
2, Rymskogo-Korsakova St., 40007, Sumy, Ukraine.
E-mail: alibekova@ua.fm

The paper studies the structure of the administrative-territorial management by the example of the Sumy region. It is suggested to implement the system of the ecological-based management to control the administrative and territorial unit, which needs substantial transformation of the organizational structure and correlation functions the existing management structure.

Keywords: ecological-based management structure, basic level of management, administrative district, area, elements of eco-oriented management, administrative and territorial unit, economic efficiency, greening of the control system of administrative territory.

РЕЗЮМЕ

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЭКОЛОГО-ОРИЕНТИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ НА БАЗОВОМ УРОВНЕ, НА УРОВНЕ АДМИНИСТРАТИВНОГО РАЙОНА И ОБЛАСТИ

Ю. Т. Алибекова, ассистент кафедры управления,
Сумский государственный университет,
ул. Римского-Корсакова, 2, 40007, г. Сумы, Украина.
E-mail: alibekova@ua.fm

В статье исследована структура органов административно-территориального управления на примере Сумской области. Предложено внедрить систему эколого-ориентированного управления административно-территориальной единицей, которая нуждается в существенной трансформации организационной структуры, функций и взаимосвязей в действующей структуре управления.

Ключевые слова: эколого-ориентированная структура управления, базовый уровень управления, административный район, область, элементы эколого-ориентированного управления, административно-территориальная единица, экономическая эффективность, экологизация системы управления административной территорией.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бистрякова Ю. І. Економіко-інституціональне забезпечення еколого-орієнтованого розвитку регіонів : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / Ю. І. Бистрякова. – Київ, 2008. – 188 с.

2. Головне управління статистики в Сумській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=13>.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Рибальченко С. М. Науково-методичні підходи до формування екологоорієнтованої стратегії розвитку підприємств в системі стратегічного регіонального управління / С. М. Рибальченко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2010. – № 3. – С. 75–87.
5. Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін. ; ред. С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
6. Хижнякова Н. О. Сутність екологоорієнтованих управлінських рішень та їх роль у вирішенні еколого-економічних проблем / Н. О. Хижнякова // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 11 (137). – С. 181–188.
7. Чернова Т. Л. Екологоорієнтоване управління розвитком нафтогазовидобувного комплексу Автономної Республіки Крим : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища / Т. Л. Чернова. – Суми : СумДУ, 2008. – 20 с.
8. Яценко Б. В. Екологізація управління теплоенергетичним комплексом в умовах корпоратизації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.08.01 / Б. В. Яценко ; Сумський державний університет. – Суми, 2001. – 20 с.

Надійшла до редакції 16 червня 2014 р.

ПРИНЦИПИ КОЕВОЛЮЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ

В. М. Кислий, канд. екон. наук, доцент;
Т. В. Бондар, асистент кафедри управління;
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, 40007, м. Суми, Україна

У статті обґрунтовується необхідність забезпечення пропорційного у просторово-часовому відношенні розвитку на мікроекономічному та територіальному рівнях. Показано доцільність планування розвитку території з позицій синергетики; представлено основні положення розробки проектів її збалансованого розвитку; обґрунтовано роль конкурентоспроможності підприємств щодо їх розвитку та досягнення територіальної збалансованості; представлено принципові положення планування потенціалу підприємств у системі коеволюційного розвитку території.

Ключові слова: коеволюційний розвиток; синергетика; сталий розвиток.

ВСТУП

Людське суспільство опинилося на порозі екологічної катастрофи, яка ставить під сумнів подальший соціально-економічний розвиток. Тому нове бачення власних можливостей розвитку є важливим фактором вибору нової стратегії розвитку людства.

Останнім часом все більшої популярності набуває синергетична парадигма наукового мислення, основними постулатами якої є те, що системи, структурно організовані на початковому етапі власної еволюції, мають певну величину потенціалу і внутрішні тенденції удосконалення та видозміни їх структурної організації, у відповідності з якими система обирає альтернативи власної самоорганізації у певний момент часу, знаходячись при цьому у конкретному стані упорядкованості. Процес функціонування системи спрямований на підтримку своєї життєздатності або – у категоріях синергетики – автопоезису, тобто самовідтворення системи. З цими процесами пов'язані поняття альтернативних шляхів розвитку, його ключових факторів та механізмів, періодів нестабільності зовнішнього середовища системи, а також незворотності розвитку.

Сучасна методологія виходить з того, що у новітніх системних трансформаціях складність проникає в сутність самого порядку речей. Мова йде про наукову революцію у дослідженнях сучасного світоустрою, за якої акценти на дослідженнях складних систем не залежить від їх природи (біологічної, соціальної тощо) [1].

Одним з таких методологічних підходів є синергетичний. Синергетика суттєво розширила розуміння розвитку, збагативши його уявленнями про саморозвиток та самоорганізацію відкритих нерівноважних систем, про вибір напрямків еволюції в точках розгалуження траєкторій [2].

Дослідженням концептуальних основ сталого розвитку суспільства займалися такі вчені, як Буравльов Є.П. [3], Геець В. [4], Грищенко А., Туниця Ю.Ю. [5], Синякевич І. [6], Прикін Б.В. [7] та ін.

У сучасних умовах об'єктивної необхідності зміни парадигми розвитку та мислення подальше оновлення та збагачення концептуальних основ сталого розвитку України є надзвичайно актуальним. Зазначене завдання

пов'язане із реалізацією ряду завдань науково-практичного характеру: 1) виявлення фундаментальних основ довгострокового розвитку суспільства; 2) дослідження сутності поняття «розвиток» з точки зору теорії систем; 3) формування загальнометодологічних засад розвитку; 4) перебудова концептуальних засад сталого розвитку з урахуванням зміни наукової парадигми та цільових настанов суспільного розвитку.

ПОСТАВЛЕННЯ ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є виділення принципових положень досягнення пропорційного розвитку підприємства та територіального розвитку у просторово-часовому відношенні на основі системно-синергетичного підходу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Враховуючи синергетичні принципи і системну методологію розвитку, можна сказати, що соціально-економічні системи у сучасній організації суспільства не є системами у всій їх повноті, тобто не розглядаються з позицій фундаментальних основ їх функціонування, є напівзакритими. Зокрема, розглянемо територіальні системи. Хоча у процесі планування їх розвитку комплексно враховуються різні фактори, вони є розбалансованими внаслідок структурних диспропорцій, наявних через існування системних протиріч. Ця теза стосується не тільки територіальних систем, але і систем різних ієрархічних рівнів.

Принцип розвитку систем свідчить про те, що система під час впливу факторів зовнішнього середовища, насамперед безпосередньої дії, структурно видозмінюється, удосконалюється або просто адаптується до дії фактору. При цьому підтримується баланс між інтенсивністю внутрішньої тенденції розвитку та інтенсивністю впливу фактору на систему. Становлення системи у відповідності із її тенденцією розвитку має своїм наслідком максимальну ступінь реалізації її потенціалу. Слід зазначити, що іманентно властива системі внутрішня тенденція її розвитку базується на фундаментальних основах розвитку як такого. Мається на увазі природничий аспект розвитку систем усіх ієрархічних рівнів природного та антропогенного походження. Тому для системи важливо, щоб зовнішні фактори розвитку були сприятливими. Коли у системі найближчого ієрархічного рівня існують протиріччя, то інтенсивність їх проявів може бути причиною відхилення напряму розвитку від внутрішнього вектора розвитку системи. Для підприємств факторами безпосереднього оточення є фактори стану територіальної системи. Звідси важливим завданням науково-практичного характеру є забезпечення коеволюційного розвитку території. З іншого боку, підприємства результатами власного функціонування повинні підтримувати збалансованість системи. Коеволюційний розвиток території означає планомірний та системний розвиток, параметри якого відповідали б певним пропорціям розвитку у його багатоаспектності. На сьогодні більшість вчених виділяють у системі територіального розвитку три основні аспекти: екологічний, соціальний та економічний. Такий структурний розподіл функціонування територіальної системи є укрупненим і потребує подальшої деталізації. На основі деталізації показників структурної раціональності територіальної системи, які характеризують стан окремих елементів та інтенсивність зв'язку між ними, що виражається у показниках впливу на стан елементів системи,

можна визначити не тільки тенденцію, але і вектор та градієнт територіального розвитку.

Як відомо, вектор розвитку характеризує поелементний розподіл потенціалу території у часі за обраними параметрами, а градієнт розвитку визначає напрямок, характер та величину зміни параметрів потенціалу (координат вектора розвитку). Можна сказати, що градієнт розвитку територіальних систем характеризує їх збалансований розвиток за визначеним критерієм (результатним градієнтом циклу розвитку території). Критерієм збалансованого територіального розвитку є комплексний показник розвитку території, який базується на добутку кумулятивних показників стану елементів системи (їх потенціалів), коефіцієнтів їх значущості та їх дисперсії від запроєктованого вектору розвитку, що ґрунтується на внутрішній тенденції системного розвитку. Величини показників поелементного складу територіальної системи мають бути взаємно збалансованими, тобто всі їх зміни повинні оцінюватися з точки зору взаємного впливу всіх елементів на основі встановлених зв'язків внутрішнього механізму функціонування системи при врахування закономірних та випадкових проявів впливів зовнішніх факторів систем вищих ієрархічних рівнів. При цьому, слід наголосити на стохастичному характері визначення такого критерію розвитку, оскільки неможливо врахувати дію всіх факторів одночасно. Тому постає задача встановлення нормативних значень можливих відхилень критерію розвитку від величини, встановленої на початковому етапі проектування територіальної системи.

Критерій збалансованого розвитку території вимагає автотельності розвитку, що означає максимальну відповідність кількісної характеристики потенціалів територіальної системи координатам власного вектору розвитку території, що виступають параметрами порядку у процесі становлення. Тобто автотельність розвитку характеризує його принципову обмеженість. Звідси важливим завданням є забезпечення рівномірного розподілу потенціалів у часі (згідно з етапами проектного життєвого циклу території) і визначення темпу розвитку з метою досягнення синхронності територіального становлення. Автотельність та синхронність розвитку є передумовою його когерентності, що означає відсутність протиріч у процесі реалізації еколого-економічних відносин. Виходячи з цього твердження, можна сказати, що когерентність розвитку є передумовою забезпечення його коеволюційності, що у структурному аспекті означає безумовне врахування фундаментальних основ розвитку, а у функціональному – визнання провідним елементом розвитку території екосистемні можливості на даному рівні.

Тенденцію розвитку можна визначити на основі потенціалу у статичному стані системи на основі властивостей проектної структури територіальної системи та виявлення загальносистемних зв'язків. Існування внутрішньої тенденції розвитку свідчить про можливість визначення чи побудови життєвого циклу території. На наш погляд, життєвий цикл території є результатом вибору шляху розвитку з урахуванням інтенсивності впливу тенденції розвитку та факторів зовнішнього середовища.

На основі приведених вище понять критерій довгострокового збалансованого розвитку території у кількісному вимірі можна визначити на основі формули:

$$K_{зб.розв.} = \frac{\sum_{i=1}^{n=i-1} (\partial F_{\phi}(x_{ij}) - \partial F_n(x_{ij}))}{T(x_j)}, \quad (1.1)$$

де $F_{\phi}(x_{ij})$ – фактичні значення параметрів нелінійної функції використання потенціалу території;

$F_n(x_{ij})$ – нормативні значення параметрів нелінійної функції потенціалу території;

$\partial F_{\phi}(x_{ij})$ – диференціали функції використання потенціалу території у кожний момент часу;

$\partial F_n(x_{ij})$ – диференціали функції потенціалу території у кожний момент часу;

x_{ij} – структурний елемент потенціалу території;

$T(x_j)$ – вектор розвитку території (статичний елемент) довгострокової збалансованості розвитку території.

На початковому етапі розробки проектів територіального розвитку постає завдання забезпечення збалансованості розвитку території на основі системно-синергетичного принципу. Фундаментальне значення для спрямованості та ходу розвитку території має встановлення окремих властивостей структурних елементів територіальної системи та характеру циклічних зв'язків між ними на основі критерію збалансованості територіального розвитку. З урахуванням характеру спроектованої структури території виявляється генеральна тенденція її розвитку, іманентно їй властива. Така тенденція, що визначає спрямованість розвитку системи, існує і в природній Геосистемі. В. Б. Прикін [7] називає її градієнтом. Про внутрішні тенденції згадують Є. Н. Князева, С. П. Курдюмов [8], розкриваючи зміст нелінійного управління. Знаючи параметри цієї тенденції (вектор розвитку) у процесі ідентифікації зовнішніх факторів впливу на систему, які відповідають параметрам цієї тенденції, аналізу впливу змін факторів, а також моменту утворення «самоорганізованої критичності», тобто структури системи у кризовій фазі її розвитку, стає можливим ефективно управління нею в умовах нелінійності розвитку відповідної надсистеми.

Автор [9] вказує на закономірний вектор розвитку підприємства, який складається з таких складових: створення підприємства, виробничоорієнтована модель поведінки, змішана модель поведінки, рентоорієнтована модель поведінки, ліквідація, банкрутство або вихід з галузі.

Синергетика вчить тому, що світ принципово нелінійний. ...Шлях розвитку складно організованих систем у них самих. Ці тенденції, устремління до самоорганізації необхідно уловити та зрозуміти. І тільки тоді є якась можливість для впливу та управління [10].

Для аналізу та планування розвитку території доцільним є обґрунтування сутності поняття довгострокової збалансованості розвитку території. Такі характеристики розвитку, як «довгостроковість» та «збалансованість» передбачають аналіз системи розвитку у рамках просторово-часової його організації. Виходячи з цього твердження,

довгострокову збалансованість територіального розвитку необхідно розуміти у якості такого стану території, яка відповідає критерію структурно-динамічної раціональності територіальної системи на кожному з етапів її якісного перетворення за певний проміжок часу. Критерій структурно-динамічної раціональності визначається з позицій забезпечення коеволюційного розвитку і має розглядатися з погляду речовинного, енергетичного та інформаційного аспектів змісту системи. Речовинний аспект пов'язаний з фізичною основою системи, тобто сутністю і функціональним змістом елементів структури системи, а також ступенем їх автономності. Формою прояву енергетичного аспекту критерію структурно-динамічної раціональності є наявність зв'язків між окремими елементами системи у певній структурній комбінації. Внутрішня організація системи залежить від змісту її елементів, ступеня їх автономності та зв'язаної енергії. Інформаційний аспект критерію структурно-динамічної раціональності системи полягає в існуванні потенціалу кожного з елементів системи, а також інших варіантів комбінації її структури. Інформаційні потоки у системі є передумовою її відкритості та здатності до розвитку. На основі внутрішньої інформативності системи, що полягає в існуванні власної тенденції розвитку, зумовленої певним ступенем структурної організації, та зовнішніх джерел інформації, які трансформуються у внутрішній потенціал системи, стає можливим збільшення величини потенціалу системи у випадку ідентичності набору ключових факторів розвитку внутрішній тенденції становлення системи.

На основі встановлених тенденції, вектору та градієнта розвитку територіальної системи необхідно розробити етапи її життєвого шляху. При цьому достовірно спроєктувати життєвий шлях системи неможливо. Надзвичайно важливим завданням є розробка адекватних показників структурної організації системи, показників ступеня їх відповідності еталону, згідно критерію збалансованості розвитку, показників зміни потенціалу системи внаслідок необоротних змін у ній з огляду на елементний склад системи, показників вимірювання рівня складності та гармонійності структурної організації і розрахунок періоду усталеного функціонування системи згідно з фактичними показниками структурної організації системи та прогнозованими зовнішніми факторами впливу. На початковій стадії реалізації проекту доцільно змодельовати весь життєвий цикл території. Для цього, зокрема, можна використовувати основи теорії динамічних систем. У ході реалізації проекту важливо проводити його моніторинг на основі наукового обґрунтованих показників, про які згадувалося вище, для кожного етапу життєвого циклу території. Складною проблемою, яка має стохастичний характер, є встановлення періодичності моніторингу процесу реалізації проекту. Періодичність залежатиме від прогнозованої тривалості життєвого циклу території, передбачених моментів нестійкості структурної організації системи, а також від запланованих з визначеним ступенем надійності значень параметрів порядку у певні моменти та періоди часу.

Переходячи до розгляду підприємств, доцільно наголосити на репрезентативності системи по відношенню до глобальної мети, тобто її інваріантності щодо системи вищого ієрархічного рівня. Аналіз інваріантної системи дає можливість обґрунтувати шляхи розвитку систем вищих рівнів до певного ступеню. З цих позицій ми розглядаємо розвиток підприємства у системі коеволюційного розвитку території (рис. 1).

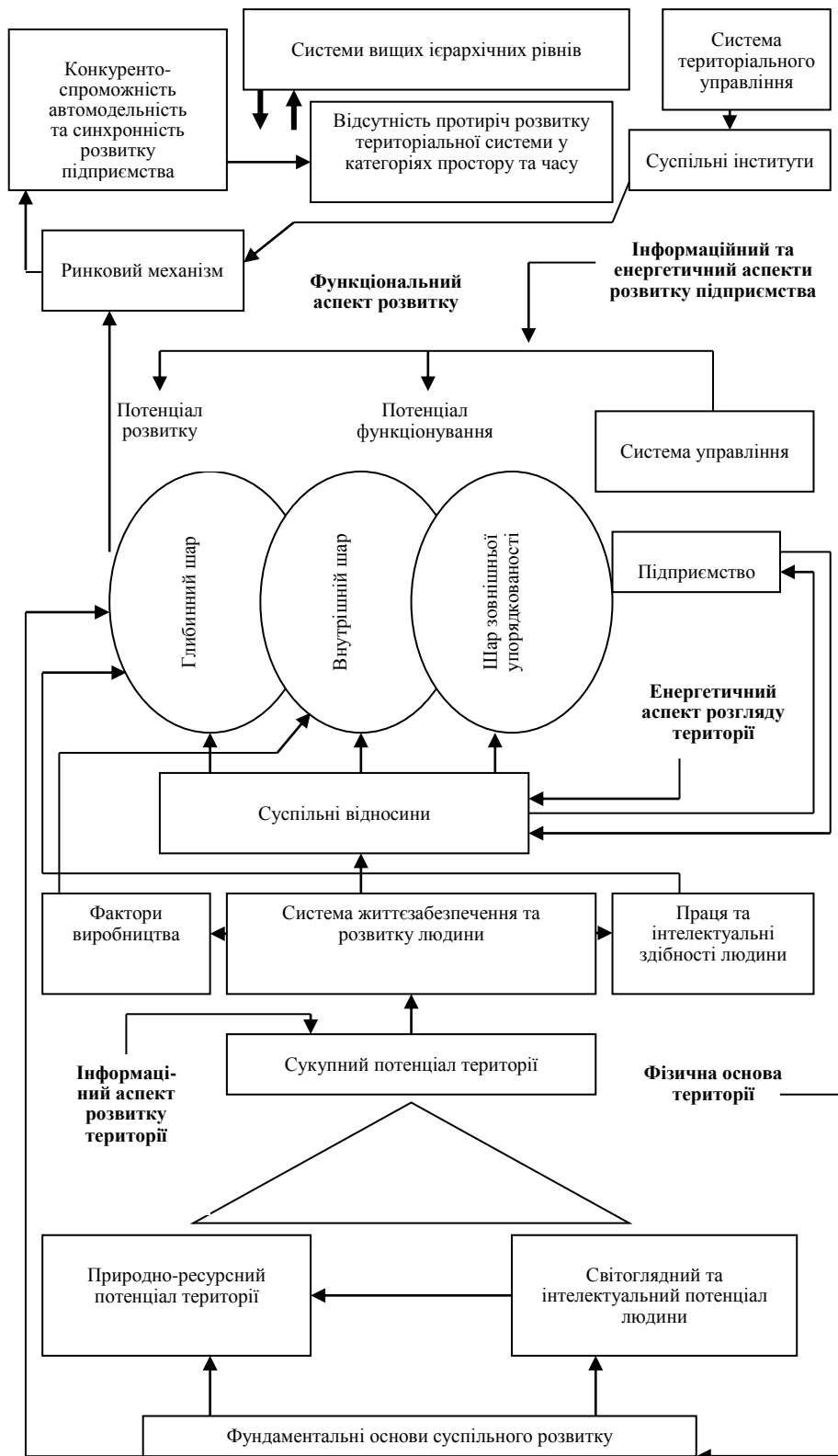

Рисунок 1 – Підприємство у системі територіального розвитку

Підприємства постають як інваріантні системи розвитку, які теж мають іманентно властиву їм тенденцію розвитку, яка залежить від їх структурної організації та прогнозованої типології факторів зовнішнього середовища та інтенсивності їх впливу. Підприємства мають більшу ступінь повноти деталізації своєї структурної побудови і виступають автономними агентами у системи територіального розвитку. Ці системи мають власні входи і виходи, внутрішній процес видозмін тощо. Територіальний розвиток ґрунтується на кумулятивних (результатних) факторах, які характеризують стан системи. Величини кумулятивних факторів розвитку обумовлюють нижчі ланки ієрархії системи своєю діяльністю, яка може мати різні результати залежно від початкових умов. Тому підприємства, як нижчі ланки ієрархії територіальної системи, є автономними одиницями із власними життєвими циклами та шляхами розвитку, які мають власні критерії розвитку – стани у певні моменти та періоди часу.

У якості основного з таких критеріїв ми розглядаємо конкурентоспроможність підприємств. Це такий стан, перебуваючи у якому, підприємство здатне накопичити вільну енергію.

Поточні критерії розвитку підприємств повинні перебувати в області значень вектору розвитку підприємства та збільшувати значення вектору територіального розвитку. Підприємства є структурними елементами територіальної системи, які мають бути діалектично «вбудованими» у систему збалансованого розвитку території.

Підприємства є важливими елементами у структурі життєвого циклу території. Забезпечення конкурентоспроможності їх розвитку може відіграти вирішальну роль у розвитку території. У цілому для досягнення збалансованості територіального розвитку підприємства повинні бути конкурентоспроможними з позицій структурної організації та процесу їх розвитку, тобто рівень їх структурної організації має бути таким, який би, трансформуючи зовнішню енергію, збільшував потенціал системи у визначений момент чи період часу. Усі настанови територіального розвитку, викладені вище, у тій самій мірі стосуються підприємств, оскільки підприємства як складні системи є інваріантами надсистем по відношенню до них. Наш підхід до конкурентоспроможності підприємства ґрунтується на синергетичних принципах розвитку. Конкурентоспроможність як категорія є діалектичною єдністю раціональної структурної організації та ідентичності життєвого циклу підприємства іманентній йому тенденції розвитку.

Конкурентоспроможність підприємства у певний проміжок часу може стати параметром порядку територіальної системи, її провідним елементом, а відтак – система-підприємство буде мати більший важіль впливу на фактори оточуючого середовища та може збільшити свій потенціал у процесі власного становлення та розвитку.

Для структуризації категорії потенціалу необхідно дослідити її сутність. Характеристика взаємозв'язку потенціалу підприємства та його конкурентоспроможності представлено на рис. 2.

На наш погляд, економічний потенціал підприємства є системною можливістю його розвитку, передумовами якої є рівень раціональності первинної структури і ступінь повноти та комплексності реалізованих зв'язків внаслідок впливу факторів зовнішнього середовища у просторово-часовому відношенні.

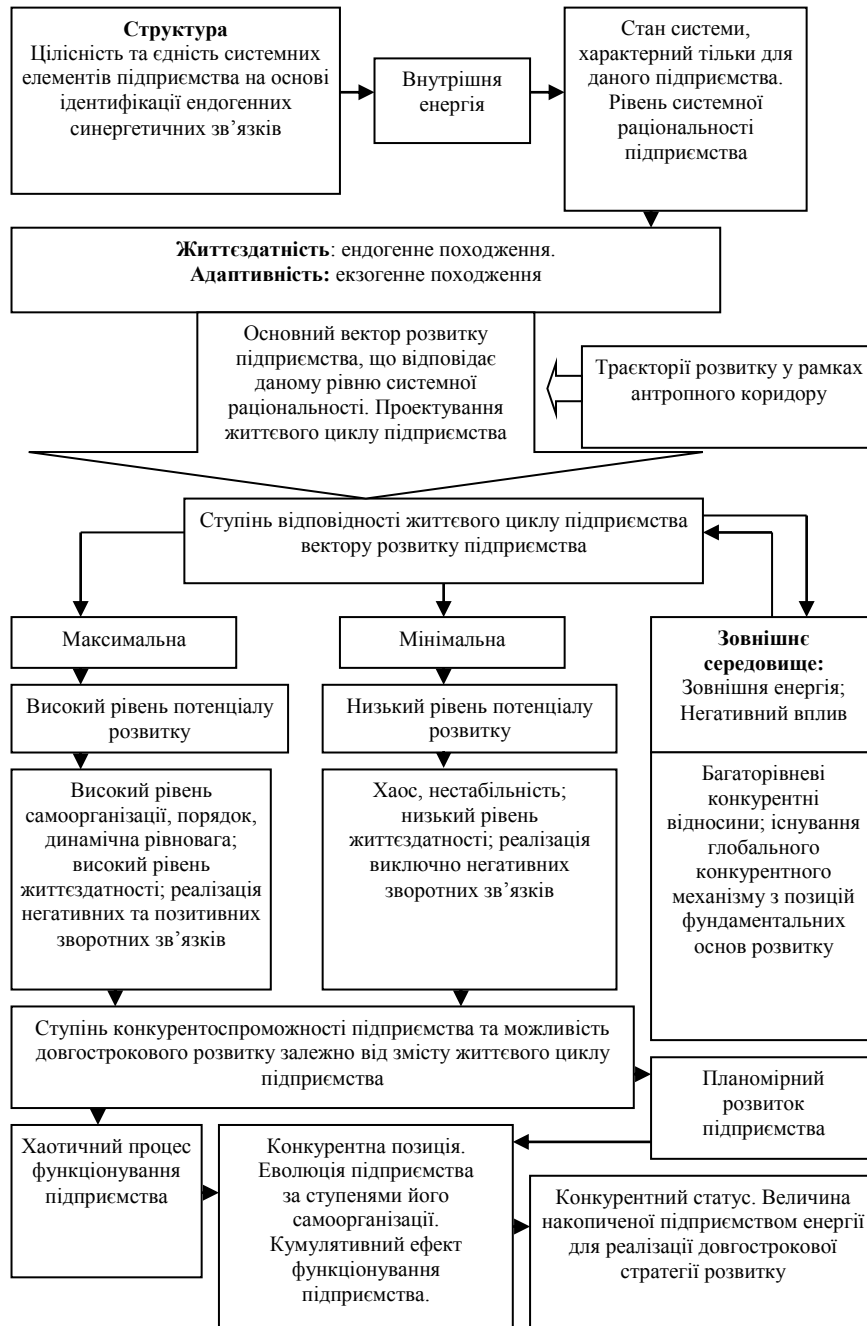

Рисунок 2 – Структурно-динамічний аспект взаємозв'язку потенціалу підприємства та його конкурентоспроможності

Враховуючи природний, соціальний та економічний аспекти розвитку системи-підприємства у їх повноті та діалектичному зв'язку, тим самим можна зменшити невизначеності її стану та динаміки розвитку у майбутньому. При цьому необхідно розрізнити поняття «потенціал розвитку» та «потенціал функціонування» систем. Обидва види потенціалів існують завжди і залежать від двох груп факторів: факторів первинного

проектування системи та етапів її становлення, а також факторів зовнішнього середовища, що є очевидним. Акценти необхідно змістити на фактори первинного проектування та видозмін системи у контексті етапів її становлення, оскільки первинними детермінантами дій і функціонування є суб'єкт, а не об'єктивна дійсність.

Потенціал функціонування є діалектичною єдністю альтернативних шляхів розвитку системи та необхідних умов їх забезпечення. Він реалізується як неперервний континуум результатів функціонування системи у відповідності до факторів зовнішнього середовища, при чому як при домінуванні ендегенних, так і екзогенних факторів економічного розвитку. Виявлення та використання потенціалу функціонування систем дозволяє підвищити їх ефективність. Потенціал функціонування системи визначається її системними складовими, провідним параметром системного розвитку, зв'язками та функціональним змістом елементів системи.

Потенціал функціонування системи хоч і проявляється як континуум ефектів різної природи та ефективності діяльності у цілому, але є вичерпною категорією. В основі її вичерпності та обмеженості лежить, перш за все, повнота пізнання системи суб'єктом управління, способом комбінування та функціональною сутністю складових елементів системи, а також факторами зовнішнього середовища, що збільшують функціональний потенціал системи, але до граничної величини. Гранична величина функціонального потенціалу визначається співвідношенням та змістом проектною мети системи та засобів її досягнення.

Потенціал розвитку системи є ще більш складним поняттям і є невичерпною категорією. Дану категорію необхідно розглядати у контексті синергетичної парадигми та методології розвитку, оскільки в основі розвитку лежить комбінування ендегенних, екзогенних та латентних факторів розвитку системи. Певна комбінація екзогенних та ендегенних факторів функціонування і відповідна «реакція» на таку комбінацію латентних факторів існування та розвитку системи і є джерелом її розвитку. Така реакція може бути різного змісту, непередбачена і складна. Потенціал розвитку системи містить, крім альтернативних шляхів розвитку, зумовлених проектною структурою системи, ще й варіанти її реструктуризації. Потенціал обумовлюється раціональною проектною структурою системи.

Раціональність початкової структури системи є незмінною з погляду вектора розвитку підприємства. Конкурентоспроможність розвитку підприємства складається з величин структурної конкурентоспроможності підприємства на етапах його життєвого шляху, які мають стохастичні складові і містять оцінку ймовірності відхилення заданих показників життєвого циклу та вектора розвитку підприємства від фактичних з певним ступенем надійності. Для планування розвитку підприємств постає завдання визначення кількісних характеристик внутрішньої структури підприємства.

Підприємства у структурі територіального розвитку повинні здійснювати свій внесок у нарощення потенціалу території для забезпечення її довгострокового збалансованого розвитку.

Для досягнення критерію довгострокового збалансованого розвитку території підприємства повинні розробляти оптимальні рішення, які у структурному та динамічному аспектах співвідносяться із потенціалом території. Основним фактором такого структурно-динамічного синтезу

виступає наявністю релевантної інформації про стан території у часі та просторі, тобто у структурно-динамічному відношенні.

ВИСНОВКИ

Таким чином, наш погляд на природу конкурентоспроможності підприємства дозволяє аналізувати стан підприємства у процесі його розвитку, спрямованим при цьому на досягнення збалансованості території у часі та просторі. Результатами дослідження виступають такі положення:

- 1) розглянуто планування територіального розвитку на системно-синергетичних засадах;
- 2) виокремлено основні положення розробки проектів збалансованого розвитку території у структурно-динамічному відношенні;
- 3) обґрунтовано роль конкурентоспроможності підприємств щодо їх розвитку та досягнення територіальної збалансованості у часі та просторі;
- 4) визначено структурно-функціональні зв'язки між потенціалом та конкурентоспроможністю підприємства;
- 5) представлено принципові положення планування потенціалу підприємств у системі коєволюційного розвитку території.

Подальшими напрямками дослідження є такі:

- 1) сутнісне визначення та функціональна деталізація параметрів розвитку підприємств та території у їх взаємозв'язку та надання кількісної визначеності координатам вектору розвитку;
- 2) побудова показників структурно-динамічної збалансованості розвитку підприємств за критерієм коєволюційного розвитку території та розроблення методики їх розрахунку;
- 3) визначення організаційно-економічних засад забезпечення коєволюційного розвитку території та ін.

SUMMARY

PRINCIPLES OF TERRITORY CO-EVOLUTIONARY DEVELOPMENT

V. N. Kislyi, T. V. Bondar,

Sumy State University

2, Rymskogo-Korsakova St., 40007, Sumy, Ukraine

The necessity of providing development of microeconomic and territorial levels, which is proportional in the space-time relation, is being justified in the article. The appropriateness of the planning territory development from the standpoint of synergy has been shown; the main positions of project creation of the territory sustainable development have been presented; the role of the competitiveness of enterprises for their development and territorial balance achievement have been justified; the fundamental positions of the planning capacity of enterprises in the system of co-evolutionary development of the territory have been presented.

Keywords: *co-evolutionary development, synergy, sustainable development.*

РЕЗЮМЕ

ПРИНЦИПЫ КОЭВОЛЮЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИИ

В. Н. Кислый, Т. В. Бондарь,

Сумский государственный университет,

ул. Римского-Корсакова, 2, 40007, г. Сумы, Украина

В статье обосновывается необходимость обеспечения пропорционального в пространственно-временном отношении развития на микроэкономическом и территориальном уровнях. Показана целесообразность планирования развития

территории с позиций синергетики; представлены основные положения разработки проектов ее сбалансированного развития; обоснована роль конкурентоспособности предприятий по отношению к их развитию и достижению территориальной сбалансированности; представлены принципиальные положения планирования потенциала предприятий в системе коэволюционного развития территории.

Ключевые слова: коэволюционное развитие; синергетика; устойчивое развитие.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гальчинський А. Методологія складних систем / А. Гальчинський // Економіка України: Політико-економічний журнал. – 2007. – № 8. – С. 4-18.
2. Білоус О. Ю. Політика економічної трансформації в Україні: синергетичний підхід / О. Ю. Білоус // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – № 10 (29). – С. 18-21.
3. Буравльов Є. П. Принципи формування нової техносфери / Є. П. Буравльов, О. В. Гуренко // Екологія і ресурси : збірник наукових праць. – 2005. – Вип. 11. – С. 102-109.
4. Геец В. Экономика и общество: непознанные грани взаимодействия (Размышления над прочитанным) / В. Геец, А. Гриценко // Экономика Украины. – 2012. – № 3. – С. 4-24.
5. Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми / Ю. Ю. Туниця. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 289 с.
6. Синякевич І. Стратегія подолання глобальних екологічних загроз / І. Синякевич // Економіка України. – 2010. – № 12. – С. 69-77.
7. Прыкин Б. В. Новейшая теоретическая экономика. Гиперэкономика (концепции философии и естествознания в экономике): учебник / Б. В. Прыкин. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 445 с.
8. Князева Е. Н. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов / вступ. ст. Г. Г. Малинецкого. – [изд. 2-е]. – М. : КомКнига, 2011. – 272 с. (Синергетика: от прошлого к будущему)
9. Карачина Н.П. Концепція розвитку вітчизняних машинобудівних підприємств в контексті безпеки їх економічної поведінки / Н. П. Карачина // Актуальні проблеми економіки. – № 3(117). – 2011. – С. 115-130.
10. Чирков Ю. Еще раз о синергетике [Электронный ресурс] / Ю. Чирков // Знание – сила. – 2008. – С. 19-21. – Режим доступа : <http://www.znanie-sila.su/>

Надійшла до редакції 2 липня 2014 р.

РОЗВИТОК СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА У ПРОЦЕСАХ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПОРЯДКУ

Н. М. Грущинська, д-р екон. наук, доцент, професор кафедри міжнародної економіки і економічної дипломатії, Дипломатична академія України при МЗС України

У статті розкриваються питання гео економічних і геополітичних особливостей сучасної цивілізації, які сприяють формуванню сучасного світового порядку; обґрунтовуються фактори впливу на світогосподарські процеси.

Ключові слова: *світовий порядок, глобалізація, цивілізація, геополітика, гео економіка.*

ВСТУП

Глобалізація відкриває перед людством величезні можливості для розширення масштабів обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями і капіталом, взаємодії в гуманітарній сфері та духовного збагачення особистості. Водночас для значної частини людей глобалізація несе в собі істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на «цивілізаційний центр» та «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному і науково-технічному розвитку. Причини розвитку глобалізаційних процесів на сучасному етапі полягають у інтернаціоналізації, яка приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності; науково-технічному прогресі, що змінює всю систему соціально-економічних відносин та підвищує технічний рівень організаційно-економічних відносин суб'єктів господарювання; виникнення глобальних для всього людства проблем. Основними ознаками процесу глобалізації та, відповідно, сучасних світогосподарських процесів є взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення, формування міжнародних виробничих комплексів, глобальних макрологістичних систем; зростання фінансової єдності та взаємозалежності фінансово-економічних систем країн світу; розширення масштабів товарообігу та інтенсифікація процесів руху товарів, капіталів, трудових ресурсів; створення інституцій міждержавного та міжнародного регулювання глобальних проблем; стандартизація міжнародних економічних процесів.

Фактори впливу на формування світового порядку можна розділити на еволюційні – вплив глобальних, технологічних, інформаційних, інтеграційних процесів, а саме ті процеси, що відбуваються послідовно і є незмінними в сучасному житті суспільства. Другий фактор формування світового порядку – радикальний – агресивні втручання ззовні у внутрішні процеси країни, що сприяє в результаті зміні світового порядку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

В основу трактування світового порядку покладено класичні праці Г. Моргентау [28], Р. Арона [26], які розуміли світовий порядок як міжнародні відносини, їх об'єктивний стан, що обумовлений співвідношенням потенціалів великих держав. При проведенні аналізу умов

формування нового світового порядку використовувались напрацювання Зб. Бжезинського [5], С. Гантінгтона [10], А. Гофмана [11], Ф. Фукуями [21], І. Валлерстайна [9], Г. Шіллера [23].

Вагомий вклад в дослідженні сучасних світогосподарських процесів та формування нової світової системи внесені європейськими авторами З. Бауманом [4], М. Кастельсом [14], У. Томпсоном [20]. Серед вітчизняних авторів роботи В. Андрійчука [3], О. Білоруса [6], Е. Коппель [15], Ю. Павленко [18].

ПОСТАВЛЕНЕ ЗАВДАННЯ

Метою статті є розгляд та аналіз питання гео економічних і геополітичних особливостей сучасної цивілізації, які сприяють формуванню сучасного світового порядку; обґрунтування факторів впливу на світогосподарські процеси.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розбудова сучасного економічного порядку почалась ще під час Другої світової війни, а його загальні риси фактично були окреслені США і Великою Британією. Безумовно, дві великі держави як засновники післявоєнного економічного відродження прагнули поширити свій внутрішній економічний порядок на сферу міжнародних відносин. Так, з розпадом колоніальних імперій, у 1974 році на засіданні Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція про Новий міжнародний економічний порядок і резолюція, яка схвалила Хартію економічних прав і обов'язків держав [18].

В основу даних документів були покладені принципи суверенної рівності держав у міжнародних, політичних та економічних відносинах, суверенітету та ефективного контролю держав над своїми господарськими ресурсами. Висувалися вимоги щодо створення системи передачі країнам, що розвиваються нових технологій, надання їм суверенного права контролювати всю економічну діяльність на своїй території, включаючи право на націоналізацію іноземних компаній.

Новий економічний порядок передбачав, що в світове господарство і міжнародні економічні відносини потребують певного міждержавного регулювання, при цьому повинні враховуватися інтереси країн, яких позбавляють вигід активні сили світового ринку.

Формування світового порядку супроводжується певними змінами політичної карти світу. Перший період розподілу почався наприкінці Першої світової війни. Почали руйнуватися великі багатонаціональні імперії: Російська і Австро-Угорська. На політичній карті світу з'явилися держави: Польща, Чехословаччина, Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Королівство сербів, хорватів і словенців та ін. Були проголошені незалежними державами Україна, Білорусь, Грузія, Азербайджан, Вірменія тощо. Однак через військову окупацію України та інших держав, які виникли на уламках Російської імперії, російські комуністи створили Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Втратила свої колонії в Африці Німеччина, яка програла війну. Розширилися колоніальні володіння Великої Британії, Бельгії, Франції та Японії. Другий період новітнього етапу творення політичної карти світу почався після завершення Другої світової війни. Окупація деяких країн Європи і Азії радянськими та американськими військами призвела до поділу світу на

два ворожі табори. Крім того, СРСР і США захопили різні частини одних і тих самих країн. Це призвело до утворення "двох" Німеччин, "двох" Кореї, "двох" В'єтнамів. Утворилося і "два" Китаї (КНР і Тайвань). Одні й ті самі нації, але тепер уже в різних країнах, почали одночасно будувати різні системи — комуністичну і ринкову (капіталістичну). У людства нарешті з'явилася реальна можливість не в теорії, а на практиці перевірити, яка з них є кращою. Виявилось, що ринкова система набагато ефективніша за соціалістичну (комуністичну). Тому остання збанкрутіла і зазнала краху. Окрім цих подій, які знаменували завершення другого періоду новітнього етапу формування політичної карти світу, в цей час відбувалося й багато інших важливих подій, зокрема розпад колоніальної системи та утворення великої кількості незалежних держав у Африці, Азії, Океанії, Латинській Америці.

Третій період ознаменувався крахом комуністичної системи. Він розпочався з 90-х років ХХ ст. Спочатку в єдину державу об'єдналися Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) і Німецька Демократична Республіка (НДР). Потім розпалися соціалістичні країни — СРСР, Югославія і Чехословаччина. В результаті цього докорінно змінилася політична карта Європи і Азії. У 1993 р. була змінена форма правління в Камбоджі, країні Азії. Там була відновлена монархія і вона знову стала королівством. В Африці в цьому самому році здобула незалежність Бритрея, яка відокремилася від Ефіопії. Наприкінці 1994 р. Республіка Палау (в Океанії) вийшла з Мікронезії і звільнилася від опіки США. Таким чином, у 90-х роках ХХ ст. виникло понад 20 нових країн. Їх було прийнято до ООН і вони почали здійснювати власну внутрішню і зовнішню політику.

Безперечними ознаками сучасної світової системи є розпад СРСР та соціалістичної системи, об'єднання Німеччини, розширення НАТО та ЄС на Схід. Особливу роль у формуванні світового порядку відіграють непрямі фактори впливу, які є досить ефективними. Серед них, наслідки теорії змови (Сіоністський окупаційний уряд, Більдерберзький клуб, ілюмінати), та події світового масштабу, які сприяли трансформаціям (наприклад, деякі з них ХХІ століття: 2001 рік – Терористичний акт на Всесвітній торговий центр і Пентагон, 1 січня 2002 рік – введення в готівковий обіг євро; Оксамитова революція в Грузії – 2003 рік; Тероризм «Аль-Каїда»: Ер-Ріяд, Москва, Стамбул – 2003 рік; Помаранчева революція в Україні – 2004 рік; 2007 рік – розширення ЄС; 2007 рік – прецедент Косово; Російсько-грузинська війна 2008 рік; глобальна фінансова криза 2008 – 2009 років, 2009 рік – обрання 42 президенту США Б.Обами; 2009 рік – революція в Молдові; 2009 – епідемія свинячого грипу; 2010 рік - загибель президента Польщі у катастрофі під Смоленськом, 2011 рік - Ліквідація Усами бен Ладена; 2011 рік - Виведення військ США із Іраку; 2011 рік – Смерть М. Кадафі та Кім Чен Іра; 2012 рік - Президентські вибори в Росії та США; 2012 рік - КНДР оголосила себе ядерною державою; 2013 р. – хімічна атака в Сирії, шпигунській скандал в США; 2014 рік – анексія Криму та Севастополя Росією).

Ознаками радикальної зміни світового простору можна окреслити: втручання у внутрішні справи іншої країни. спроби нав'язування культури; забезпечення глобальної та регіональної безпеки, етнічний сепаратизм.

На Міжнародному економічному форумі в Давосі, що пройшов у кінці січня, був представлений «Глобальний звіт з ризиків 2014»[22]. У звіті розглянуто ризики, пов'язані з 31 небезпечним явищем або процесом. Ці

ризиків згруповані в 5 категорій: економічні, екологічні, геополітичні, соціальні і техногенні. Мета аналізу - пошук адаптивних стратегій, спрямованих на підвищення сталості по відношенню до основних загроз. Мається на увазі, що саме співпраця між політиками, бізнесменами, і громадянським суспільством сприятиме заміні короткострокових ситуативних рішень на довгострокові стратегії управління безпекою. У звіті названо 10 найбільших загроз сталому соціально-економічному розвитку, згідно з консолідованою думкою опитаних експертів. Основним ризиком для розвинених економік залишається висока загроза фінансової кризи, пов'язана з проблемами кредитних заборгованостей. Фінансові проблеми розвинених країн можуть спровокувати масштабну кризу у всьому світі. Проблема безробіття, особливо серед молоді, представляє другу за значимістю загрозу для світової економіки.

Ризики, пов'язані з екологічними загрозами, а саме - з деградацією водних ресурсів в глобальному масштабі. Наявність і доступність водних ресурсів скорочуються драматичними темпами, проблема утилізації стічних вод вирішується недостатньо, а вразливість водних ресурсів зростає.

Загрози, пов'язані з істотно нерівномірним розподілом доходів, як між країнами, так і в межах окремих держав. Нерівномірний розподіл доходів генерує високі соціальні ризики, і може спровокувати серйозні кризові явища у всьому світі.

Далі слідують ризики, пов'язані з невірним сприйняттям загроз кліматичних змін. Невірні стратегії зменшення збитку, зокрема, непродумані заходи деіндустріалізації, а також невірні стратегії адаптації можуть привести до істотного підвищення вразливості. Природні катастрофи, пов'язані з глобальними змінами, є наступним рівнем загроз. Як системні ризики, масштабні посухи, повені, урагани можуть привести до обвалення національних економік і глобальних кризових явищ.

Відсутність глобальної кооперації навіть перед лицем глобальних викликів, представляє істотну загрозу для сталого розвитку. Ця загроза розташована на сьомому місці.

Глобальна продовольча криза тісно пов'язана з деградацією водних ресурсів, кліматичними змінами і помилковими стратегіями адаптації до них, ескалацією природних катастроф і відсутністю міжнародної кооперації при управлінні глобальною безпекою. Поглиблення соціальної і політичної нестабільності. Втрата довіри еліт, відмова від виконання взаємних зобов'язань влади і суспільства, в окремих країнах призводять до системних соціально-політичних криз. Виникнувши одного разу, кризи поширюються, розповсюджуються у регіональному або глобальному масштабі. Для мінімізації кризових впливів потрібні своєчасні заходи для їх розв'язання. Інакше наслідки можуть бути загрозливими для глобального соціально-економічного розвитку.

На думку ряду вчених, ідеальний світовий порядок має бути побудований на основі принципів і норм загальнолюдської моралі. Проте враховуючи особливості ідентичності кожного суспільства, спірним є питання про існування єдиної загальнолюдської моралі. З одного боку, у різних цивілізацій суттєво різняться моральні засади існування суспільства, взаємодії між людьми, між людиною і суспільством тощо, а з іншого, уявлення про високі моральні цінності добра, справедливості, честі, совісті, любові у народів різних цивілізацій значною мірою схожі.

Найвищі загальнолюдські цінності відображено в Статуті ООН: всезагальний мир та безпека, дружні відносини на основі принципів рівноправ'я і самовизначення, мирна співпраця, справедливість у міжнародних відносинах.

Частина країн світу, вважають аморальними принципи сучасного світового порядку, який диктується американськими та західноєвропейськими процесами. Це спонукає їх до бажання проводити самостійну економічну та подітичну стратегії.

В даному ракурсі, доцільним є розгляд міжнародних систем, а саме їх форми домінування та місця в них кожної країни. В теорії розрізняють *біполярну систему*, при якій панують дві найбільш могутні держави; *мультиполярну* – панування трьох і більше могутніх держав; *рівноважну систему* або балансу сил - декілька могутніх держав зберігають приблизно однаковий вплив на хід міжнародних подій; *імперську систему* - панування єдиної наддержави, яка далеко випереджає всі інші держави своєю сукупною могутністю (розмірами території, рівнем озброєння, економічним потенціалом - запасом природних ресурсів і т.п.).

Глобалізаційні процеси є певною протиположністю формування багатопольярного світу, Сьогодні питання стоїть досить жорстко: або глобалізм, або багатопольярний світ, яка по суті означає радикальну переоцінку цінностей, світоглядний переворот, планетарну консервативну революцію, оскільки прихильники багатопольярного світу - тією, чи іншою мірою, опиняться в таборі захисників традиційного суспільства, релігійної культури, перед обличчям американського *meeting pot*, загальної уніфікації та невілювання. За такого світового порядку виникає загроза не тільки національним культурам, мовам, релігіям, етносам. Це передусім, загроза людині і цивілізації.

Нинішній світовий порядок з домінуванням західних держав на чолі зі США щоразу менше спроможний відповідати сучасним тенденціям розвитку політичних, економічних, соціальних та культурних процесів у світі. Тому актуальним завданням є розробка моделі нового морального геополітичного порядку, який відповідає сучасним викликам і характеру нинішніх глобальних і регіональних процесів.

ВИСНОВКИ

Світовий порядок повинен бути заснований на гармонійному співвідношенні, з одного боку, прав і свобод держав і народів, а з іншого - обов'язків перед людством. Разом з тим необхідне збереження національного суверенітету держав як гарантів захисту інтересів, прав і свобод свого населення.

За рахунок подальшого удосконалення міжурядової співпраці на світовому та регіональному рівнях можливе створення системи істинно рівноправних відносин на основі загальнолюдських моральних принципів. Справедливий світовий порядок, що ґрунтується на дійсному рівноправ'ї держав і народів, неможливий без вироблення чіткого кодексу поведінки держав на міжнародній арені. Необхідні прийняті всіма державами дієві, навіть жорсткі механізми впливу на держав-по-рушників цього кодексу. Світовий порядок, безперечно, має забезпечуватися переважно мирними засобами. Він повинен бути побудований так, щоб провідні держави світу були такими ж відповідальними за порушення норм міжнародного права, як і всі інші.

SUMMARY

THE DEVELOPMENT OF MODERN WORLD ECONOMY IN THE PROCESS OF FORMING A NEW WORLD ECONOMIC ORDER

*N. M. Hruschynska, ScD., Professor,
Diplomatic Academy of Ukraine, MFA of Ukraine*

In the article the question of geo-economic and geopolitical features of modern civilization, which are directed on the formation of the modern world order, are reviewed; the impact factors on the world economic processes are substantiated.

Keywords: world order, globalization, civilization, geopolitics, geo-economics.

РЕЗЮМЕ

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОГО МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА В ПРОЦЕССАХ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОГО МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОРЯДКА

*Н. М. Грущинская, д-р экон. наук, доцент,
Дипломатическая академия Украины при МИД Украины*

В статье раскрываются вопросы геоэкономических и геополитических особенностей современной цивилизации, которые направлены на формирование современного мирового порядка; обосновываются факторы влияния на мирохозяйственные процессы.

Ключевые слова: мировой порядок, глобализация, цивилизация, геополитика, геоэкономика.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агілера Г. Х. Глобальна нестабільність – метод керованого хаосу / Г. Х. Агілера, О. М. Анісімова // Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємство, сталі економічне зростання: Праці Десятої міжнародної наукової конференції студентів та молодих учених. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Ч. 4. – С. 11-13.
2. Агілера Г. Х. Четвертий переділ як наслідок світової кризи / Г. Х. Агілера // Сучасні проблеми глобальних процесів у світовій економіці. – К. : НАУ, 2009. – С. 12-13 С.
3. Андрійчук В. Нова економіка і моделі її формування в Україні // [Режим доступу] // <http://referaty.pp.ua>.
4. Бауман З. Глобалізація. Последствия для человека и общества / пер. с англ. — Москва : Весь Мир, 2004.
5. Бжезинский Зб. Новый Мировой Порядок в опасности из-за "сопротивления широких масс населения [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua>.
6. Білорус О. Проблеми політичної економії глобалізму [Електронний ресурс] – [Режим доступу] // <http://archive.nbuv.gov.ua>.
7. Богатуров А. Глобальные аспекты «цивилизационного» влияния США в XXI в. [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://i-r-p.ru/page/stream>.
8. Бондаренко К. Пророцтво Маргарет Тетчер, або новий світовий порядок [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://world.lb.ua/news>.
9. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / пер. с англ. под ред. Б. Л. Иноземцева; Центр исследований постиндустриального общества. — М. : Логос, 2003. — 368 с.
10. Гантінгтон С. Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://xyz.org.ua/russian>.
11. Гофман А. Б. Семь лекций по истории социологии: учебное пособие для вузов. -5-е изд. - М. : Книжный дом «Университет», 2001. - 216 с., ил.
12. Дергачова К. Концепція сталого розвитку у науково-практичному вимірі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua>
13. Розенау, Дж. Н. Управление без правительства: порядок и изменения в мировой политике [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://www.google.com.ua>.
14. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
15. Коппель О. А. Цивілізаційна парадигма формування нового світового порядку в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helen-koppel.narod.ru>

16. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин, 2007 / М. З. Мальський, М. М. Мацяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebnik-besplatno.com>
17. Новий світовий порядок у XXI столітті: глобальні тенденції та їх значення. Сайт Петру Розумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua>
18. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації Соціокультурний розвиток людства / Ю. В. Павленко. – Видання третє, стереотипне. – 352 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru>.
19. Тенторі Д. Горизонти нового світового порядку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.epravda.com.ua>.
20. Томсон У. (лорд Кельвін). Трактат по натуральній філософії // Томсон У. (лорд Кельвін), П. Г. Тэт. – Іжевск : РХД, 2010. – 572 с.
21. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке (2006) (англ. State-Building: Governance and World Order in the 21st Century.) Cornell University Press, 2004.
22. Четверікова О. Про новий світовий порядок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firtka.if.ua>
23. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием: перевод с английского: Часть I.; В М.Погостин, А.Н.Бурмистенко. Часть II. Научный редактор Я.Н.Засурский. – Москва : Мысль, 1980.
24. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю.В. Яковец. – М. : ЗАО "Изд-во Экономика", 2003. – 441 с
25. Ялі М. Х. Після Версаля, Ялти і Потсдама, або дещо про трансформації світового порядку / М. Х. Ялі // Політика і час. — 2006. — No 7-8. — С. 79-86.
26. Among 34 development-related actions, general assembly adopts resolution / king Action on Second Committee Reports, Plenary Also Passes Text Relating to 'Declaration on Social Justice for a Fair Global. // <http://www.un.org>.
27. Krugman P. How Did Economists Get It So Wrong? / Paul Krugman New York Times .— 02.09 2009 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] www.nytimes.com.
28. Morgenthau Hans J. Politics Among Nations // The Struggle for Power and Peace. Second Edition, Alfred A. Knopf . — New York, 1955.

Надійшла до редакції 4 травня 2014 р.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ И МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

В. Н. Щербаков¹, д-р экон. наук, профессор;

Е. А. Лукьянихина², канд. экон. наук, доцент;

В. А. Лукьянихин³, канд. экон. наук, доцент;

Ли Мин³, аспирант,

¹ФГБОУ ВПО «Московский государственный индустриальный университет»,

ул. Автозаводская, 16, 115280, г. Москва, Россия;

²Сумский филиал Харьковского национального университета внутренних дел,

ул. Мира, 24, 40007, г. Сумы, Украина;

³Сумский государственный университет,

ул. Римского-Корсакова, 2, 40007, г. Сумы, Украина

В статье рассмотрены основные теоретические принципы и механизмы регулирования сложных динамических систем, в частности социально-экономических, сделаны выводы о необходимости использования с этой целью методологических подходов тектологии и кибернетики в части классификации систем и соответствующих механизмов их регулирования и управления.

Ключевые слова: *принципы, механизмы, социально-экономические системы, регулирование, управление, тектология, кибернетика, целесообразность, целеполагание, закон отбора, закон наименьших, предельная жизнеспособность, принцип минимума, оптимизация.*

ВВЕДЕНИЕ

В условиях современных трансформаций социально-экономических систем как развивающихся, так и развитых стран актуализируется необходимость более глубокого анализа принципов и механизмов их регулирования и управления.

Механизмы регулирования сложных динамических систем, с точки зрения оптимальности и рационального развития, имеют много общего с управлением сложными социально-экономическими образованиями. Социально-экономические образования как системы, при всём их многообразии, относятся к большому классу сложных динамических систем, в которых взаимодействие структурных подразделений (ассоциаций, фирм, предприятий со всеми их звеньями) образуют единое целое, реализующее единую (общую) цель развития и обнаруживающее целенаправленное поведение. При описании подобных систем оказываются недостаточными чисто причинные (в узком смысле слова) объяснения механизмов их функционирования и развития, ибо целесообразное (рациональное) поведение порой не вписывается в рамки причинно-следственных связей.

Поэтому следует более детально разобраться как в различиях и общностях самих систем, так и в зависимостях их развития. Основой такого анализа могут служить, по нашему мнению, такие базовые науки в общей теории управления как тектология и кибернетика.

ПОСТАНОВКА ЗАДАНИЯ

Целью исследования является анализ теоретических принципов и механизмов регулирования и управления социально-экономических систем на основе тектологической и кибернетической методологии.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ

Рациональное хозяйствование характеризуется многими типами прямых и обратных связей, разнонаправленными процессами, которые необходимо согласовывать [1]. Отдельные структурные подразделения народного хозяйства имеют свои собственные цели и интересы, ибо экономические интересы носят своеобразный характер и не повторяются в виде простых причин и следствий. Процессы саморегулирования сложных систем, механизмы обратной связи (бирегуляторы) независимо от того, на какой субстратной основе они реализуются, вполне можно охарактеризовать как отношение целесообразности, пронизывающее рациональное народное хозяйство от самых верхних уровней хозяйственного управления до низовых звеньев (предприятий, фирм, производственных объединений) во всём многообразии их экономических интересов.

Для согласования экономических интересов представляется целесообразным использование целевого подхода (в теории управления и менеджмента это концепция целеполагания). Поэтому механизмы обратной связи, реализующие целенаправленное поведение, образуют базу согласования всех многообразных мотивов и целей, которыми руководствуются отдельные подразделения рационального народного хозяйства (национальной экономики). Однако, при всем многообразии целей, мотивов, интересов, в системном анализе, можно выделить два основных типа целевых систем: 1) для относительно простых систем (преимущественно технических) характерно сознательное задание цели извне человеком. Цель здесь чисто гносеологическая, органически не обусловленная структурой системы. Такие цели наблюдаются в отдельных производственных звеньях, цехах, лабораториях, где цели задаются извне и где механизмы обратной связи реализуются далеко не в полной мере. 2) Самоорганизующиеся и саморазвивающиеся системы обладают онтологической целью, внутренне присущей данному организму в целом (например, популяции вида). Цель системы здесь связана с определённым механизмом её самореализации, со всей структурой данной системы. Онтологическая цель не предполагает сознательно ставящего эту цель субъекта. Подобный тип целесообразности как раз и называют самоцелью. Именно подобные самоцели давно общепризнаны в теоретической биологии и «общеорганизационной» науке тектологии. Как писал в своё время А. А. Богданов, с развитием науки выяснилось, что те соотношения, которые выражаются словом "целесообразность", могут возникать и развиваться "вполне естественным путём, при отсутствии всякого "субъекта", сознательно ставящего цели, - что в природе существует объективная целесообразность. Она - результат мировой борьбы организационных форм, в которой формы "нецелесообразные" или "менее целесообразные" разрушаются и исчезают, "более целесообразные" сохраняются, т. е. происходит «процесс естественного подбора» [2].

Следует заметить, что относительно простые модели систем, с которыми, например, имеет дело физика, определяются сравнительно небольшим числом описанных взаимосвязанных параметров. Сложные объекты типа

живых систем, состоящие из больших количеств подсистем и элементов, характеризуются большим количеством параметров и взаимосвязей. Для описания их поведения следует учитывать одновременное действие многих факторов, которые в свою очередь в перспективе могут действовать в условиях неопределенности. При этом высокоорганизованные системы отличаются от менее организованных даже не столько числом параметров, сколько наличием сложных цепочек связей между ними. Любые направления, связанные с исследованием параметров систем, позволяют изучить различные качественные характеристики этих систем. Однако далеко не всегда легко выделить те параметры, которые имеют ведущее значение для классификации систем. По-видимому, важно найти основные ведущие зависимости между частями и целым и определить их место среди причин, лежащих в основе ряда типов систем. Нам представляется, что в данном случае перспективным может оказаться рассмотрение природы взаимосвязи частей как основания классификации в свете основных принципов организации автоматически регулируемых устройств. Кибернетика, изучающая регулирующие устройства, охватывает и механизмы, применяемые в технике, и физиологические регуляторные системы живых систем, и процессы в нервной системе, и в экономических системах и т.п. Регулирующие системы могут достигать любой степени сложности, однако основные принципы их устройства остаются одинаковыми. Если рассмотреть различия в системах регулирования, то тем самым можно проследить относительность общего признака.

Решение вопроса о соотношении между формами регулирования и типами целостности зависит от принципа, в соответствии с которым производится классификация объектов. Распространенные типы классификаций систем опираются на сложившиеся представления о характере, природе связей частей в целом. Как показано в специальных исследованиях, сохранение структурной общности частей возникает в связи с активным стремлением системы достигать определенной цели. Они служат основой классификации типов систем, в том числе экономических. В отличие от близорукой и зашоренной идеологии МВФ, подразделяющей экономики на "рыночные", "командные" и "переходные к рынку" ООН за последние десятилетия разработала намного более разностороннюю и близкую реальности концепцию устойчивого развития общества и экономики (КУР), которая придерживается цивилизационного подхода, который не отменяет и не умаляет важности классификации социально-экономических порядков "по системам и укладам" (феодализм, капитализм, мелкотоварный уклад, фермерство, аренда и т.д.), - по способам производства совокупного продукта, акцентирует их роль как определенного образа жизни людей в большем или меньшем согласии друг с другом и с природной средой. Согласно этому подходу, по мере развёртывания НТП всё более необходимы уклады и хозяйственные системы, которые обличают действенный контроль и природоохрану в интересах всего населения, народного хозяйства каждой страны в соответствии с её онтологическим статусом.

Если придерживаться этой классификации, все более или менее цивилизованные страны ориентируются на внутренние интересы каждой страны, уровень её развития и развития производительных сил в интересах каждого сектора экономики. При этом в каждой стране возможны различные комбинации секторов и укладов, преследующих свои

собственные цели и интересы, которые должны согласовываться с точки зрения общенациональных потребностей и задач. Процедуры такого согласования крайне сложны, ибо не существуют стран, в которых сектора и уклады существовали бы в "чистом" виде: всюду наблюдаются пересечения этих секторов и укладов, да и в каждом укладе существует целые гаммы иерархических интересов, препятствующих процедуре такого согласования. По нашему мнению, основой согласования должны служить целевые установки и ценностные ориентиры как внутри каждого сектора, так и в их взаимоотношениях с общей экономической средой. Особенно это относится к странам с многоуровневой и многоукладной экономикой, т. е. в смешанных системах.

Применительно к социально-экономическим системам общие подходы к классификации сложных систем, разработанные кибернетикой, сохраняют полную силу. В зависимости от типа связей элементов можно выделить социально-экономические системы, где имеют место "жесткие связи" по типу связей звеньев цепи и где каждый элемент занимает строго определенное место как по отношению к другим элементам, так и по отношению к системе в целом, и системы, которые допускают относительно свободную комбинацию элементов, производимую механизмом отбора. Последний тип связи наблюдается практически во всех и, можно сказать, почти во всех известных в истории цивилизаций способах производства, в том числе и сосуществующих ныне в развитых и развивающихся странах. В наибольшей степени он присущ ранним социальным организмам, которые развивались преимущественно путём естественного отбора наиболее жизнеспособных систем и где стихийное социально-экономическое взаимодействие отдельных элементов было преобладающим. По существу все формы социально-экономической организации, в том числе и сосуществующие ныне на нашей планете, в той или иной мере подвержены действию механизма подбора ("выбора"), особенно если в них преобладают рыночные формы саморегулирования. Он почти всегда выступает в качестве формирующего и регулирующего механизма, осуществляющего как генерирование связей в таких системах, так и их разрушение в процессе изменчивой репродукции.

При этом следует различать понятия "регулирование" и "управление", между которыми есть общность, но и существенные отличия. Их общность состоит в том, что они отображают одну и ту же функцию в системе: с помощью регулирования и управления обеспечивается стабильность системы в случае внешних воздействий: регулирование и управление являются механизмами реализации программы, цели. Однако между регулированием и управлением проводится различие. Суть этого различия состоит в том, что управлению придаётся смысл частной, но более высокой формы регулирования. Полагается, что система управления обладает более сложной формой зависимости между элементами, наличием самостоятельного блока управления, в то время как для регулирования характерны менее дифференцированные отношения элементов. В силу того, что мы прослеживаем генезис форм регулирования от наиболее простых форм до самых высоких, мы используем более общее понятие "регулирование". Вместе с тем мы указываем и на "управление", поскольку оно практически применяется во всех развитых формах саморегулирования. Проблема классификации объектов имеет большую историю и в философии, и в естествознании. Однако только под влиянием

кибернетики началось более глубокое изучение объектов, рассматриваемых как системы различных классов, типов. Своеобразный синтез знаний о соотношении объектов, полученных в различных областях науки, происходит на основе таких понятий кибернетики, как "система", "управление", "структура", "обратная связь", "информация", "цель" и др. Основываясь на системно-структурном подходе мы и пытаемся глубже познать сущность качественно различных систем и описать их более точным языком. Именно эта линия исследований классификации сложных систем является более перспективной.

Выделяя системы с "жесткой" связью элементов, почти не допускающих свободную комбинаторику, и системы, подверженные механизму подбора, мы понимаем всю условность такого различия. В реальных социально-экономических системах "присутствуют" в той или иной форме все типы взаимосвязи и взаимодействия элементов, но в разной степени. В тех системах, где преобладает "жесткая" связь элементов, возможно прямое регулирование и управление из единого центра; напротив, где связи более или менее однотипны и взаимозаменяемы, действует преимущественно механизм подбора ("выбора") системой своего состояния. В командно-административной системе преобладала "жесткая" связь элементов, хотя и присутствовали элементы косвенного регулирования в виду наличия товарно-денежных отношений.

Механизм подбора как регулирующий механизм включает три основных элемента: 1) объект подбора - то, что ему подвергается (в данном случае социальные организмы - либо в целом, либо в отдельных "подсистемах"); 2) факторы подбора - то, что действует на объект, сохраняя или разрушая его (природно-климатические условия, уровень развития техники и технологии, изменения структуры потребностей, социальная дифференциация, войны, конфликты и т. п.); 3) основа или базис подбора - та сторона объекта, от которой зависит его сохранение или устранение (факторы внутренней самоорганизации, с помощью которых достигается или не достигается равновесие, степень соответствия конкретной цели самоцели общественного развития и т. п.) [3]. Для социальных организмов в целом основой или базисом подбора служит степень соответствия характера производственных отношений уровню развития производительных сил; последние на каждом этапе своего развития определяют довольно значительное число степеней свободы или, иначе, возможных форм социально-экономической организации, из которых механизм подбора производит выбор наиболее жизнеспособных форм, т.е. наиболее приспособленных к данному уровню и характеру производительных сил.

Для отбора более высоких форм социально-экономической организации производительные силы общества должны генерировать достаточно большое множество возможных форм или их структурных подразделений и закреплять наиболее целесообразные формы, соответствующие их уровню развития. Механизм отбора в данном случае действует как механизм регулирования всего исторического развития, направляя его на формирование наиболее жизнеспособных общественных форм. Критерием отбора, позволяющим дать историческую оценку эффективности тех или иных форм социально-экономической организации, всегда выступает степень соответствия их внутренней цели общественного развития, т.е. уровню развития производительных способностей человечества, развития

богатства человеческой природы. При этом следует подчеркнуть, что такая историческая оценка зависит не только от уровня накопленных материальных ценностей, но и от степени свободы человека-личности в рамках тех социальных ограничений, которые налагает общество на их целесообразное поведение, от уровня развития прав человека и гражданина. Даже в современных "цивилизованных" странах этот критерий "не срабатывает", о чём свидетельствует, например, безработица, имеющая отнюдь не "добровольный" характер. А так называемое "потребительское общество" и вовсе противоречит этому критерию: в нем действуют нормы и ценности, противоречащие высокому нравственному закону.

Подобный критерий отбора социальных организмов, как правило, обнаруживается в неявной форме: при видимом "процветании" конкретные цели и ценности в данном обществе могут находиться в вопиющем противоречии с этим критерием, что и является пределом их функционирования и развития. Формы организации общества, соответствующие этому критерию, жизнеспособны; напротив, противоречие этих форм самоцели общественного развития неизбежно ведёт к их деградации, застою или же к полному краху, как это и случилось с командно-административной системой в нашей стране. В общественном развитии отбор также действует избирательно: формы нецелесообразные или менее целесообразные сходят с исторической арены, уступая место оптимальным в смысле целесообразного соответствия природе и содержанию общественных производительных сил и прежде всего самого человека. Другими словами, критерий отбора социальных организмов, в соответствии с которым нужно оценивать уровень и степень их прогрессивности, с известной степенью условности можно рассматривать как критерий оптимальности, или, точнее, как целевой функционал этих организмов. В этом смысле все известные в истории цивилизации способы производства могут рассматриваться как своего рода последовательные ступени в реализации социально-экономического оптимума как некоторой конечной цели исторического развития. Ни одна из достигнутых форм ещё не обеспечила реализацию этого оптимума.

Механизмы регулирования социально-экономических систем тесно связаны с принципами организации их структурных подразделений. В обществах, где самоорганизация практически осуществляется стихийно при отсутствии субъекта, сознательно ставящего цели перед всей системой в целом, и характерна взаимная замена элементов и их свободная комбинаторика, действует механизм естественного подбора, протекающего относительно независимо от самопознающей активности человека. Закон отбора в такого рода системах стихийно определяет целесообразные комбинации элементов, причем целесообразность этих комбинаций подготавливается всем процессом предшествовавшего развития системы путём закрепления тех или иных функций. Отбор выступает главным формирующим и регулирующим механизмом, обеспечивающим относительную устойчивость элементов в процессе динамического развития. При этом достигается относительная эффективность механизмов функционирования, хотя и снижается уровень хозяйствования и не достигается рационализация общественного производства.

Второй тип систем отличается "жесткой" связью элементов с качественным различием самих элементов и их расположением как

относительно друг друга, так и по отношению к системе в целом. Подобный тип саморегулирования характерен более высоким типам общественной организации производства, ибо здесь механизмы обратной связи ("бирегуляторы") ведут к повышению жизнеспособности социально-экономических систем. Цепная связь элементов не исключает комбинаторику, но ограничивает область её применения. При цепной связи элементов создаётся возможность проследить движение продукта от низовых звеньев до их распределения в целях удовлетворения общественных потребностей. Вследствие такой зависимости, - писал А. А. Богданов, - расширение хозяйственного процесса в целом подчиняется "закону наименьших", и ясно, что расширение хозяйственного целого зависит от наиболее отстающих его частей. "Так как цель общественного хозяйства есть, в первую очередь, удовлетворение человеческих потребностей (а затем, конечно, их развитие), то исходным пунктом расчёта должны явиться именно потребности - конечное звено цепного механизма, к которому должны приспособляться все прочие звенья" [4].

Для систем с "жёсткой" цепной связью характерен принцип "предельной жизнеспособности" систем или "принцип минимума", который состоит в том, что структурная устойчивость целого определяется наименьшей его частичной устойчивостью - наиболее слабым звеном в цепной связи элементов. Это особенно важно на уровне отдельных отраслей и предприятий, ибо "выживание" отдельных хозяйственных "подсистем" зависит, прежде всего, от того, как организовано производство, какие функции выполняет производственный коллектив, где наиболее слабые звенья хозяйственной структуры. Принцип минимума требует от коллектива сосредоточения усилий на наиболее слабых звеньях, от которых в первую очередь зависит результативность производственной деятельности. При этом совершенно необязательно, чтобы организация производственного процесса предполагала централизованное снабжение всем необходимым: "выживание" зависит от собственных усилий производственного звена, причём именно на самых отстающих участках функционирования предприятия.

ВЫВОДЫ

Таким образом, можно сделать очевидный вывод о том, что оба принципа регуляции и поддержания устойчивости сложных систем - закон отбора и закон наименьших - призваны обеспечивать нормальную жизнедеятельность социально-экономических систем среди изменяющихся условий. Они могут действовать перекрёстно - в смешанных системах, где одна часть элементов подвержена комбинаторике, а другая - жёсткой цепной связи. Последняя предпочтительнее в тех случаях, когда "предельная жизнеспособность" системы требует увязки различных уровней хозяйственной иерархии с потребностями всей системы в целом. В этом случае подвижное равновесие системы достигается перекрёстным действием обоих механизмов регулирования, причём смешанные системы или отдельные их подразделения могут осуществлять как выбор своего состояния в соответствии со своими качественно определёнными целями и интересами, так и с обеспечением концентрации усилий и реакций отдельных элементов ("активностей") на наиболее важных участках экономики. В социально ориентированной многоукладной экономике подобные смешанные системы (их ещё иногда называют "звёздными")

способны достигать своих онтологических целей путём концентрации реакций элементов на основе принципов рациональности и социальной справедливости. Вот почему "звёздные" системы наиболее устойчивы к влиянию помех, ибо в одних случаях они применяют комбинаторику, а в других прибегают к жёсткой цепной связи, руководствуясь принципом предельной жизнеспособности систем. Последний позволяет применить к сложным системам принцип оптимальной конструкции путём введения определённой оценочной функции, минимизирующей зависимость системы от внешней среды. Иначе говоря, в системах такого рода становится реальностью механизм сознательного выбора системой своего состояния, а тем самым обеспечить процесс планомерной оптимизации социально-экономического процесса.

SUMMARY

THEORETICAL PRINCIPLES AND MECHANISMS OF REGULATION OF SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS

V. N. Shcherbakov¹, ScD, head of the finance department;

O. A. Lukianykhina², PhD, associate professor;

V. O. Lukianykhin³, PhD, associate professor;

Li Ming³, post-graduate,

¹Moscow State Industrial University (Moscow, Russia);

*²Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs,
24, Miru Street, 40007, Sumy, Ukraine;*

³Sumy State University,

2, Rymsky-Korsacov Street, 40007, Sumy, Ukraine

The article describes the basic theoretical principles and mechanisms of regulation of complex dynamical systems, in particular, socio-economic system, The authors made conclusions about the need, for this purpose, of methodological approaches of tectology and cybernetics in the classification systems and mechanisms of their regulation and control.

Keywords: *principles, mechanisms, socio-economic systems, regulation, management, tectology, cybernetics, expediency, goal setting, law of selection, the law of least, limit the viability of the principle of minimum optimization.*

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Экономическая теория / В. Н. Щербаков, А. Н. Герасин, И. К. Ларионов // Политическая экономия. – М. : Дашков и К, 2008. - С. 165.
2. Богданов А. А. Всеобщая организационная наука / А. А. Богданов. - М. : Книга, 1925. - Т. 1. - С. 81-82.
3. Сиськов В. И. Очерки по трудовой теории ценности / В. И. Сиськов. – М. : МГСУ, 1997. - С. 65.
4. Богданов А.А. Тектология. Всеобщая организационная наука. Кн. 1. - М. : Экономика, 1989. - С. 276.

Поступила в редакцию 21 мая 2014 г.

УДК 332.05:338.2

**ECONOMIC ASSESSMENT OF DIVERSIFICATION AS A STRATEGIC
DEVELOPMENT ALTERNATIVE**

Y. V. Fashchuk, student;

D. O. Smolennikov², professor assistant,

Sumy State University,

2, R.-Korsakova Street, 40007, Sumy, Ukraine.

E-mail: yulia_fashchuk@mail.ru; dos@management.sumdu.edu.ua

The article gives a better understanding of the companies' diversification strategy, considering the factors that should be taken into account in diversification decision process and choices.

Qualitative and quantitative evaluation-based approach, that could be used in diversification decision making process, was proposed. Qualitative standards were used to narrow the field of diversification opportunities, and the numerical criteria were applied to select the preferred strategy or strategies.

Key words: *strategic development, vertical diversification, horizontal diversification, lateral diversification, economic assessment.*

INTRODUCTION

Diversification is a frequently utilized strategy for expanding a firm's market or increasing sales, profitability, etc. A great familiarity exists among corporate executives the world over about the different avenues for implementing such a strategy (merger, acquisition, internal start-up, joint venture, etc.).

Firms diversify their operation either across different national markets (international market diversification) or across multiple lines of business (product diversification) or both increase economy of scale and economy of scope, thus increasing their efficiency, learning, and innovation respectively [1].

Corporate diversification represents one of the most important lines of research in the field of strategic management [2]. Following Rumelt's seminal work, several strategic management scholars were attracted to the study of corporate diversification as a gateway to understanding variance in firm growth and performance, spawning a large array of subsequent studies [3].

A great preponderance focused on investigating the differential effects of related and unrelated diversification on firm performance [2, 4].

A sheer volume of research on diversification is an indication of the importance and relevance of the topic.

A producer's decision to diversify (the same as all human) is triggered by the recognition of an untenable situation. The diversification decision may be structured into a number of distinct steps, as described by the human action literature [5].

Given a great volume of research [4, 6-8, 10-16] on the topic of diversification, one may be lead to believe that all the issues of diversification have been fully investigated. This is certainly not the case.

The aim of the paper is to establish a better understanding of the diversification strategy, considering factors that should be taken into account in diversification decision process and

choices as well as to develop methodological approach to economic assessment of diversification.

DETERMINANTS FOR CHOICE OF DIVERSIFICATION DIRECTION. DIFFICULTIES OF ITS ASSESSMENT AND IMPLEMENTATION

Development and maintenance of competitive advantages involve managerial decisions regarding what activities, businesses, and technologies the company should target for investment, relative to the investments made by competing companies [6].

Some companies within the market are diversified, meaning they are involved in many different kinds of businesses, while other are focused, which implies that they are focused on one business segment.

Diversification generally requires new skills, new techniques, and new facilities. As a result, it almost invariably leads to physical and organizational changes in the structure of the business which represent a distinct break with past business experience [7].

The type of diversification strategy that is used by the firm partly depends on the relatedness of new products, markets, and technologies with its present ones. Product diversification, defined as expansion into product markets new to the company, has been a highly popular strategy among large and growing companies. However, given the degree of international activities of most companies, both in sales and in production, many are confronted with the choice for international or domestic diversification. This choice implies not only that companies have to decide whether they intend to operate in other businesses domestically or internationally, but that once a choice for international diversification is made, companies still have to consider a certain concentration on particular countries or international regions [8].

On the whole, there are three types of opportunities:

1. Each product manufactured by a company is made up of functional components, parts, and basic materials which go into the final assembly. A manufacturing concern usually buys a large fraction of these from outside suppliers. One way to diversify, commonly known as vertical diversification, is to branch out into production of components, parts, and materials. At first glance, vertical diversification seems inconsistent with our definition of a diversification strategy. However, the respective missions which components, parts, and materials are designed to perform are distinct from the mission of the overall product. Furthermore, the technology in fabrication and manufacture of these parts and materials is likely to be very different from the technology of manufacturing the final product. Thus, vertical diversification does imply both catering to new missions and introduction of new products.

2. Another possible way to go is horizontal diversification. This can be described as the introduction of new products which, while they do not contribute to the present product line in any way, cater to missions which lie within the company's know-how and experience in technology, finance, and marketing.

3. It is also possible, by lateral diversification, to move beyond the confines of the industry to which a company belongs. This obviously opens a great many possibilities, from operating banana boats to building atomic reactors. While vertical and horizontal diversification are restrictive, in the sense that they delimit the field of interest, lateral diversification is "wide open." It is an announcement of the company's intent to range far afield from its present market structure [7].

The literature [4, 6-8, 10-16] explains the reasons for a diversification strategy according to a number of motives. Diversification may facilitate the deployment of resources and thereby enhance efficiency. The effective and efficient resource deployment encompasses two fundamental elements of any company's strategy: the range and relatedness of the products sold and the company's relative emphasis on foreign versus domestic operations [6]. Amihud and Lev [9] and Markides [10] motivate corporate diversification in terms of the reduction of dependence on a few products and markets

while limiting the effects of uncertainty in markets and technological developments. Thus, the essence of diversification is taken to be an expansion into new businesses and markets, requiring the development of new competences or the augmentation of existing ones.

Another motive that is more intangible refers to the aspiration and goals of top management. Managers can also motivate diversification with the reduction of the probability of bankruptcy in order to provide job security and preserve their firm-specific human-capital investment [11].

According to Montgomery [12] a diversification explained by the resource view implies that the company has excess resources that can be profitably employed in other businesses, while the market power view implies that diversification strategies gain better market power compared to competitors. One of the approaches to create value by gaining market power is the strategy of vertical integration. Early studies [13] showed that, under acceptable assumptions about financial markets, there are no economic motives for unrelated diversification. Later studies however [14], have shown that if one introduces some frictions into the financial markets such as bankruptcy costs and taxes, there may be financial motives for non-synergistic mergers.

Motives that prompt diversification also differ depending whether it is related or unrelated diversification.

In related diversification, companies have a strategic fit with the new venture. To make this strategy work, you capitalize on the strengths or competitive advantage you've already established. Unrelated diversification has nothing to do with leveraging your current business strengths or weaknesses. It's more about not putting all your eggs in one basket. For example, an investor diversifies his financial portfolio to protect against losses. Many entrepreneurs execute this strategy unknowingly by becoming involved in multiple, unrelated businesses. Unrelated diversification is the most risky of all the market level strategies [15].

The specific objectives of diversification can be grouped into three general categories: growth objectives, which are designed to improve the balance under favorable trend conditions; stability objectives, designed as protection against unfavorable trends and foreseeable contingencies; and flexibility objectives, to strengthen the company against unforeseeable contingencies.

In general, when a company starts thinking of a diversification it has already set up its business, the company has considerable experience and strives to continue successful series of running a business, to try itself in a new business and gain important incomes and experience. It starts a new business confidently, intrepidly makes steps toward diversification, despite the fact that likelihood of success might not be big. One of incentives in this case is expected considerable benefit. There are many circumstances that complicates forecast of the results of the diversification. When we are dealing with transition economy countries increase in the number of circumstances is caused by crisis events and undergoes characteristic corrections. Despite the fact that such companies might have important success in their business, they do not feel confident at the market and try to compensate such condition by means of diversification. Under such conditions companies have to work in an "emergency regime". Obviously, this does not encourage conduction of relevant analysis in order to make decision on diversification. Therefore, frequently managers have no opportunity to guide themselves with rational ideas.

Difficulties in designing successful strategy of diversification are created by: first, deficiency of preliminary strategic inputs that mainly implies that existing situation during the decision-making process does not support in-depth analysis and full usage of its results in decision-making process. Second, often Board of Directors demands quick entering of new markets from top executive managers. Meanwhile lot of information gathers for the managers of the companies, the information, which should be quickly processed. Due to mainly environmental uncertainty and its extreme complexity, managers find it difficult to make relevant decisions [16].

There are frequent cases when strategic decision does not bring planned success or when taking of needed measures is delayed. Managers are facing serious challenge – to find set of interrelated measures in order to decrease risks of diversification. That's why there is a need to develop methodological approach that would assist managers to assess diversification opportunities of company development.

METHODOLOGICAL APPROACH TO ECONOMIC ASSESSMENT OF THE DIVERSIFICATION AS A STRATEGIC DEVELOPMENT ALTERNATIVE

Qualitative evaluation of strategic development alternative

One of the aims of this paper is to relate diversification to the overall growth perspectives of management, establish reasons which may lead a company to prefer diversification to other growth alternatives and trace a relationship between overall growth objectives and special diversification objectives. This will provide us with a partly qualitative, partly quantitative method for selecting diversification or specialization strategy which will be the best suited to long-term growth of a company. We can use qualitative criteria to reduce the total number of possible strategies to the most promising few, and then apply organizational performance measure to narrow the choice of plans still further.

Long-Term Trends

In deciding whether to diversify, management should carefully analyze its future growth prospects. It should think of market penetration, market development, and product development as parts of its over-all product strategy and ask whether this strategy should be broadened to include diversification.

A standard method of analyzing future company growth prospects is to use long-range sales forecasts.

Such forecasts usually assume that company management will be aggressive and that management policies will take full advantage of the opportunities offered by the different trends. They are, in other words, estimates of the best possible results the business can hope to achieve short of diversification.

Different patterns of forecasted growth should be presented in graphic form, with hypothetical growth curves for the national economy (GNP) and the company's industry added for purposes of comparison. A sales curve which declines with time may be the result of an expected contraction of demand, the obsolescence of manufacturing techniques, emergence of new products better suited to the mission to which the company caters, or other changes. Another typical pattern, frequently caused by seasonal variations in demand, is one of cyclic sales activity. Less apparent, but more important, are slower cyclic changes, such as trends in construction or the peace-war variation in demand in the aircraft industry.

If the most optimistic sales estimates which can be attained short of diversification fall in either of the preceding cases, diversification is strongly indicated. However, a company may choose to diversify even if its prospects do, on the whole, appear favorable. This will be illustrated by the "slow growth curve." The curve will indicate rising sales which, in fact, grow faster than the economy as a whole. Nevertheless, the particular company may belong to one of the so-called "growth industries" which as a whole is surging ahead. Such a company may diversify because it feels that its prospective growth rate is unsatisfactory in comparison to the industry growth rate.

Making trend forecasts is far from a precise science. The characteristics of the basic environmental trends, as well as the effect of these trends on the industry, are always uncertain. Furthermore, the ability of a particular business organization to perform in the new environment is very difficult to assess. Consequently, any realistic company forecast should include several different trend forecasts, each with an explicitly or implicitly assigned probability [7]. As an alternative, the company's growth trend forecast may be represented by a widening spread between two extremes.

Contingencies

In addition to trends, another class of events may make diversification desirable. These are certain environmental conditions which, if they occur, will have a great effect on sales; however, we cannot predict their occurrence with certainty.

The two types of sales forecast can be illustrated for a hypothetical company. Sales curves S1 and S2 will represent a spread of trend forecasts; and S3 and S4, two contingent forecasts for the same event. The difference between the two types, both in starting time and effect on sales, lies in the degree of uncertainty associated with each.

In the case of trend forecasts we can trace a crude time history of sales based on events which we fully expect to happen. Any uncertainty arises from not knowing exactly when they will take place and how they will influence business. In the case of contingency forecasts, we can again trace a crude time history, but our uncertainty is greater. We lack precise knowledge of not only when the event will occur but also whether it will occur. In going from a trend to a contingency forecast, we advance, so to speak, one notch up the scale of ignorance.

In considering the relative weight we should give to contingent events in diversification planning, we must consider not only the magnitude of their effect on sales, but also the relative probability of their occurrence. For example, if a severe economic depression were to occur, its effect on many industries would be devastating. Many companies feel safe in neglecting it in their planning, however, because they feel that the likelihood of a deep depression is very small at least for the near future.

It is a common business practice to put primary emphasis on trend forecasts; in fact, in many cases businessmen devote their long-range planning exclusively to these forecasts. The usual view a possible catastrophe as "something one cannot plan for" or as a second-order correction to be applied only after the trend has been taken into account. The emphasis is on planning for growth, and planning for contingencies is viewed as an "insurance policy" against reversals [7].

Measured Sales Goals

Management can and should state the objective of growth and stability in quantitative terms as long-range sales objectives. Let's assume that S1 – sales curve that represents hypothetical company's forecasted performance without diversification under a general trend and S2 – in contingency. The improved performance as a result of diversification will be represented with curve S3 for continuation of normal trends and curve S4 curve for a major reverse.

Growth

Management's first aim in diversifying is to improve the growth pattern of the company.

The growth objective can be stated as follows:

Under trend conditions the growth rate of sales after diversification should exceed the growth rate of sales of the original product line by a minimum specified margin. Or to illustrate in mathematical shorthand, the objective for the company would be:

$$S3 - S1 \geq \rho, \quad (1)$$

where the value of the margin ρ is specified for each year after diversification.

Some companies (particularly in the growth industries) fix an annual rate of growth which they wish to attain. Every year this rate of growth is compared to the actual growth during the past year. A decision on diversification action for the coming year is then based upon the disparity between the objective and the actual rate of growth.

Stability. The second effect desired of diversification is improvement in company stability under contingent conditions. Not only should diversification prevent sales from dropping as low as they might have before diversification, but the percentage drop should also be lower. The second sales objective is thus a stability objective [7].

It can be stated as follows:

Under contingent conditions the percentage decline in sales which may occur without diversification should exceed the percentage drop in sales with diversification by an adequate margin, or algebraically:

$$(S1-S2)/S1 - (S3-S4)/S3 \geq \delta . \quad (2)$$

Using this equation, it is possible to relate the sales volumes before and after diversification to a rough measure of the resulting stability.

Industry concentration

From the early works in industrial organization (Bain, 1956) industry concentration has been considered as a strong indicator of barriers to entry [17]. Harris (1998) also empirically shows that higher industry concentration is correlated with lower levels of disclosure by the firms [18]. However, in highly concentrated industries, market power enjoyed by firms may allow them to sustain high levels of profitability. In industrial organization, market concentration may be used as a measure of competition, theorized to be positively related to the rate of profit in the industry [17].

A commonly accepted measure of market concentration is the Herfindahl-Hirschman Index (HHI). It is calculated by squaring the market share of each firm competing in a market, and then summing the resulting numbers. The HHI number can range from close to zero to 10,000. The HHI is expressed as:

$$HHI = s_1^2 + s_2^2 + s_3^2 + \dots + s_n^2 , \quad (3)$$

where s_n is the market share of the i -th firm.

The closer a market is to being a monopoly, the higher the market's concentration (and the lower its competition) is. The U.S. Department of Justice considers a market with a result of less than 1,000 to be a competitive marketplace; a result of 1,000-1,800 to be a moderately concentrated marketplace; and a result of 1,800 or greater to be a highly concentrated marketplace [19].

The major benefit of the Herfindahl index in relationship to such measures as the concentration ratio is that it gives more weight to larger firms. However, the usefulness of this index is directly dependent on a proper definition of a particular market.

Two steps should be taken to apply the criteria for diversification to individual opportunities: (1) apply the qualitative standards to narrow the field of diversification opportunities; (2) apply the numerical criteria to select the preferred strategy or strategies.

The long-range product-market policy is used as a criterion for the first rough cut in the qualitative evaluation. It can be used to divide a large field of opportunities into classes of diversification moves consistent with the company's basic character. For example, a company whose policy is to compete on the basis of the technical excellence of its products would eliminate as inconsistent classes of consumer products which are sold on the strength of advertising appeal rather than superior quality.

Next, the company can compare each individual diversification opportunity with the individual diversification objectives. This process tends to eliminate opportunities which, while still consistent with the desired product-market make-up, are nevertheless likely to lead to an imbalance between the company product line and the probable environment. For example, a company which wishes to preserve and expand its technical excellence in design of large, highly stressed machines controlled by feedback techniques may find consistent product opportunities both inside and outside the industry to which it caters, but if one of its major diversification objectives is to correct cyclic variations in demand that are characteristic of the industry, it would choose an opportunity that lies outside [3].

Each diversification opportunity which has gone through the two screening steps satisfies at least one diversification objective, but probably it will not satisfy all of them. Therefore, before subjecting them to the quantitative evaluation, it is necessary to group them into several alternative over-all company product-market strategies, composed of the

original strategy and one or more of the remaining diversification strategies. These alternative overall strategies should be roughly equivalent in meeting all of the diversification objectives.

At this stage it is particularly important to allow for the unforeseeable contingencies. Since the techniques of numerical evaluation are applicable only to trends and foreseeable contingencies, it is important to make sure that the different alternatives chosen give the company a broad enough technological base. In practice this process is less formidable than it may appear. For example, a company in the aircraft industry has to consider the areas of technology in which major discoveries are likely to affect the future of the industry. This would include atomic propulsion, certain areas of electronics, automation of complex processes, and so forth. In designing alternative overall strategies the company would then make sure that each contains product entries which will give the firm a desirable and comparable degree of participation in these future growth areas.

Quantitative evaluation of strategic development alternative

The purpose of quantitative evaluation is to compare the profit potential of the alternatives. Unfortunately, there is no single yardstick among those commonly used in business that gives an accurate measurement of performance. The techniques currently used for measurement of business performance constitute, at best, an imprecise art.

Organizational performance should be operationalised using several commonly used accounting-based measures: return on assets (ROA), return on equity (ROE), and return on sales (ROS).

In addition, change in ROA, change in ROE, and change in ROS should be also included as measures of performance differences over the period studied. Several measures of organizational performance will be used in an attempt to mitigate the discrepancies and biases of using only one measure, and to ensure the comparability of the present study with past research in the strategy area [4]

We believe, this measure is helpful to management, providing insight into how much profit is being produced per dollar of sales. As with many ratios, it is best to compare a company's ROS over time to look for trends, and compare it to other companies in the industry. An increasing ROS indicates the company is growing more efficient, while a decreasing ROS could signal looming financial troubles [20].

Despite the existing debate over the use of accounting versus market performance measures, Robins & Wiersema report a number of advantages for the former, including their close connection to the decision variables controlled by managers and their enabling direct comparison with a substantial body of research on diversification and performance in strategic management [21].

Operational performance measure

ROA is an indicator of how profitable a company is relative to its total assets. ROA gives an idea as to how efficient management is at using its assets to generate earnings. Calculated by dividing a company's annual earnings by its total assets, ROA is displayed as a percentage. Sometimes this is referred to as "return on investment".

The formula for return on assets is:

$$ROA = \frac{\text{Net income}}{\text{Total assets}} \quad (4)$$

ROA tells you what earnings were generated from invested capital (assets). ROA for public companies can vary substantially and will be highly dependent on the industry. This is why when using ROA as a comparative measure, it is best to compare it against a company's previous ROA numbers or the ROA of a similar company.

The assets of the company are comprised of both debt and equity. Both of these types of financing are used to fund the operations of the company. The ROA figure gives investors

an idea of how effectively the company is converting the money it has to invest into net income. The higher the ROA number, the better, because the company is earning more money on less investment.

ROA has been shown to be related to a variety of other indicators of firm financial performance and has been widely employed in the diversification-performance literature [22].

ROE is the amount of net income returned as a percentage of shareholders equity. Return on equity measures a corporation's profitability by revealing how much profit a company generates with the money shareholders have invested.

ROE is expressed as a percentage and is calculated as:

$$\text{ROE} = \frac{\text{Net income}}{\text{Shareholder's equity}} \quad (5)$$

Net income is for the full fiscal year (before dividends paid to common stock holders but after dividends to preferred stock.) Shareholder's equity does not include preferred shares.

In general, financial analysts consider return on equity ratios in the 15-20% range as representing attractive levels of investment quality.

While highly regarded as a profitability indicator, the ROE metric does have a recognized weakness. Analysts need to be aware that a disproportionate amount of debt in a company's capital structure would translate into a smaller equity base. Thus, a small amount of net income (the numerator) could still produce a high ROE off a modest equity base (the denominator) [23].

ROS is widely used to evaluate a company's operational efficiency. It is also known as a firm's "operating profit margin". It is calculated using this formula:

$$\text{ROS} = \frac{\text{Net income (Before Interest and Tax)}}{\text{Sales}} \quad (6)$$

Debt burden

Managerial discretion in the allocation of organizational resources across the organization's operations can be reduced in the face of high debt level. In effect, the firm's debt burden compels management to invest wisely and be more efficient [24]. We measure debt burden as the firm's debt to shareholder equity ratio [10].

The debt to equity ratio is a financial metric used to assess a company's capital structure, or "capital stack." Specifically, the ratio measures the relative proportions of the firm's assets that are funded by debt or equity. The debt to equity ratio (also called the risk ratio or leverage ratio) provides a quick tool to financial analysts and prospective investors for determining the amount of financial leverage a company is using, and thus its exposure to interest rate increases or insolvency.

The debt to equity ratio of 1, for example, indicates that the company funds its projects with an even mix of debt and equity. A low ratio (below about 0.30) is generally considered good, because the company has a low amount of debt, and is therefore exposed to less risk in terms of interest rate increases or credit rating. Generally, a high debt to equity ratio (2, for example) is worrisome, as it indicates a precarious amount of leverage. However, in some industries this is appropriate.

The debt to equity ratio should never be used alone. For example, if a company's debt to equity ratio is quite high, you might reasonably worry about their ability to service their debt. To address this concern, you can also analyze the firm's interest coverage ratio, which is the company's operating income divided by debt service payments. A high operating income will allow even a debt-burdened firm to meet its obligations [25].

CONCLUSIONS

Business has four basic growth alternatives. It can grow through increased market penetration, through market development, through product development, or through diversification.

A company which accepts diversification as a part of its planned approach to growth undertakes the task of continually weighing and comparing the advantages of these four alternatives, selecting first one combination and then another one, depending on the particular circumstances in long-range development planning.

Companies diversify to compensate for technological obsolescence, to distribute risk, to utilize excess productive capacity, to reinvest earnings, to obtain top management, and so forth [13]. Generally, three groups of diversification objectives can be defined: 1) growth objectives, 2) flexibility objectives and 3) stability objectives.

However, diversification direction which is highly desirable for one of the objectives is likely to be less desirable for others. For example:

- If a company is diversifying because its sales trend shows a declining volume of demand, it would be unwise to consider vertical diversification, since this would be at best a temporary device to stave off an eventual decline of business.

- If a company's industry shows every sign of healthy growth, then vertical and, in particular, horizontal diversification would be a desirable device for strengthening the position of the company in a field in which its knowledge and experience are concentrated.

- If the major concern is stability under a contingent forecast, chances are that both horizontal and vertical diversification could not provide a sufficient stabilizing influence and that lateral action is called for.

- If management's concern is with the narrowness of the technological base in the face of what we have called unforeseeable contingencies, then lateral diversification into new areas of technology would be clearly indicated [7].

While they are an integral part of the overall growth pattern, diversification decisions present certain unique problems. Much more than other growth alternatives, they require a break with past patterns and traditions of a company and an entry onto new and uncharted paths.

This article aims to establish a better understanding of the diversification strategy, considering factors that companies' should be taken into account in diversification decision process and choices.

The paper considers the concept of diversification as a strategic development alternative. The determinants of diversification direction choice were analyzed, and the difficulties of the assessment and implementation of the diversification strategy were determined. In addition, methodological approach to economic assessment of the diversification as strategic development alternative was developed. The method consists of qualitative evaluation to reduce the total number of possible strategies to the most promising few, and then numerical criteria is applied for selecting preferred strategy or strategies.

РЕЗЮМЕ

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВИ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ

Ю. В. Фащук, студентка;

Д. О. Смоленніков, асистент кафедри управління,

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, 40007, м. Суми, Україна

Стаття дає краще розуміння диверсифікаційної стратегії компанії, враховуючи фактори, які повинні бути взятими до уваги під час процесу прийняття рішення щодо диверсифікації.

Авторами розроблено метод, оснований на якісній та кількісній оцінках, який може бути використаний під час прийняття рішення щодо диверсифікації. Якісні стандарти були використані з

метою зуження кола диверсифікаційних можливостей, а кількісні критерії були застосовані для того, щоб обрати найкращу стратегію чи стратегії.

Ключові слова: стратегічний розвиток, вертикальна диверсифікація, горизонтальна диверсифікація, бічна диверсифікація, економічна оцінка.

РЕЗЮМЕ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ДИВЕРСИФИКАЦИИ КАК АЛЬТЕРНАТИВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Ю. В. Фащук, студентка;

Д. О. Смоленников, ассистент кафедры управления,
Сумский государственный университет, Сумы,
ул. Римского-Корсакова, 2, 40007, г. Сумы, Украина

Статья даёт лучшее понимание диверсификационной стратегии компаний, учитывая факторы, которые должны быть взяты во внимание при принятии решения относительно диверсификации.

Был разработан метод, основанный на качественной и количественной оценках, который может быть использован во время принятия решения относительно диверсификации. Качественные стандарты были использованы с целью сужения круга диверсификационных возможностей, а количественные критерии были применены для выбора преимущественной стратегии или стратегий.

Ключевые слова: стратегическое развитие, вертикальная диверсификация, горизонтальная диверсификация, боковая диверсификация, экономическая оценка.

LIST OF REFERENCES

1. Kochhar R, Hitt MA. (1998). Linking corporate strategy to capital structure: Diversification strategy, type and source of financing. *Strategic Management Journal* 19(6): 601-610.
2. Hoskisson RE, Hitt MA. (1990). Antecedents and Performance Outcomes of Diversification: A Review and Critique of Theoretical Perspectives. *Journal of Management* 16(2): 461-509.
3. Rumelt RP. (1974). *Strategy, structure, and economic performance*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
4. Palepu, K. (1985). Diversification strategy, profit performance, and the entropy measure, *Strategic Management Journal*, 6, 2, July-September, 239-255.
5. Von Mises, L. (1996). *Human Action: A Treatise on Economics*, 3rd rev. ed. Chicago, IL: Contemporary Books.
6. Geringer, J. M, Beamish, P. W., & daCosta, R. C. (1989). Diversification strategy and internationalization: Implications for MNE performance. *Strategic Management Journal*, 10, 109-119.
7. Ansoff, H. Igor, *Strategies for diversification*. Harvard Bus. Rev. 35, 2. Cambridge Press, Cambridge, MA. (1957), 113-124.
8. Hitt, M. A., Hoskisson, R. E., & Ireland, R. D. (1994). A mid-range theory of the interactive effects of international and product diversification on innovation and performance. *Journal of Management*, 20(2), 297-326.
9. Amihud, Y., & Lev, B. (1981). Risk reduction as a managerial motive for conglomerate mergers. *Bell Journal of Economics*, 12, 605-617.
10. Markides C. (1995). Diversification, Restructuring and Economic Performance. *Strategic Management Journal* 16(2): 101-118.
11. Amit, R., & Livnat, J. (1988). A concept of conglomerate diversification. *Journal of Management*, 14(4), 593-604.
12. Montgomery, C. A. (1994). *Corporate Diversification*. The Journal of Economic Perspectives. Vol. 8, pp. 163.
13. Levy, H., & Sarnat, M. (1970). Diversification, portfolio analysis and the uneasy case for conglomerate mergers. *Journal of finance*. Vol. pp. 795-802.
14. Galai, D., & Masulis, R. (1976). The Option Pricing Model and the Risk Factors of Stock. *Journal of financial economics*, Vol. 3, pp. 53-81.
15. Olsen E. Strategic Planning: Diversification. – [Web - resource]. – Mode of access: <http://www.dummies.com/how-to/content/strategic-planning-diversification.html>
16. Grigolashvili G. Difficulties of the Evaluation of Diversification Strategies. – [Web - resource]. – Mode of access: https://www.academia.edu/1823958/Difficulties_of_the_Evaluation_of_Diversification_Strategies
17. Bain JS. (1956). *Barriers to New Competition : Their Character and Consequences in Manufacturing Industries*. Harvard University Press: Cambridge.
18. Harris, M. (1998). "The Association between Competition and Managers' Business Segment Reporting Choices," *Journal of Accounting Research*, 36: 111-28.
19. US Department of Justice, Department of Justice and Federal Trade Commission Issue Revised Horizontal Merger Guidelines, Press Release, 19 August 2010

20. Farris, Paul W.; Neil T. Bendle; Phillip E. Pfeifer; David J. Reibstein (2010). Marketing Metrics: The Definitive Guide to Measuring Marketing Performance. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Education, Inc.
21. Robins J, Wiersema MF. (1995). A Resource-Based Approach to the Multibusiness Firm: Empirical Analysis of Portfolio Interrelationships and Corporate Financial Performance. Strategic Management Journal 16(4): 277-299.
22. Miller DJ. (2004). Firms' Technological Resources and the Performance Effects of Diversification: A Longitudinal Study. Strategic Management Journal 25(11): 1097-1119.
23. Loth R. Profitability Indicator Ratios: Return On Equity. – [Web-resource]. – Mode of access: <http://www.investopedia.com/university/ratios/profitability-indicator/ratio4.asp>
24. George G. (2005). Slack Resources and the Performance of Privately Held Firms. Academy of Management Journal 48(4): 661-676.
25. Maluniu R. How to Analyze Debt to Equity Ratio. – [Web - resource]. – Mode of access: <http://www.wikihow.com/Analyze-Debt-to-Equity-Ratio>

Надійшла до редакції 12 березня 2014 р.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА В УКРАЇНІ

*Л. В. Сус, аспірант,
Житомирський національний агроекологічний університет,
Старий бульвар 7, 10008, м. Житомир, Україна.
E-mail: lesus_1979@mail.ru*

Нинішня ситуація в галузі тваринництва залишається складною: фактичний стан галузі не відповідає її потенційним можливостям. Тому гостро постає питання державного регулювання галузі тваринництва та визначення оптимального ступеня його втручання в розвиток галузі. В цьому контексті у статті визначено сутність поняття «механізм державного регулювання». Досліджено теоретико-методичні засади формування механізму державного регулювання розвитку галузі тваринництва в Україні. Розглянуто його функціональний інструментарій. Запропоновано класифікацію методів (адміністративний, організаційно-правовий, фінансово-кредитний, соціально-економічний) та важелів державного регулювання. Зокрема, здійснено детальний аналіз фінансово-кредитного та соціально-економічного методу. Визначено напрямки здійснення державного регулювання розвитку галузі тваринництва в Україні на умовах комплексного, системного, взаємопов'язаного характеру використання запропонованого інструментарію державного регулювання.

***Ключові слова:** механізм державного регулювання, метод, важіль, інструментарій державного регулювання.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічний розвиток будь-якої країни світу відбувається за активної регулюючої участі держави. Не є винятком і аграрний сектор економіки. Адже сільське господарство є важливою галуззю в структурі народногосподарського комплексу, яка забезпечує продовольчу безпеку і продовольчу незалежність держави. Тому його розвиток має бути пріоритетним. Водночас, сьогоденні стан аграрного сектору України є достатньо складним та вимагає здійснення комплексних масштабних реформ, ключова роль у проведенні яких має належати державі.

Держава як основна керівна ланка розвитку національної економіки та суспільства має брати активну участь у формуванні політики щодо сприяння розвитку аграрного сектору. Для забезпечення оптимального функціонування сільськогосподарських підприємств та отримання високих прибутків, а також створення сприятливих умов для зростання економіки країни й підвищення добробуту її громадян, важливо визначити оптимальний ступінь державного втручання у підприємницьку діяльність на селі.

Розв'язання окресленої проблеми ґрунтується на необхідності комплексного аналізу складових механізму державного регулювання для виявлення пріоритетних напрямів його розвитку, що згодом можуть стати своєрідним генератором для розвитку тваринництва і сільського господарства загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання теоретичного аспекту державного регулювання знайшли своє відображення у працях сучасних відомих економістів-аграрників, а саме, О. Комякова, М. Корецького, О. Могильного, С. Покропивного, М. Хорунжого, Г. Черевка, В. Юрчишина та ін. Проте, на даний час, немає достатніх підстав стверджувати, що вже всі питання надзвичайно важливої проблеми регулювання галузі тваринництва одержали вичерпне наукове і методичне обґрунтування та практичне вирішення. У зв'язку із подальшою інтеграцією України до СОТ та негативним впливом світової фінансової кризи на розвиток сільського господарства України виникає гостра потреба у наукових розробках щодо удосконалення механізму державного регулювання галузі тваринництва.

Мета дослідження – визначити методи та важелі державного регулювання в сільському господарстві та охарактеризувати інструментарій державного регулювання розвитку галузі тваринництва в Україні та запропонувати шляхи його вдосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Методи та важелі державного регулювання.

Лише організоване і цілеспрямоване регулювання державою процесів відтворення в галузі тваринництва, доповнене стимулюючою дією ринкового механізму, може забезпечити її ефективне функціонування. Цю істину підтверджує досвід США, Японії, країн ЄС.

О. Могильний, досліджуючи механізм державного регулювання аграрної сфери, робить акцент на його організаційно-економічній складовій, проте зазначає, що його ефективне функціонування можливе під впливом цілісної і взаємоузгодженої дії різноманітних методів державного регулювання [1, с. 73]. За твердженням О. Комякова, механізм державного регулювання необхідно розглядати як сукупність організаційно-економічних методів та інструментів, за допомогою яких виконуються взаємопов'язані функції для забезпечення безперервної, ефективної дії відповідної системи (держави) на підвищення функціонування економіки [2, с. 8]. На думку М. Корецького, механізм державного регулювання економіки можна визначити як систему засобів, важелів, методів і стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси, забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій [3, с. 16].

Отже, державне регулювання галузі тваринництва передбачає використання ряду методів, які формуються на основі певних, властивих лише для них, важелів впливу на економічних агентів, або економічні процеси. Відповідно до поставленої мети, змісту, характеру і засобів реалізації в державному регулюванні, пропонуємо виокремити наступні методи: адміністративні, організаційно-правові, фінансово-кредитні, соціально-економічні (рис. 1).

У ринковій економіці економічні методи витісняють адміністративні, проте ряд науковців, спрямовують політику держави на цілісну систему державного регулювання економіки з використанням як ринкових, так і адміністративних методів. Вони пропонують створення жорсткої виконавчої вертикалі з ціллю відновити управління державним сектором через прогнозування і планування, оволодіти ситуацією в країні, зробити її керованою [5, с. 57-61]. На нашу думку, адміністративні методи регулювання галузі тваринництва мають доповнювати організаційно-

правові, фінансово-кредитні, соціально-економічні, а не навпаки.

Організаційно-правові методи регулювання розвитку сільського господарства передбачають розробку та затвердження нормативно-правової бази аграрного законодавства (законів, указів, нормативних актів), а також вироблення механізму організаційної підтримки для розвитку інфраструктури ринку та сільськогосподарських підприємств.

Необхідною умовою для розвитку галузі тваринництва є організаційна підтримка держави у створенні умов для існування та розвитку кооперативно-інтеграційних систем і формувань типу фінансово-промислових груп, агрокомбінатів, комплексних оптових ринків, концернів, споживчих кооперативів. З цього приводу В. Зіновчук зазначає, що розвиток кооперативного руху потребує підтримки з боку держави, яка повинна надати свободу в укладанні контрактів, створити справедливі закони оподаткування, особливий порядок застосування антимонопольного законодавства [6, с. 162].

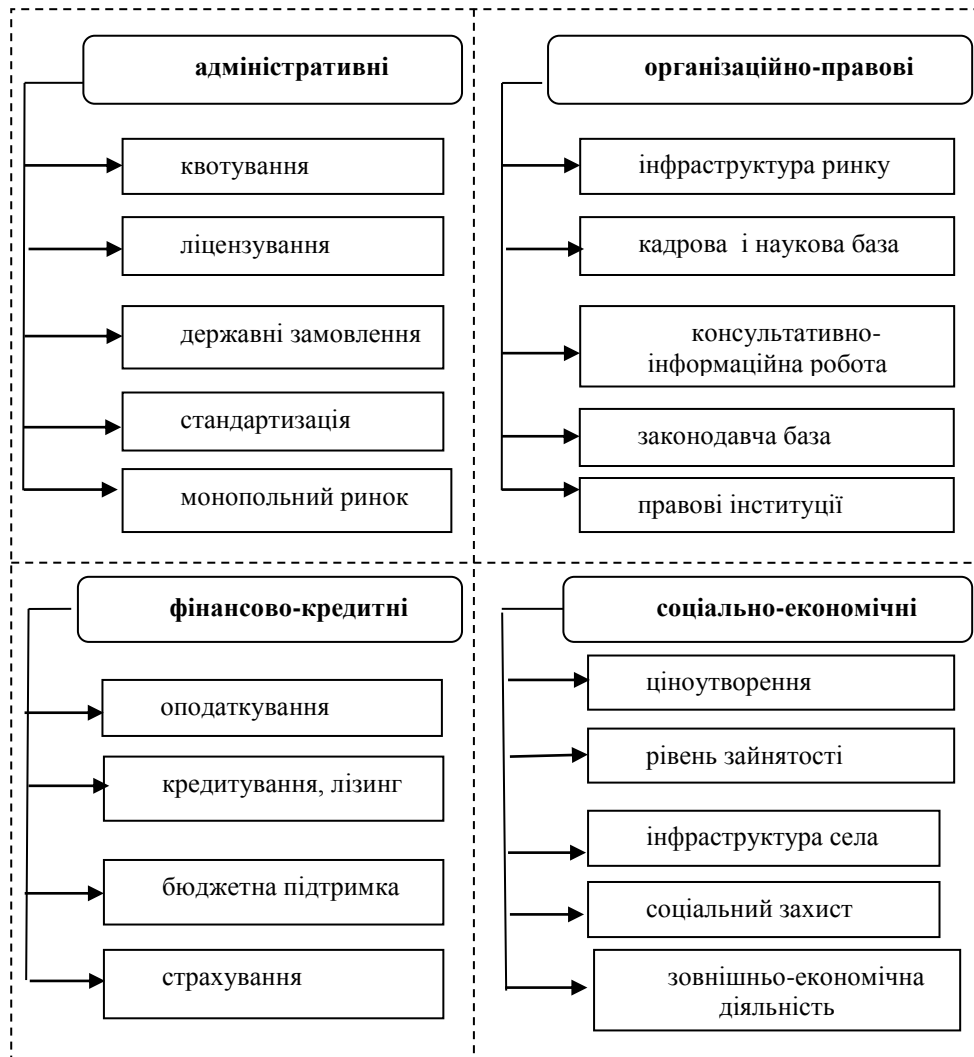

Рисунок 1 - Методи та важелі державного регулювання галузі тваринництва.
Джерело: доповнено і адаптовано [4, с. 48]

Крім цього, організаційне державне регулювання галузі тваринництва має розвивати консультативно-інформаційне та кадрово-наукове забезпечення. Держава має бути зацікавленою у створенні умов для розвитку дорадництва.

На нашу думку, державне регулювання має розпочинатися саме з організаційно-правового забезпечення розвитку галузі тваринництва. Тому, ставлячи питання про ефективність державного регулювання, потрібно розпочати з удосконалення його інституційного середовища, що допоможе уникнути дублювання функцій державного апарату, створить систему дієвого контролю виконання державних, регіональних програм розвитку галузі тваринництва, зокрема контроль у використанні бюджетних коштів направлених на підтримку галузі. Проте потрібно пам'ятати, що надмірне державне втручання гальмує удосконалення інститутів державно-регуляторних відносин з метою адаптації їх до дій економічних законів в сільському господарстві.

2. Інструментарій соціально-економічного та фінансово-кредитного методу державного регулювання

До соціально-економічних методів вважаємо за доцільне включити наступні економічні важелі – ціноутворення, зовнішньоекономічна діяльність; та соціальні важелі – соціальний захист, інфраструктура села (рис. 2).

Відомим фактом є те, що необхідність державного впливу на формування цін на аграрну продукцію зумовлена їхнім низьким рівнем, значними коливаннями за рахунок сезонності і відсутністю паритету цін на аграрну і промислову продукцію.

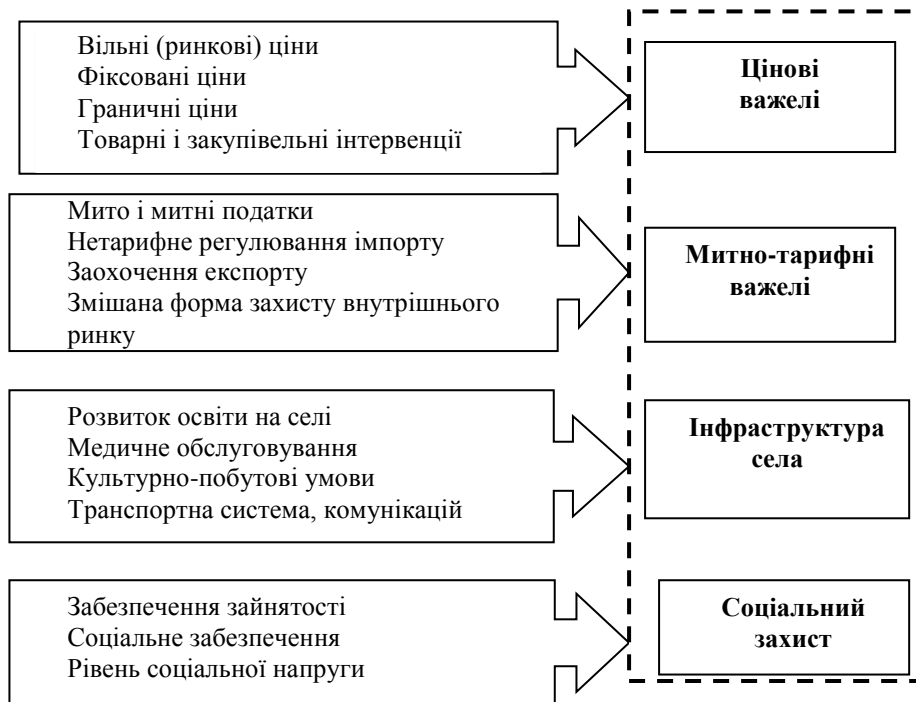

Рисунок 2 - Інструментарій соціально-економічного методу регулювання галузі тваринництва.

Джерело: власні дослідження

Держава, здійснюючи зовнішньоекономічну політику, має підтримувати виробників тваринницької продукції, і сприяти їх самостійному виходу на світовий ринок. Підприємства повинні мати стабільні ринки збуту аграрної продукції на зовнішньому ринку, закріпитися на них і створити відповідну інфраструктуру для її масштабного експорту. В Україні діють досить ліберальні тарифні режими, подальше зниження яких може призвести до втрати продовольчої незалежності держави та наповнення вітчизняного ринку імпортованими дешевими товарами, часто невисокої якості. Так, зокрема, на імпорт худоби встановлена нульова митна ставка. Продукція, яка не виробляється в Україні, взагалі не обкладається імпортованими податками. Інші ж сільськогосподарські продуктивні групи обкладаються митними податками в розмірі від 10 до 30 %. У результаті середній тариф на сільськогосподарську продукцію становить 11,7 % [7, с. 94].

Враховуючи інтеграційний курс України розвиток сільських територій набуває сьогодні пріоритетного значення в державному регулюванні сільського господарства. На нашу думку, регулятивні дії з боку держави мають бути направлені на підвищення стандартів життя сільського населення, зростання ефективності функціонування сільськогосподарського виробництва, покращення стану довкілля та поліпшення якості сільського населення.

На сьогодні серед науковців, державних службовців та практиків тривають нескінченні дискусії з приводу використання фінансово-кредитних важелів, інструментів регулювання сільського господарства та його галузі тваринництва та ефективності їх застосування (табл. 1).

Таблиця 1 - Інструментарій фінансово-кредитного методу державного регулювання галузі тваринництва

Податкові важелі	<ul style="list-style-type: none"> • Спрощена система оподаткування (ФСП) • Загальна система оподаткування • Спеціальний режим оподаткування ПДВ • Відстрочення податкових платежів • Звільнення від сплати податків
Бюджетні важелі	<ul style="list-style-type: none"> • Фінансування капітальних вкладень • Компенсація процентних ставок • Відшкодування страхового платежу • Дотація програм селекції • Порядок виплат ПДВ за продане молоко, м'ясо
Кредитні важелі	<ul style="list-style-type: none"> • Іпотечне кредитування • Короткострокові (поточні) кредити • Інвестиційне кредитування • Кредитна кооперація • Лізинг
Страхові важелі	<ul style="list-style-type: none"> • Страхування ризику отримання збитку • Страхування майна • Страхування тварин • Страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою
Джерело удосконалено, доповнено, адаптовано [9, с. 20]	

Одним із впливових важелів державного регулювання виробничої сільськогосподарської діяльності є оподаткування, яке завжди використовувалося державою як дієвий важіль регулювання економічних процесів. Особливістю сучасної вітчизняної податкової політики, щодо сільськогосподарських товаровиробників, є наявність у ній податкових пільг та привілеїв, які забезпечені шляхом застосування фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП) та особливого порядку нарахування і виплати ПДВ за продані молоко та м'ясо в живій вазі. Застосування пільгового режиму оподаткування є дискусійним питанням на сьогодні серед науковців та практиків. С. Дем'яненко вважає, що було б набагато доцільніше встановити однакові податки для всіх, але прибутком, інвестований у розвиток аграрного виробництва та соціальної інфраструктури, узагалі звільнити від оподаткування [8, с. 1].

З приводу цього О.Могильний має іншу думку, яка підкріплена практикою. Фактично в усіх індустріально розвинутих країнах оподаткування підприємств аграрного сектора відрізняється від загальних підходів. Він стверджує, що у результаті незбалансованості і нерозвиненості інфраструктури аграрного ринку, монополізації ринку засобів виробництва та агросервісу сільськогосподарські підприємства постійно недоотримують кошти, обсяги яких значно перевищують так звані податкові пільги та інші преференції. Передчасне застосування однакових правил і ставок може призвести до кризи неплатежів, яка спостерігалась в Україні у період з 1995 по 1999 рр. [1, с. 123-124].

Серед важелів фінансово-кредитного методу державного регулювання галузі тваринництва особлива роль відведена бюджетній підтримці галузі. Бюджетні засоби, що найбільш широко застосовувались в останні роки, поділяються на дві основні групи. Перша (пряма) – безповоротні субсидії (фінансова допомога, що надається сільськогосподарським підприємствам і організаціям), субвенції (кошти, що виділяються з державного бюджету місцевим бюджетам), дотації (кошти, що спрямовуються на відшкодування різниці в цінах, спричиненої державною політикою регулювання цін), тощо. Друга (непряма) – кошти, що мали надійти до державного бюджету як фіскальні платежі, проте держава свідомо відмовилася від них на користь товаровиробників шляхом надання різноманітних пільг. До другої групи віднесемо порядок нарахування і виплати ПДВ за продані молоко та м'ясо в живій вазі.

У зв'язку з членством України в СОТ механізм бюджетної підтримки потребує переопрацювання. Стає все більш актуальним використання важелів підтримки сільського господарства, що входять до так званого зеленого кошика, які не підлягають скороченню і контролю з боку СОТ. Питання ефективного спрямування бюджетних коштів є темою окремого дослідження. Тому, на нашу думку, з боку держави стоїть завдання врегулювати проблему рівноправного доступу товаровиробників до бюджетних коштів, які виділяються на підтримку, та результативність використання їх безпосередньо у виробництві. На жаль, практика свідчить про нерівні можливості доступу до дотацій і непрозорість механізмів їх розподілу для значної частини сільськогосподарських товаровиробників.

Достатнє забезпечення сільськогосподарських виробників фінансовими ресурсами сприяє оптимальному розвитку аграрної сфери. На сьогодні є фактом дефіцит власних фінансових ресурсів у більшості господарств тваринницького напрямку. Виробникам залишається лише мріяти про

вільний доступ до кредитних коштів. Банки не готові віддавати свої ресурси на кредитування довгострокових капіталовкладень тваринників. Поточні кредити та кредити на інвестиційну діяльність, на жаль, є мало доступними для сільськогосподарських підприємств, у зв'язку із наявністю великого ризику у діяльності аграріїв.

У 2010 році серед усіх кредитів, залучених в АПК, короткострокові (терміном до 1 року) склали 81 %, середньострокові – 12 %, довгострокові – 6 % [10, с.26]. У подальших роках ситуація є аналогічною. Роль держави у цій ситуації полягає у створенні умов для збільшення зацікавленості комерційних банків у співпраці зі сільськогосподарськими виробниками. Неодноразово уряд звітував про досягнуті домовленості з представниками найбільших іноземних банків в Україні, які заявляли про готовність кредитувати сільгоспвиробників. Практика покаже дієвість таких угод, але великих зрушень у даному напрямі не слід очікувати.

Потужним джерелом фінансування сільського господарства, як переконує світовий та вітчизняний досвід, є вертикальна інтеграція. Об'єднання сільськогосподарських виробників зі сферою переробки та їх продукції створює надійне потужне джерело забезпечення фінансовими ресурсами, а в результаті – і розвитку. Переробні підприємства готові до різномірної співпраці з постачальниками сировини, у тому числі й до їх фінансової підтримки. Регулююча роль держави у цьому питанні має полягати у створенні умов зацікавленості держателів капіталів (фінансово-кредитних установ, інтеграційних структур тощо) до розширення співпраці з сільськогосподарськими виробниками [10, с. 27-28].

Потрібно зауважити, що за умови стабільного розвитку банківської системи та ринку кредитування, використання коштів державного бюджету для підтримання кредитної привабливості галузі є менш актуальним.

Світова практика свідчить, що найефективнішим методом управління ризиками в АПК є його страхування. Страхування сільськогосподарського виробництва за останні роки фактично знизилося і не перевищує 5–7 %, тоді як у країнах з розвиненим сільським господарством воно охоплює понад 90 %. З цим пов'язана і низька інвестиційна привабливість аграрного сектора [11, с. 53]. Державне регулювання в цій сфері полягає у заохоченні виробників галузі тваринництва страхувати свої ризики. Тому є актуальним прийняття Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 09.02.2012 № 4391-VI, що стане поштовхом для страхування сільськогосподарських тварин, птиці і тваринницької продукції.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене, механізм державного регулювання галузі тваринництва можна визначити як сукупність способів та засобів, здійснюваних державою по відношенню до галузі тваринництва з метою удосконалення процесу виробництва продукції тваринництва, забезпечення виробників фінансовими ресурсами, адаптації маркетингової політики до зовнішнього ринку. Державне регулювання повинне формуватися на відомих засадах послідовності та системності. Важливо, щоб воно ґрунтувалося на суспільній та науковій дискусіях, на певних економічних прогнозах і мало чітку теоретичну базу. Тому напрямками державного регулювання галузі тваринництва України найближчими роками будуть налагодження виробництва високоякісної

сільськогосподарської продукції і підвищення конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Досягнення мети можливе за умови, що всі методи і важелі державного регулювання мають застосовуватись комплексно і взаємопов'язано. Загальновизнано, що саме відсутність реальних зрушень в системному опрацюванні та запровадженні всіх інструментів механізму державного регулювання є критично важливим прорахунком при здійсненні регулювання розвитку галузі тваринництва в Україні.

SUMMARY

GOVERNMENT CONTROL TOOLS FOR ANIMAL HUSBANDRY IN UKRAINE

*L.V. Sus, post-graduate,
Zhytomyr National Agroecological University,
7, Saryi Bulvar, Zhytomyr, 10008, Ukraine.
E-mail: lesus_1979@mail.ru*

The current situation in animal husbandry in Ukraine remains difficult: the actual state of the industry does not meet its potential. Therefore, arises the question of state regulation of the livestock industry and determination of its optimal intervention into the industry. In this context, the article determines the essence of the concept of "mechanism of state regulation". Theoretical and methodological bases for the state regulation mechanism of the livestock industry formation in Ukraine is under examination. Its functional tools are considered. The classification of methods (administrative, organizational, legal, financial, credit, economic and social) and the levers of state regulation are proposed. In particular, a detailed analysis of financial-credit and social-economic methods is done. The trends of the state regulation of the livestock industry in Ukraine in terms of complex, systemic, interconnected nature of proposed tools of state regulation are defined.

Keywords: *mechanism of state regulation, method, lever, tools of state regulation.*

РЕЗЮМЕ

ИНСТРУМЕНТАРИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТРАСЛИ ЖИВОТНОВОДСТВА В УКРАИНЕ

*Л. В. Сус, аспирант,
Житомирский национальный агроэкологический университет,
Старый бульвар 7, г. Житомир, 10008, Украина.
E-mail: lesus_1979@mail.ru*

Нынешняя ситуация в отрасли животноводства остается сложной - фактическое состояние отрасли не отвечает ее потенциальным возможностям. Поэтому остро стоит вопрос государственного регулирования отрасли животноводства и определения оптимальной степени его вмешательства в развитие отрасли. В этом контексте в статье определена сущность понятия «механизм государственного регулирования». Исследованы теоретико-методические принципы формирования механизма государственного регулирования развития отрасли животноводства в Украине. Рассмотрен его функциональный инструментарий. Предложена классификация методов (административный, организационно-правовой, финансово-кредитный, социально-экономический) и рычагов государственной регуляции. В частности, осуществлен детальный анализ финансово-кредитного и социально-экономического методов. Определены направления осуществления государственного регулирования отрасли на условиях комплексного, системного характера использования предложенного инструментария государственного регулирования.

Ключевые слова: *механизм государственного регулирования, метод, рычаг, инструментарий государственного регулирования.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
2. Комяков О. М. Державне регулювання перехідної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук. : спец. 08.00.01 - Економічна теорія та історія економічної думки / О. М. Комяков. – К., 2000. – 19 с.
3. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: монографія / М. Х. Корецький. - К. : Вид-во УАДУ, 2002. - 260 с.
4. Тютенко Н.А. Інструменти та методи державного регулювання сільськогосподарського виробництва / Н. А. Тютенко, С. А. Карунас // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. - 2011. - № 1(13). – С. 47-50.
5. Державне регулювання економіки / Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. - Л. : Українські технології, 1999. – 640 с.
6. Зіновчук В. В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США / В. В. Зіновчук. – К. : Логос, 1996. – 224 с.
7. АПК в системі зовнішньоекономічної діяльності України / П. Т. Саблук, А. А. Фесина, В. І. Власов та ін. ; за ред. П. Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 242 с.
8. Дем'яненко С. І. Яка аграрна політика потрібна Україні / С.І. Дем'яненко // Дзеркало тижня. - 2004. - № 17.
9. Босенко А. В. Стратегія державного регулювання агропромислового комплексу / А. В. Босенко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Економіка. – 2011. – Вип. 5 (4). – С. 17-24.
10. Євчук Л. А. Роль державного регулювання в економічному розвитку аграрного сектора / Л. А. Євчук // Вісник аграрної науки Причорномор'я. - 2011. - Вип. 3. - С. 24-29.
11. Татянич Л. С. Державний вплив на економічний механізм постреформованого агропромислового виробництва/ Л.С. Татянич // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. - 2011. - № 3(15). – С. 51-55.

Надійшла до редакції 29 квітня 2014 р.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СИСТЕМА КЛАСИФІКАЦІЙНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ УСПІШНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ

О. В. Федоришин, В. Д. Карпуша, О. М. Теліженко,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

У статті викладено науково-методичний підхід до оцінювання ефективності реалізації, успішності впровадження, доцільності реорганізації, актуальності злиття соціально-орієнтованих кампаній, стартапів, проєктів, програм тощо. Реалізовано інтелектуальну систему класифікації стартапів за рівнем успішності. При цьому розглянуто основні аспекти формування вхідного математичного опису системи, особливості її функціонування в режимі навчання та екзамєну, а також основні критерії оцінки ефективності інтелектуальної системи в інформаційному розумінні. Виконано класифікаційне прогнозування успішності страхових стартапів на основі застосування парадигми штучних нейронних мереж за алгоритмом зворотного поширення помилки. Для підвищення достовірності класифікації оптимізовано структуру нейронної мережі.

Ключові слова: класифікаційне прогнозування, успішність стартапу, страхова компанія, вхідний математичний опис, штучні нейронні мережі, алгоритм зворотного поширення помилки, багатошаровий перцептрон.

ВСТУП

Сучасні інформаційні системи аналізу даних страхової компанії містять в своєму складі інтелектуальні елементи, що дозволяють оцінювати потенційні можливості клієнтів щодо їх участі в різних програмах страхування та надання нових страхових продуктів. Використання інтелектуальних систем дозволяють класифікувати клієнтів за певними характеристиками, наприклад, ступенем їх довіри до страхової компанії, визначати їх зацікавленість в збільшенні обсягу страхових послуг. Інтелектуальний аналіз даних (Data Mining) та класифікаційне прогнозування є поширеними інструментами для спектра інтелектуальних інформаційних технологій, що використовуються при цьому, містить як класичні технології експертних знань, так і сучасні розробки в сфері нечітких множин, кластер-аналізу та штучних нейронних мереж. Можливість формувати бази знань та використовувати класифіковані дані дозволяє ще на етапі планування оцінити ступінь успішності проєкту та своєчасно внести зміни в його структуру.

В статті запропоновано підхід до створення інтелектуальної системи прогнозування успішних стартапів на прикладі інтелектуального аналізу даних страхової компанії з елементами штучного інтелекту для оцінки активності клієнтів компанії щодо участі в спеціальній програмі страхування «Mobile Home Policy».

ОГЛЯД ІСНУЮЧИХ МЕТОДІВ. ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Дослідження складних явищ та процесів неможливо без використання сучасних інструментів аналізу. Використання ідей машинного навчання та теорії розпізнавання образів [1] дозволяє реалізувати інтелектуальні системи [2], здатні аналізувати дані подібно людині [3]. Сучасний стан

рівня автоматизації українських підприємств знаходиться на перехідному етапі[4]. Вважається, що необхідність автоматизації того або іншого напрямку діяльності залежить від розвитку того сектору, де застосовуються прикладні методи аналізу та управління. Data Mining [5], або ж knowledge discovery є одним з підходів, що використовується для початкового аналізу даних. Використання даного підходу дозволяє вирізняти інформацію від даних, виявляти закономірності, схожість у розподілі, тощо. Data Mining є одним з різновидів низькорівневого аналізу даних універсальної природи, що робить його незамінним для різноманітних прикладних задач [6].

Багато алгоритмів автоматичної класифікації та їх функціоналів якості розглянуті в [7]. Ці функціонали й алгоритми характеризуються різною трудомісткістю і потребують ресурсів високопродуктивних комп'ютерів. Різноманітні процедури класифікації входять до складу практично всіх сучасних пакетів прикладних програм для статистичного опрацювання багатовимірних даних. Класифікаційні процедури ієрархічного типу призначені для наочного уявлення про стратифікаційну структуру всієї досліджуваної сукупності об'єктів. Ці процедури засновані на послідовному об'єднанні кластерів і на послідовній розбивці. Найбільше поширення одержали процедури послідовного об'єднання кластерів, котрий називають висхідним, індуктивним, композиційним або ж дендрологічним.

Нечіткі методи мають цілий ряд переваг перед класичними методами аналізу: можливість нечіткого кластер-аналізу (віднесення одного об'єкта відразу до кількох кластерів), здатність самостійно вибирати структуру даних (динамічно змінювати функцію приналежності для кожного кластеру окремо) та інші.

Найбільш перспективним методом прогнозування є використання нейронних мереж. Нейронні мережі мають більш гнучку структуру. Для зміни структури у рамках визначеної архітектури нейронної мережі достатньо регулювати кількість шарів та нейронів, додаткові переваги надає можливість зміни активаційної функції. Лише ці незначні перетворення надають можливість повністю змінити структуру мережі, що дозволить максимально пристосувати обрану архітектуру, яка розв'язується і в свою чергу дозволить мінімізувати похибку навчання мережі (підвищити точність прогнозування). Ще одна серйозна перевага нейронних мереж полягає в тому, що побудова нейромережевої моделі відбувається адаптивно під час навчання, без участі експерта.

Метою роботи є розробка інформаційного та програмного забезпечення інтелектуальної системи прогностичної класифікації активності клієнтів страхової компанії щодо участі в спеціальній програмі страхування «Mobile Home Policy» на основі аналізу їх соціодемографічних параметрів та поточних страхових зобов'язань.

Основними завданнями роботи є:

- формування вхідного математичного опису інтелектуальної системи;
- вибір типу та структури штучної нейронної мережі, що здатна навчатися «з учителем»;
- розробка та реалізація алгоритмів оптимізації функціональних параметрів нейронної мережі;
- Оцінка впливу на достовірність класифікацію такого параметру навчання, як передатна функція перцептронів ШНМ;

– перевірка працездатності розробленого блоку інтелектуальної системи на задачі визначення потенційних учасників спеціальної програми страхування «Mobile Home Policy».

АЛГОРИТМ НАВЧАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Для реалізації інтелектуальної системи прогнозування обрано нейромережеву парадигму, а саме багатошаровий персептрон Розенблатта [8]. Нейромережа з даною топологією використовується для вирішення ряду прикладних задач типу Data Mining [9], крім того, можливе використання оптимально конфігурованої нейромережі для оцінювання станів об'єкта, що досліджується. Для підвищення достовірності розпізнавання доцільно використати алгоритм зворотного поширення помилки [10]. Новизною застосування ШНМ даної топології є оптимізація передатної функції [11] - функціоналу, що на основі значень вхідних синапсів (ваг) нейрона, формує його вихідний сигнал. Для багатошарового персептрона вихідний сигнал внутрішнього шару є вхідними даними для нейронів зовнішнього рівня.

Синтез ШНМ, крім задання її структури, також полягає в навчанні. Навчання являє собою конфігурування нейронів шляхом почергової модифікації ваги синапсів. Період коригування всіх нейронів нейромережі називають епохою або ж циклом навчання. Перед початком навчання, перш за все, необхідно вагу синапсів ініціалізувати початковими значеннями ваг. При введенні запам'ятованого стимулу (результат класифікації) з'являється реакція синапсів зовнішнього шару - формується вихідний сигнал, значення якого тлумачать як результат класифікації. Коли утворена хвиля досягає зовнішніх нейронів, знаходять величину помилки – різниці між отриманим та бажаним значенням реакції нейромережі [12]. Помилка класифікації є основним аргументом оцінки достовірності класифікації даних за допомогою нейромережі.

Даний алгоритм використовує певну зовнішню ланку, що надає ШНМ, крім вхідних, і цільові вихідні образи, які створюються на попередньому етапі для кожного вхідного образу експертами. Тому такі алгоритми називаються алгоритмами навчання з учителем [13].

Оцінка реакції прихованих нейронів здійснюється обчисленням зваженого значення помилки класифікації, знайденої для шару нейронів. За вагову функцію використовують поточні значення синапсів нейронів зовнішнього шару, котрі йдуть від прихованих нейронів до ефекторів - вихідного шару. Помилка поширюється в зворотному напрямку, коректуючи ваги за вище приведеним алгоритмом. Якщо прихованих шарів декілька – перелік помилок наводять для кожного, починаючи з шару ефекторів.

Цільовою функцією помилки нейромережі, що мінімізується, є величина:

$$E = \frac{1}{2} \sum_{j,p} (y_{j,p}^N - d_{j,p})^2, \quad (1)$$

де $y_{j,p}^N$ - реальний вихідний стан нейрона j вихідного шару N ШНМ при подачі на її входи p -ого образу; $d_{j,p}$ - ідеальний (цільовий) стан цього нейрона.

Підсумок ведеться за нейронами вихідного шару і за всіма оброблюваними ШНМ образами. Мінімізація здійснюється за методом градієнтного спуску, тобто ваги модифікуються таким чином:

$$\Delta w_{ij}^* = -\eta \cdot \frac{\partial E}{\partial w_{ij}}, \quad (2)$$

де w_{ij} - ваговий коефіцієнт синапсу, що з'єднує і-тий нейрон шару $n-1$ з j -тим нейроном шару n , η - коефіцієнт швидкості навчання ($0 < \eta < 1$). Похідну з (2) можна подати у вигляді

$$\frac{\partial E}{\partial w_{ij}} = \frac{\partial E}{\partial y_j} \cdot \frac{dy_j}{ds_j} \cdot \frac{\partial s_j}{\partial w_{ij}}, \quad (3)$$

де y_j - вихідний сигнал нейрона j , s_j - зважена сума його вхідних сигналів (аргумент активаційної функції).

Очевидно, $\partial s_j / \partial w_{ij} = y_i^{(n-1)}$.

dy_j / ds_j вказує на те, що похідна активаційної функції за її аргументом повинна бути визначена по всій осі абсцис. (Наприклад, якщо за активаційну функцію взяти гіперболічний тангенс, то $dy_j / ds_j = 1 - s_j^2$).

$$\frac{\partial E}{\partial y_j} = \sum_k \frac{\partial E}{\partial y_k} \cdot \frac{dy_k}{ds_k} \cdot \frac{\partial s_k}{\partial y_j} = \sum_k \frac{\partial E}{\partial y_k} \cdot \frac{dy_k}{ds_k} \cdot w_{jk}^{(n+1)}. \quad (4)$$

Зазначимо, що сума ваг виконується серед нейронів шару $(n+1)$.
Позначимо

$$\delta_j^{(n)} = \frac{\partial E}{\partial y_j} \cdot \frac{dy_j}{ds_j}, \quad (5)$$

тоді

$$\delta_j^{(n)} = \left[\sum_k \delta_k^{(n)} \cdot w_{jk}^{(n+1)} \right] \cdot \frac{dy_j}{ds_j}. \quad (6)$$

Для вихідного шару розраховуємо:

$$\delta_j^{(N)} = d_j \cdot \frac{dy_j}{ds_j}. \quad (7)$$

Тоді (2) набуває вигляду:

$$\Delta w_{ij}^{(n)} = -\eta \cdot \delta_j^{(n)} \cdot y_i^{(n-1)}. \quad (8)$$

Алгоритм навчання багатозарового перцептрона за методом зворотного поширення помилки наступний:

- На вхід нейромережі подається навчальна вибірка-сукупність вхідних даних (реалізація) та результат класифікації(належність до певного класу).
- Розрахунок $\delta^{(N)}$ для вихідного шару нейромережі за (7).
- Розрахунок приросту ваги Δw_{ij}^{*} для вихідного шару за (6) та (8).
- Розрахунок $\delta^{(n)}$ і Δw_{ij}^{*} за (6) та (8) для решти шарів $n=N-1..1$.
- Корекція синаптичних ваг $w_{ij}^{*} = w_{ij}^{*} - 1 + \Delta w_{ij}^{*}$.
- Оцінка помилки, перейти на перший пункт у випадку істотного значення помилки.

На першому кроці у нейромережу подаються вся навчальна вибірка у вигляді реалізацій та результату класифікації.

РЕЗУЛЬТАТИ МОДЕЛЮВАННЯ

Як приклад застосування інтелектуальної системи розглянуто прогнозування активності клієнтів компанії щодо участі в спеціальній програмі страхування «Mobile Home Policy». Формування вхідного математичного опису для інтелектуальної системи виконувалося за даними розміщеними на репозитарії даних для машинного навчання (Machine Learning Repository) Центру машинного навчання та інтелектуальних систем університету Каліфорнії.

В роботі застосовуються дані розділу Insurance Company Benchmark (COIL 2000) Data Set. Навчальна вибірка у вигляді матриць типу «об'єкт-властивість» формується для двох класів клієнтів компанії: таких, що приймають участь в спеціальних програмах страхування, та таких, що відмовляються від участі. Словник ознак складається з 85 характеристик клієнтів, наприклад, їх вік, посада, сімейний стан, наявність інших страхових полісів тощо. Навчальна вибірка складалася з 4000 реалізацій, з яких 238 відповідали позитивно на пропозицію щодо участі в спеціальній програмі страхування «Mobile Home Policy».

Програмна реалізація системи виконувалася в середовищі для інженерних та наукових розрахунків MATLAB з використанням спеціалізованого пакету для формування, навчання та тестування штучних нейронних мереж Neuro Net Toolbox.

На рис. 1 наведено графік динаміки зміни значення середньоквадратичної помилки в процесі навчання нейромережі з такими параметрами та передатною функцією нейронів прихованого та вихідного прошарку у вигляді логістичної функції:

$$f(s) = \frac{1}{1 + e^{-s}}, \quad f(s) \log \text{sig}(s) = \frac{1}{1 + e^{-s_0}}, \quad (9)$$

де s – результат роботи суматора штучного нейрону.

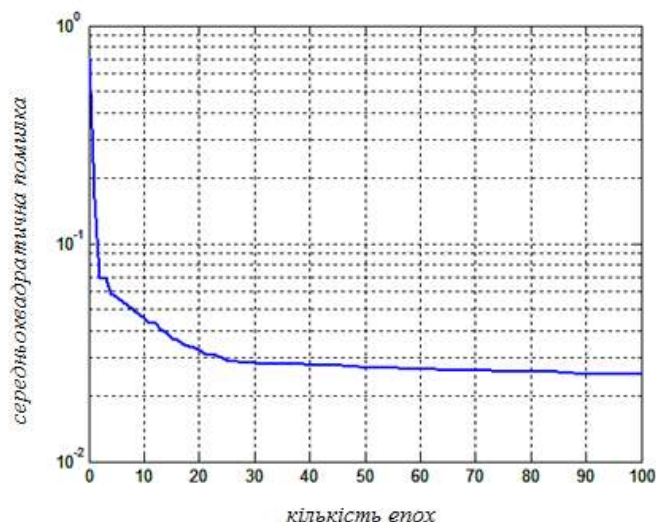

Рисунок 1 – Динаміка зміни значення середньоквадратичної помилки при навчанні ШНМ з логістичною передатною функцією

Аналіз рисунку показує, що нейронній мережі не вдалося побудувати безпомилковий класифікатор, оскільки значення помилки більше нуля ($E = 0,0249859$).

Ймовірність правильного визначення клієнтів, реакція яких на рекламну кампанію позитивна складає $D_1 = 99,73\%$, а ймовірність правильної класифікації тих, хто не прийме участь $D_2 = 59,66\%$. З метою підвищення цих значень був запропонований m-сценарій, який змінював такий важливий параметр як тип передатної функції. Змінимо передатну функцію нейронів прихованого та вихідного прошарків на лінійну

$$f \left(\sum \right) = \text{purelin} \left(\sum \right) = s, \quad f \left(\sum \right) = s, \quad (10)$$

де s – результат роботи суматора штучного нейрону.

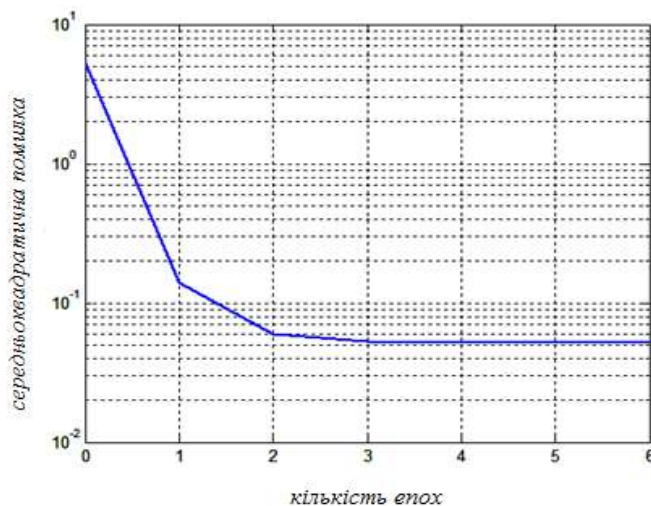

Рисунок 2 - Динаміка зміни значення середньоквадратичної помилки при навчанні ШНМ з лінійною передатною функцією

Аналіз рис. 2 показує, що значення середньоквадратичної помилки складає $E = 0,052218$. При цьому точність розпізнавання реалізацій першого класу $D_1 = 99,21\%$, а для другого класу $D_2 = 0,97\%$. Це доводить те, що класи клієнтів є лінійно-нероздільними. Отже, такий вид передатної функції для даної системи застосовувати не можна.

Найбільш ефективним було застосування передатної функції у вигляді гіперболічного тангенсу

$$f(s) = \frac{2}{1 - e^{-2s}} - 1, \quad f(s) = \frac{2}{1 + e^{-2s}} - 1, \quad (11)$$

де s – результат роботи суматора штучного нейрону.

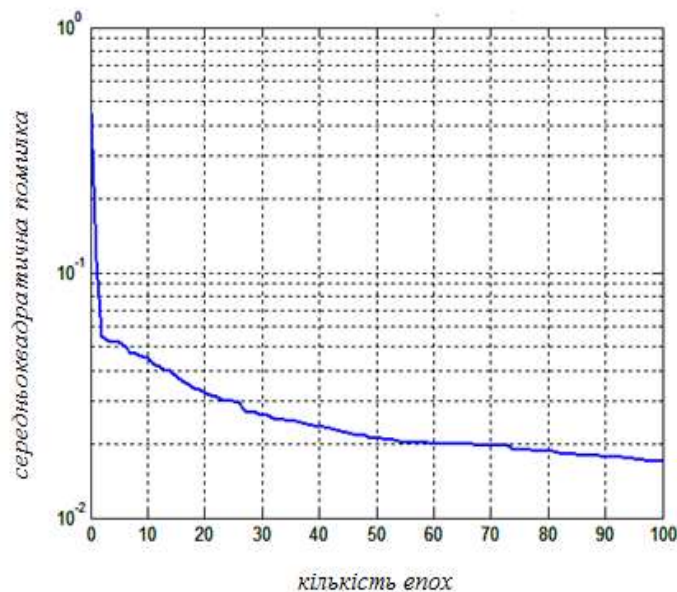

Рисунок 3 – Динаміка зміни значення середньоквадратичної помилки при навчанні ШНМ з передатною функцією у вигляді гіперболічного тангенсу

В даному випадку, достовірність її рішень щодо першого класу клієнтів складає $D_1 = 98,37\%$, а другого класу – $D_2 = 75,14\%$. Значення середньоквадратичної помилки складає $E = 0,0169204$.

Аналогічним чином виконувалося перенавчання штучної нейромережі для різних варіантів передатних функцій прихованого та вихідного прошарку.

Результати перенавчання наведені в таблиці 1.

Аналіз табл. 1 показує, що оптимальною, в інформаційному розумінні, є нейромережа, що використовує передатні функції у вигляді гіперболічного тангенсу.

Таблиця 1 – Вибір передатних функцій нейромережі

		Передатні функції вихідного прошарку					
		Гіперболічний тангенс		Лінійна		Логістична	
Передатні функції прихованого прошарку	Гіперболічний тангенс	$E=0,0169$		$E=0,0464$		$E=0,0465$	
		$D_1=98,37\%$	$D_2=75,14\%$	$D_1=99,10\%$	$D_2=20,17\%$	$D_1=99,95\%$	$D_2=21,01\%$
	Лінійна	$E=0,0522$		$E=0,0522$		$E=0,0462$	
		$D_1=99,21\%$	$D_2=0,97\%$	$D_1=99,21\%$	$D_2=0,97\%$	$D_1=99,84\%$	$D_2=23,95\%$
	Логістична	$E=0,0179$		$E=0,0306$		$E=0,0250$	
		$D_1=99,89\%$	$D_2=73,11\%$	$D_1=99,87\%$	$D_2=42,02\%$	$D_1=99,73\%$	$D_2=59,66\%$

ВИСНОВКИ

В роботі запропоновано підхід до оцінювання успішності стартапів та їх класифікаційного прогнозування. Побудовано в рамках нейромережної парадигми інтелектуальну систему оцінювання ефективності проектів та стартапів. Досліджено вплив на достовірність класифікації такого параметра навчання, як тип передатної функції, при цьому. Проведено оптимізацію типу передатної функції нейронів різних прошарків нейромережі. При цьому достовірність правильної класифікації складає $D_1=98,37\%$ для першого класу та $D_2=75,14\%$ для другого класу відповідно. Значення середньоквадратичної помилки складає $E=0,0169$. Практичну цінність отриманих результатів можна отримати впровадженням інтелектуальної системи в існуючі комплекси для класифікації та аналізу даних, застосувати для оцінки соціальних, економічних, політичних, програм та стартапів, оцінювати вихід на ринок нових продуктів та якість ребрендингу існуючих, тощо. Оскільки достовірність класифікації не є безпомилковою, для підвищення якості класифікації необхідно оптимізувати структуру нейромережі шляхом збільшення кількості вхідних нейронів (ознак розпізнавання) та їх контрастування, збільшення кількості прихованих прошарків нейронів, оптимізувати передатну функцію окремо для кожного нейрона, а не для цілого шару, розробити гібридний алгоритм навчання штучних нейронних мереж з використанням підходів та принципів інших технологій машинного навчання та розпізнавання образів.

SUMMARY

SUCCESSFULNESS FORECASTING INTELLIGENCE SYSTEM FOR SOCIAL PROJECTS CLASSIFICATION

O. Fedoryshyn, V. Karpusha, O. Telizhenko,
Sumy State University,
2, Rîmskogo-Korsakova St., 40007, Sumy, Ukraine

The article presents the scientific and methodical approach to performance evaluation of, implementation, successful application, reorganization feasibility, merging relevance of social oriented companies, startups, projects, programs, etc. The intelligence system of startup classification according to the level of success is implemented. Herewith the basic aspects of

formation of the input mathematical representation of a system, specifics of its functioning in the mode of study and examination, and basic criteria of intelligent system performance evaluation in the information concept are considered. The forecasting classification of the successfulness of the insurance startups was carried out on the basis of the paradigm of artificial neural networks' application under the back propagation of error algorithm. To improve the reliability of the classification the structure of neural network is optimized.

Keywords: classification forecasting, startup successfulness, the insurance company, input mathematical representation, artificial neural network, back propagation of error algorithm, multilayer perceptron.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Bishop C. M. Neural Networks and Pattern Recognition. – Oxford Press. 1995.
2. Башмаков А. И. Интеллектуальные информационные технологии: учеб. пособие / А. И. Башмаков, И. А. Башмаков. — М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2005. — 304 с
3. Калініна І. О. Дослідження нейромережових методів у задачах прогнозування / І. О. Калініна // Наукові праці. – К., 2009. – Вип.93, Т.106.
4. Береза А. М. Інформаційні системи і технології в економіці: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення. – 2002. – 278 с.
5. Дюк В. Data Mining: учебный курс / В. Дюк, А. Самойленко. – СПб. :Питер, 2001. – 386 с.
6. Ian H. Witten . Hall Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques. — 3rd Edition / Ian H. Witten, Eibe Frank and Mark A. — Morgan Kaufmann, 2011. — P. 664.
7. Методы нейроинформатики: отв. за выпуск М.Г. Доррер. –Красноярск: КГТУ, 1998. – 205 с
8. Соколов Е. Н. Нейроинтеллект: от нейрона к нейрокомпьютеру / Е. Н. Соколов, Г. Г. Вайтнявичус. – М. : Наука, 1989. – С. 283.
9. Уоссермен Ф. Нейрокомпьютерная техника / Ф. Уоссермен. – М. : Мир,1992.
10. Kohonen T. Self-organization and Associative Memory / T. Kohonen. – Berlin: Springer-Verlag, 1989.
11. Minsky M. L, Papert S. 1969. Perceptrons. Cambridge, MA: MIT Press. (Русский перевод: Минский М. Л., Пейперт С. Перцептроны. – М. : Мир. – 1971.)
12. Fausett L. V. Fundamentals of Neural Networks: Architectures, Algorithms and Applications / L. V. Fausett. – Prentice Hall, 1994.
13. Hecht-Nielsen, Robert. Counter-Propagation Networks // IEEE First International Conference on Neural Networks. – 1987. –Volume II.

Надійшла до редакції 21 травня 2014 р.

УДК 005.21:330.341.1:658

РОЛЬ ИННОВАЦИОННОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Н. О. Байстрюченко, канд. экон. наук, ст. преподаватель;
Чаригельди Алланазаров, студент,
Сумский государственный университет,
ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина.
E-mail: nataliya_sumu@mail.ru

В статье рассматриваются подходы к формированию инновационной стратегии развития предприятия. Проводится оценка возможности включения инновации в стратегию развития предприятия после проведения соответствующего анализа по основным финансово-экономическим показателям. В работе проведен анализ возможной реализации инновации на предприятии АО «Укрросметалл». Проводится оценка по основным технико-экономическим показателям, анализ рисков и делается вывод о возможности разработки инновационной стратегии развития.

Ключевые слова: инновация, предприятие, стратегия, риск, анализ, оценка, технико-экономические показатели, развитие.

ВВЕДЕНИЕ

На современном этапе развития информационного сообщества Украины особую роль в обеспечении эффективного функционирования предприятия, с одной стороны, играет инновационный потенциал общества, а, с другой – обеспечение и удержание конкурентных позиций на рынке.

В современных условиях инновации в Украине внедряют не более 10 % предприятий. Основными причинами, которые повлияли на такое состояние инновационной сферы, являются такие макроэкономические факторы, как мировой экономический кризис, политическая обстановка в стране, инновационная политика государства и другие. Также можно выделить внешние и внутренние экономические факторы, влияющие на развитие инновационной сферы. Так, к внешним факторам относятся характер конкуренции в отрасли, спрос и предложение на продукцию, возможность получения дополнительного финансирования и т. д. К внутренним факторам можно отнести уровень научно-технического, кадрового, производственного потенциалов, финансово-экономическое положение предприятия, форму собственности, организационную структуру и т. д.

Таким образом, эффективное инновационное развитие предприятия обеспечивается за счет четко функционирующего механизма организации управления и производства.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧИ

Разработке стратегии развития предприятий посвящены работы таких зарубежных и отечественных ученых И. Ансоффа [1], М. Портера [17], Г. М. Мескона [11], В. Г. Медынского [10], Э. А. Уткина [14], А. Н. Петрова [13] и других. Классификация таких стратегий рассмотрена В. П. Бараничевым [3], Л. М. Гохбергом [5], П. Дженстером [6], П. Б. Забелиным [7] и другими. Инновационные процессы развития предприятий исследовали С. В. Валдайцев [4], О. В. Мотовилов [12], Р. А. Фарахутдинова [15], Й. Шумпетер [16] и другие авторы.

В работах данных ученых рассматриваются аспекты эффективного инновационного развития предприятия. Вместе с тем, недостаточно внимания уделено вопросам определения методов рациональной организации управления предприятием.

Целью данной статьи является анализ эффективности внедрения инновационной стратегии развития предприятия.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Современное предпринимательство функционирует в постоянно изменяющейся динамично развивающейся внешней среде. Основная проблема, с которой сталкивается каждое предприятие, заключается в сложности идентификации и поиска механизмов приспособления к рыночной ситуации. На данную ситуацию влияет множество различных факторов, которые можно разделить на внешние и внутренние. К внешним факторам можно отнести сложность приспособления к изменяющимся политическим и макроэкономическим условиям, усиление конкуренции в отрасли, результаты научно-технического прогресса, появление новых форм организации предпринимательства, развитие информационных технологий и т.д. К внутренним факторам относятся ужесточение требований потребителей к качеству продукции, сокращение жизненного цикла продукта, появление новых конкурентов в отрасли, сложность завоевания своей ниши на рынке, появление новых стратегических объединений. Динамизм представленных факторов на различных этапах жизненного цикла предприятия проявляются неоднозначно, что требует построения эффективной системы управления на каждом этапе. Таким образом, можно утверждать, что одним из основных рычагов обеспечения эффективности функционирования и выживания фирмы в рыночных условиях является рациональная управленческая деятельность.

Гибкость управления, способность оперативно перестраиваться, не упустить новые возможности, открываемые рынком и нововведениями, видеть перспективы развития – все эти качества в настоящее время становятся главными рычагами менеджмента предприятия в конкурентной борьбе. Необходимость ориентации на потребительский спрос, проведение маневренной научно-технической, инновационной и рыночной политики стали основополагающими идеями новой философии управления и развития фирмы. Все это обусловило признание фирмами необходимости разработки и реализации системы стратегического управления предприятием [2].

Инновационная стратегия развития предприятия нами понимается как комплекс правил постановки и принятия решений, целей и задач и

способов и методов перевода предприятия из существующего состояния в новое положение на основе внедрения продуктовых, технологических, управленческих, социальных, экономических, экологических, организационных инноваций и обоснование рыночной стратегии фирмы.

Разработка инновационной стратегии развития предприятия должна строиться на принципах всеобъемлемости, надежности, своевременности, экономичности, а также простоты и независимости от иных вариантов планируемых инноваций. Таким образом, формирование модели инновационного развития предприятия должна учитывать фазы инновационного процесса на предприятии.

Окончательное решение и включении инновации в стратегию развития предприятия осуществляется после проведения соответствующей оценки по основным финансово-экономическим показателям. А также рассмотрения данных показателей в динамике и оценке рисков реализации представленной инновации. Разработка модели стратегии развития предприятия должна включать также анализ текущего и возможного состояния его инновационного потенциала на том этапе жизненного цикла, на который разрабатывается данная инновационная стратегия.

Инновационная стратегия развития предприятия должна учитывать:

- организационно-технические мероприятия по поддержанию производственных мощностей и техническому перевооружению предприятия;
- строительство, ввод и освоение отдельных производственных мощностей (в том числе и так называемых типовых производственно-технологических модулей определенной мощности), обусловленные необходимостью увеличения выпуска продукции;
- выбытие мощностей вследствие сокращения или перепрофилирования производства;
- развитие профильных для данного предприятия технологий;
- необходимость обеспечения устойчивости его развития;
- разработку и внедрение инноваций и т. д. [8,с.102].

Процесс моделирования инновационной стратегии развития предприятия состоит из нескольких этапов. Характеристика данных этапов представлена в табл. 1.

В работе нами осуществлено моделирование инновационной стратегии развития предприятия АО «Укрросметал». Проведенный анализ финансово-экономического положения свидетельствуют о значительном экспортном потенциале предприятия. Постоянная работа по восстановлению номенклатуры освоения новых перспективных видов продукции, а также широкая география поставок свидетельствуют о независимости предприятия от кризисных явлений в отдельной стране и изменений спроса на определенный вид продукции, гарантирует стабильные финансовые поступления, от которых зависит бесперебойная работа предприятия, выплата заработной платы персонала, платежи в государственный бюджет и др. Основными видами импорта являются энергоносители, сырье и сложное новейшее оборудование, которые не могут быть произведены непосредственно на объединении или в нашей стране.

Таблица 1 – Характеристика этапов моделирования инновационной стратегии развития предприятия

Этап	Содержание	Характеристика
Определение цели моделирования	Выделение характеристики, которая позволит изменить существующее положение	Необходимо выделить существенные характеристики проекта. Это позволит четко установить исходные параметры и свойства проекта
Постановка задачи моделирования	Все задачи можно подразделить на те в которых требуется определить как изменятся характеристики проекта и те, где необходимо провести воздействие на проект, чтобы добиться поставленной цели	Необходимо определить основные подходы, с помощью которых будет достигнута главная цель моделирования
Построение теоретической модели	Формализация основных задач. Определение этапов достижения поставленной цели	Основными задачами в процессе формализации являются проблемы структуризации исходной задачи и знаний в выбранном формализме, а именно: структуризация общей задачи на связанные подзадачи; структуризация знаний на декларативные и процедурные; структуризация приложения на основе иерархии «часть/целое»
Технико-экономическая оценка модели	Расчет показателей, с помощью которых можно оценить достижение поставленных целей	Проводится оценка модели проекта по таким показателям: чистый приведенный доход, внутренняя норма доходности, срок окупаемости, индекс рентабельности
Проверка на содержательном теоретическом уровне соответствия модели поставленной задачи	Оценка рисков модели проекта, которые могут повлиять на достижение поставленной цели	Риски инновационной деятельности можно рассматривать в двух аспектах. Во-первых - как возможность возникновения угроз для предприятия, во-вторых – как последствия, которые эти угрозы могут нанести. Необходимо провести количественную оценку рисков
Принятие решения о реализации стратегии	Оценка на теоретическом уровне достижимость цели проекта. Предоставление рекомендаций по реализации проекта	Проводится оперативный контроль за реализацией решения, устраняются возникающие отклонения от намеченного пути реализации решения

Вместе с тем, рынок услуг по модернизации станов холодного проката труб находится на стадии интенсивного развития и роста. Основные факторы, которые к этому привели:

- моральный и физический износ около 80 % эксплуатируемого в странах СНГ трубопрокатного оборудования, высокий износ данного оборудования в других странах;
- высокая стоимость новых состояний, возможность, через модернизацию продолжить, срока эффективной эксплуатации действующего трубопрокатного оборудования (до 15 лет) ;
- наличие апробированных технических решений и проектов, создающих возможность сравнительно малозатратной высокоэффективной модернизации и эксплуатируемых трубопрокатных станов;
- возможность сокращения издержек производства и расходов по переделу на трубопрокатных предприятиях за счет увеличения производительности трубопрокатных станов после модернизации;
- стабильный тренд роста стоимости энергоресурсов, необходимость снижения энергоемкости производства труб;
- увеличение спроса на высококачественные холоднодеформированные трубы в связи с проходящими процессами обновления, перевооружения и модернизации основных производственных фондов в странах СНГ и других странах;
- появление новых специальных видов труб, повышение требований к трубам в высокотехнологичных областях: авиастроении, атомной энергетике, энергетическом машиностроении, космической технике, в промышленном комплексе, производстве подшипников и других отраслях современного машиностроения.

Динамизм и интенсивность развития данного направления свидетельствуют о возможности внедрения инноваций в данной отрасли. Особенностью услуг по инновации (модернизации) трубопрокатных станов являются: высокая сложность, их могут выполнять только крупные машиностроительные предприятия наличие высокого уровня оборудования, технологий и проектно - конструкторских работ ; достаточно длительный производственный цикл.

Инновационная стратегия развития АО «Укрросметал» направлена на расширение ассортимента продукции завода и изготовление следующей продукции:

- диски и раскатными кольца диаметром от 100 мм до 600 мм, массой до 320 кг ;
- валы диаметром до 400 мм и длиной до 3500 мм, массой до 2000 кг.

Учитывая, что АО «Укрросметал» уникально по своим технологическим возможностям, оснащено самым современным оборудованием, обладает высокоразвитым техническим уровнем заготовительного, сварно-сборочного и механически-сборочного производства, обеспечивает высокое качество продукции, расширение ассортиментного ряда кузнечного цеха не требует больших инвестиционных вложений.

Оборудование необходимо для внедрения инновационного проекта АО «Укрросметал»:

Гидравлический ковочный пресс фирмы JSW (Япония) усилием 2000 т.с. Обслуживается ковочным манипулятором грузоподъемностью 18 тонн позволяет получать инновационную продукцию - диски и раскатными кольца диаметром от 100 мм до 600 мм, массой до 320 кг.

Кольцеровкатный стан RAW 160 /125 фирмы «Wagner Dorthmund» с радиальным усилием 160 т.с. и аксиальный 125 т.с , который позволяет получать бесшовные раскатными кольца с внешним диаметром от 450 мм до 3500 мм, высотой от 60 до 500 мм и массой до 3500 кг.

Молоты свободнойковки пневматические и паровоздушные, арочного и мостового типа с массой падающих частей от 150 кг до 3000 кг.

В процессе разработки инновационной стратегии развития АО «Укрросметал» следует проводить оценку достаточности инновационного потенциала. Оценка достаточности инновационного потенциала АО «Укрросметал» предполагает анализ каждой из выделенных составляющих: рыночный потенциал, интеллектуальный потенциал, кадровый потенциал, технологический потенциал, информационный потенциал, интерфейсный потенциал и научно-исследовательский потенциал.

Инновационный потенциал предприятия в целом (с учетом всех ее составляющих) представлен в табл. 2

Таблица 2 – Инновационный потенциал предприятия АО «Укрросметал»

Инновационная составляющая	Вес составляющей	На начало периода	На конец периода
1. Рыночная составляющая	0,2	-0,344	-0,511
2 Интеллектуальная составляющая	0,1	-0,2308	-0,1365
3 Кадровая составляющая	0,1	0,6796	0,6494
4 Технологическая составляющая	0,2	-2,08	-0,56
5 Информационная составляющая	0,2	0,042	0,031
6 Научно-исследовательская составляющая	0,2	0,7705	0,7664

Инновационный проект АО «Укрросметал», который позволит расширить ассортимент кузнечного требует инвестиций в сумме 15,5 тыс. долл. Прогнозируемый денежный поток от реализации проекта представлен в табл. 3.

Таблица 3 – Денежный поток инновационной линии АО «Укрросметал», тыс.дол.

Ставка, %	0	1	2	3	4	5	6	7
11	-8,3	-7,2	20,3	7,5	6,3	10,3	4,3	4,5

На следующем этапе необходимо провести оценку предложенного проекта по основным технико-экономическим показателям. Результаты анализа представлены в табл. 4.

Таблица 4 – Расчет технико-экономических показателей реализации инновационного проекта АО «Укрросметалл»

Показатель	Содержание	Расчет	Интерпретация результата
Чистый приведенный доход	Основным критерием целесообразности внедрения инвестиционного проекта АО «Укрросметалл» является чистый сводный доход (NPV)	21,9024 тыс. дол.	Расчеты показали, что $NPV = 21,9024 > 0$, поэтому инновационный проект АО «Укрросметалл», который позволит расширить ассортимент кузнечного цеха следует принимать к реализации
Внутренняя норма доходности	Практическое применение этого метода сводится к тому, что в процессе анализа выбирается два значения ставки дисконта $r_1 < r_2$ таким образом, чтобы в интервале (r_1, r_2) функция $NPV = f(r)$ меняла свое значение с «+» на «-» или наоборот	56,73 %	При ставке доходности 56,73% затраты на проект будут равны доходам
Срок окупаемости	Срок окупаемости инвестиций (PP) - это продолжительность времени, в течение которого дисконтированные прогнозу поступления денежных средств превышают недисконтированную сумму инвестиций	$S_1 = 18,28$	Период окупаемости должен быть не более периода жизненного цикла проекта. Поскольку неравенство $S_m < R \leq S_{m+1}$ в этом случае не выполняется, окупаемость инвестиционных вложений АО «Укрросметалл» состоится при получении первой прибыли (20,3 тыс. дол.)
Индекс рентабельности	Если $R = 1$, то это означает, что доходность инвестиций точно соответствует нормативу рентабельности. Если $R > 1$, то проект прибыльный, и, наоборот, $R < 1$ - проект убыточный	2,48	Если $R = 1$, то это означает, что доходность инвестиций точно соответствует нормативу рентабельности. Если $R > 1$, то проект прибыльный, и наоборот $R < 1$ - проект убыточный. Так как $R = 2,48 > 1$, то проект следует принимать к реализации

Вместе с тем, управление инновационной деятельностью является процессом постоянного принятия управленческих решений на этапах планирования, организации, мотивирования, контроля и регулирования, а их достаточно часто принимают в условиях неопределенности. Высокий уровень риска в инновационной деятельности предприятий объясняется тем, что инновационные решения, с одной стороны, требуют значительных затрат средств, а с другой - не все инновации приносят ожидаемый экономический эффект предприятию. Большие затраты на исследования, разработки, проектирования, построение моделей, их тестирование, маркетинговые исследования предприятия осуществляют прежде чем новый продукт будет внедрен на рынок, а во многих случаях активно пропагандируемые концепции новых продуктов не достигают даже фазы коммерциализации. Инновационный продукт, который все же внедрен на рынок, с одной стороны, должен вернуть предприятию затраченные на его разработку средства, а с другой - компенсировать также и другие расходы, понесенные предприятием.

Риски инновационной деятельности АО «Укрросметал» можно рассматривать в двух аспектах.

Во-первых - как возможность возникновения угроз для предприятия, во-вторых – как последствия, которые эти угрозы могут нанести.

Наиболее опасными для АО «Укрросметал» можно считать те угрозы, которые могут иметь сильное потенциальное влияние на результаты инновационной деятельности и одновременно существует достаточно высокая вероятность их наступления.

Существенным угрозой для АО «Укрросметал» могут быть также события, вероятность наступления которых сравнительно небольшая, однако в случае их возникновения они могут нанести серьезные негативные последствия для предприятия.

Проведем количественную оценку определенных рисков, возникающих в АО «Укрросметал» при внедрении в производство предложенного инновационного проекта (рис. 1).

ВЫВОДЫ

В статье проведен анализ основных подходов к формированию инновационной стратегии развития предприятия. Определено, что основная проблема, с которой сталкивается каждое предприятие заключается в сложности идентификации и поиска механизмов приспособления к рыночной ситуации. Разработка инновационной стратегии развития предприятия должна строиться на принципах всеобъемлемости, надежности, своевременности, экономичности, а также простоты и независимости от иных вариантов планируемых инноваций.

Инновационная стратегия развития предприятия нами понимается как комплекс правил постановки и принятия решений, целей и задач и способов и методов перевода предприятия из существующего состояния в новое положение на основе внедрения продуктовых, технологических, управленческих, социальных, экономических, экологических, организационных инноваций и обоснование рыночной стратегии фирмы.

В работе нами осуществлено моделирование инновационной стратегии развития предприятия АО «Укрросметал». Проведенный анализ финансово-экономического положения свидетельствуют о значительном экспортном потенциале предприятия. Инновационная стратегия развития

АО «Укрросметал» направлена на расширение ассортимента продукции завода и изготовление следующей продукции: диски и раскатными кольца диаметром от 100 мм до 600 мм , массой до 320 кг и валы диаметром до 400 мм и длиной до 3500 мм , массой до 2000 кг .

Риски материальной составляющей
<p>надежность поставщика сырья (вероятность своевременной поставки качественного сырья) -qc = 0,95 ; поставщика комплектующих - qк = 0,9 ; надежность работы электроэнергии – -QE = 0,97 . Как известно $p = 1 - q$, где q - вероятность совершения события (в данном случае надежность), а p - вероятность отказа</p>
<p>$p_c = 1 - 0,95 = 0,05$ $p_e = 1 - 0,97 = 0,03$ } max {pi;} $p_k = 1 - 0,9 = 0,1$</p>
Риски кадровой составляющей
<p>степень риска может составить в результате ошибок персонала в 3% случаев, а сбоя оборудования - в 1,2%</p>
<p>$p_0 = (0,03 + 0,012 + 0,03 * 0,012) * 100\% = 4,236\%$</p>
Риски проекта в целом
<p>Вероятность прекращения проекта на первом этапе составляет - 0,5; на втором - 0,3; на третьем - 0,1</p>
<p>$p_0 = 0,5 * (1 - 0,3) * (1 - 0,1) + 0,3 * (1 - 0,5) * (1 - 0,1) + 0,1 * (1 - 0,3) * (1 - 0,5) = 0,485$ (48,5%)</p>

Рисунок 1 – Оценка рисков инновационной деятельности АО «Укрросметал»

Инновационный проект АО «Укрросметал», который позволит расширить ассортимент кузнечного требует инвестиций в сумме 15,5 тыс.долл. В работе проведена оценка предложенного проекта по основным технико-экономическим показателям. В процессе исследования сделан вывод о возможности реализации предложенного проекта.

SUMMARY

THE ROLE OF THE INNOVATIVE COMPONENT IN STRATEGY FORMATION OF ENTERPRISE DEVELOPMENT

N. O. Baistriuchenko, PhD. Econ;
Allanazarov Charygeldi, student,
Sumy State University,
2, Rimsky-Korsakov St., 40007, Sumy, Ukraine

The article considers approaches to a strategy formation for the innovative development of an enterprise; the evaluation of the possible involvement of the innovation in the company's development strategy, after its proper analysis with regard to key financial and economic indicators; the analysis of the innovation possible realization in the enterprise JSC "Ukrrosmetal". The paper

gives the assessment of the main technical and economic indicators, the analysis of the risks and conclusion about the feasibility of the innovative strategy development.

Keywords: *innovation, enterprise, strategy, risk, analysis, evaluation, technical and economic indicators, development.*

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ У ФОРМУВАННІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Н. О. Байстрюченко, канд. екон. наук,
Чарігельді Алланазаров, студент
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

У статті розглянуто підходи до формування інноваційної стратегії розвитку підприємства. Проводиться оцінка можливості включення інновацій в стратегію розвитку підприємства після проведення відповідного аналізу за основними фінансово-економічними показниками. У роботі проведено аналіз можливої реалізації інновацій на підприємстві АТ «Укрросметал». Проводиться оцінка за основними техніко-економічними показниками, аналіз ризиків і робиться висновок про можливість розробки інноваційної стратегії розвитку.

Ключові слова: *інновація, підприємство, стратегія, ризик, аналіз, оцінка, техніко-економічні показники, розвиток.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ансофф И. Стратегическое управления / И. Ансофф. – М., 1989. – 358 с.
2. Аньшин В. М. Инновационный менеджмент: концепции, многоуровневые стратегии и механизмы инновационного развития: учеб. пособие / под ред. В. М. Аньшина, А. А. Дагаева. — 3-е изд., перераб., доп. — М. : Дело, 2007. — 584 с.
3. Бараничев В. П. Стратегический анализ: технология, инструменты, организация / В. П. Бараничев // Проблемы теории и практики управления. – 1998. — № 5.
4. Валдайцев С. В. Антикризисное управление на основе инноваций / С. В. Валдайцев. – М. : Проспект, 2005.
5. Гохберг Л. М. Статистика науки и инноваций / Л. М. Гохберг // Курс социально-экономической статистики: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Статистика». – 6-е изд., испр. и доп. – М. : Омега-Л, 2007.
6. Дженстер П. Анализ сильных и слабых сторон компании: определение стратегических возможностей / П. Дженстер, Д. Хасси. – ИД «Вильямс», 2003.
7. Забелин П. В. Основы стратегического управления: учебное пособие / П. В. Забелин, Н. К. Моисеева. – М. : Информационно-издательский центр «Маркетинг», 1998. – 195 с.
8. Ілляшенко С. М. Управління портфелем замовлень науково-виробничого підприємства: Монографія / С. М. Ілляшенко, О. М. Олефіренко; за ред. д. е. н., проф. С. М. Ілляшенка. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2008. – 272 с.
9. Максимцов М. М. Менеджмент малого бизнеса: учебник / М. М. Максимцов, В. Я. Горфинкель. - М. : Вузовский учебник, 2007. – 269 с.
10. Медынский В. Г. Рейнджиниринг инновационного предпринимательства : учебное пособие / В. Г. Медынский, С. В. Ильдеменов. – М. : Юнити, 1999. – 414 с.
11. Мескон М. Х. Основы менеджмента : учебник; пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; общ. ред. и вступ. ст. Л. И. Евенко. – 3-е изд. - М. : Дело, 2000. - 704 с.
12. Мотовилов О. В. Финансово-кредитное обеспечение инновационной деятельности : Учебное пособие / О. В. Мотовилов. – СПб. : ЗАО «Крисмас+», 2008. - 178 с.
13. Петров А. Н. Стратегический менеджмент / А. Н. Петров. – СПб. : Питер, 2005. — 496 с.
14. Уткин Э. А. Инновационный менеджмент / Э. А. Уткин, Н. И. Морозова, Г. И. Морозова. – М. : Акалис, 1996. – 352 с.
15. Фархутдинов Р. А. Инновационный менеджмент : учебник / Р. А. Фархутдинов. – М. : ЗАО «Бизнес-школа Интел-синтез», 1998. – 448 с.
16. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
17. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. — New York : The Free Press, 1980.

Поступила в редакцию 21 мая 2014 г.

**АВТОМАТИЗОВАНА СИСТЕМА ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ ЯК
МЕХАНІЗМ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ДОБОРУ
І РОЗПОДІЛУ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ
ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ**

В. Д. Белік, канд. екон. наук,
РВНЗ «Кримський гуманітарний університет»
вул. Севастопільська, 2, 98635, м. Ялта, Крим
E-mail: qwer20003@rambler.ru

У статті розроблено автоматизовану систему обробки інформації для підтримки прийняття рішення добору і розподілу персоналу на підприємствах харчової промисловості, обґрунтовано метод пошуку оптимального розподілення завантаження робітників на базі модифікованого алгоритму.

Ключові слова: система, інформація, механізм, рішення, добір, розподіл, персонал, харчова промисловість.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Удосконалення системи управління персоналом підприємств харчової промисловості є однією з актуальних задач сучасного розвитку економіки України. Оптимізація системи формування, розподілу і використання персоналу для кожного виробника харчової промисловості, незалежно від форм власності, є питанням надзвичайно важливим.

Вирішення цієї задачі диктується потребами підприємств харчової промисловості в умовах ринкової конкуренції. Ефективність роботи виробників досягається за рахунок використання оптимальної структури і складу трудових ресурсів.

У зв'язку з цим підсилюється необхідність наукового обґрунтування підходів щодо управління добором і розподілом персоналу підприємств харчової промисловості. Управління даними про сотні і тисячі робітників, проведення заходів щодо добору і розподілу персоналу, оцінки кваліфікації виробничого й управлінського складу, вимагає застосування нових інформаційних технологій, що дозволяють ефективно планувати і здійснювати управління кадрами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Науковою базою для дисертаційного дослідження стали роботи В. М. Глушкова, Д. Холланда, В. Є. Ходакова, Л. І. Нефьодова, В. М. Курейчика, Ю. Р. Валькмана, Г. К. Вороновського, Г. В. Щекина, А. І. Кочеткової, В. І. Малихіна та ін.

Управління добором і розподілом персоналу не зводиться до ведення особистих справ робітників і збору відповідних даних. Для успішного розвитку підприємств харчової промисловості необхідний сучасний підхід до добору персоналу, розробка системи розподілу робітників й оцінки їх діяльності.

Потрібен регулярний аналіз з метою виявлення загальних тенденцій і раціонального використання отриманих результатів. Існуючі методи, моделі й автоматизовані системи управління персоналом не дозволяють у повному обсязі проводити комплексний аналіз ефективності роботи

персоналу, пошуку оптимального розподілу робітників між роботами, оперативно приймати рішення щодо добору і розподілу робітників підприємства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка автоматизованої системи обробки інформації для підтримки прийняття рішення добору і розподілу персоналу на підприємствах харчової промисловості.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Головними функціями автоматизованих систем щодо добору і розподілу персоналу на підприємствах харчової промисловості є визначення і планування вакансій, ведення бази даних претендентів, збирання резюме в Інтернет, забезпечення відповідного діловодства.

Такі системи ефективно розв'язують задачі обліку вакансій, резюме претендентів, планування подій і тільки деякі програмні продукти проводять комплексну оцінку кваліфікації робітників і кандидатів та визначення кадрового плану. Але проводити пошук оптимального розподілення завантаження робітників між роботами ці системи не дають можливості. У програмному забезпеченні більшості сучасних автоматизованих систем на підприємствах харчової промисловості відсутні функціональні можливості визначення розподілу робітників і його оцінки.

Результати аналізу показали ефективність використання алгоритмів для пошуку оптимального розподілення завантаження робітників підприємств харчової промисловості. Головною з характеристик, яка обумовлює високу ефективність застосування алгоритмів, є здатність до побудови нових нестандартних рішень.

Для алгоритмів характерним недоліком є попередня збіжність алгоритму у локальному оптимумі, який загалом не є глобальним. Одним із сучасних напрямів досліджень в галузі математичного апарату, що лежить в основі інтелектуальних систем, є розробка теорії семіотичних систем, яка містить у собі математичний базис для побудови інтелектуальних систем якісно нового рівня.

Семіотична модель є механізмом, який підтримує управління на підприємствах харчової промисловості. Отже однією з практичних проблем під час розв'язання задачі добору і розподілу персоналу на підприємствах харчової промисловості є необхідність нових оцінок і розрахунків з урахуванням змін.

Метою автоматизації є зменшення трудомісткості внесення змін і проведення повторних оцінок і розрахунків з урахуванням внесених змін. До автоматизованої системи на підприємствах харчової промисловості ми пропонуємо наступні вимоги: побудова бази даних для зберігання інформації про роботи, посади, робітників і кандидатів на вакантні посади; пошук оптимального розподілу вибраних робітників і кандидатів між заданими роботами; підтримка можливості змінювати і додавати інформацію до бази даних; автоматична обробка даних відповідно до змін у базі даних.

В процесі дослідження нами побудовано математичну модель задачі добору і розподілу персоналу на підприємствах харчової промисловості. У моделі визначено множини робіт і робітників, їх структуру, професійні, психофізичні і комунікаційні вимоги роботи і характеристики робітника.

Під час розв'язання задачі пошуку оптимального розподілу завантаження робітників підприємства, необхідно знайти значення змінних x_{ij} , при $i=1, I; j=1, J$. I, J – кількість робіт і робітників, що беруть участь у розподіленні.

Крім того, нами пропонується методичний підхід щодо розрахунку відповідності характеристик робітника підприємств харчової промисловості вимогам роботи, яка визначається за показниками професійних навичок, психофізичних і комунікаційних якостей робітника. Такий підхід забезпечує більш комплексну оцінку відповідності робітника певній роботі, допомагає у випадку вибору серед робітників з однаковими професійними характеристиками, а також надає можливості визначити шляхи вдосконалення виконання робіт робітниками відповідно до структури відхилень характеристик робітника від вимог роботи.

Механізм автоматизованої системи обробки інформації для підтримки прийняття рішення добору і розподілу персоналу на забезпечує можливість явного застосування системи взаємопов'язаних правил зміни моделі [1, с. 172].

Система правил змін формальних елементів на підприємствах харчової промисловості підтримує динамізм елементів задачі добору і розподілу персоналу. Динамічність умов поставленої задачі потребує модифікації сигнатур, що реалізуються за правилами зміни сигнатур. Модифікація сигнатур моделі ініціює хвилю перетворень інших складових.

Перетворення аксіом механізму є постійним процесом під час реалізації пошуку оптимального розподілення задачі. Усі процедури модифікації складу аксіом виконуються за правилами зміни аксіом. При цьому зміна сигнатур впливає на структуру рішень, які додаються у склад аксіом.

Рішення можуть мати різні структури при різних запитах на пошук оптимального розподілення робітників між видами робіт на підприємствах харчової промисловості. Під час нового виконання пошуку оптимального розподілу відповідно до синтаксичних правил будуються нові рішення з іншою структурою.

Правила змін взаємопов'язані, бо модифікація знаків системи (базових елементів) веде автоматично до перетворення більш складних елементів. Застосування механізму виявляє якісний ефект, який формулюється так: підтримується можливість змін елементів моделі як в ручному (безпосередня модифікація складових), так і в автоматичному режимі.

Під автоматичною зміною елементів нами розуміється вплив змін у складі базових елементів моделі на склад інших елементів формальної моделі. Важливою є спроможність автоматично адаптуватися під задачу, яка формується, тобто ініціюються зміни постановки задачі.

Програмне рішення є автоматизованим інструментом добору і розподілу персоналу. Прикладне рішення автоматизує такі напрямки діяльності управління персоналом: розподіл завантаження робітників; рішення задач забезпечення бізнесу кадрами – добір, анкетування й оцінка; облік робітників і кандидатів; облік робіт, формування звітів про результати добору і розподілу персоналу [4].

Автоматизована система має зручний інструмент для моделювання пошуку оптимального розподілу робітників між роботами. Програмна розробка підтримує зміну параметрів пошуку. Функція настроювання параметрів роботи збільшує можливості побудови нових ефективних розв'язань задачі пошуку оптимального розподілення завантаження робітників на підприємствах харчової промисловості.

ВИСНОВКИ

Запропоновано нову постановку задачі пошуку оптимального розподілу робітників між роботами на підприємствах харчової промисловості, у якій визначено структуру множини робітників і робіт, розроблено методику оцінки відповідності характеристик кандидата професійним, психофізичним і комунікаційним вимогам роботи, визначено нелінійну функцію цілі, а також відсутнє характерне для класичної задачі про призначення робітників обмеження на виконання одним робітником тільки однієї роботи.

Розроблено метод пошуку оптимального розподілення завантаження робітників на базі модифікованого алгоритму. Визначено структуру задачі, механізм роботи операторів, цільову функцію. Метод пошуку оптимального розподілу завантаження робітників на базі алгоритму надає можливість пошуку нових нестандартних ефективних схем кадрового розподілення.

Побудовано семіотичну модель процесу добору і розподілу персоналу на підприємствах харчової промисловості, яка вміщає систему взаємопов'язаних правил змін елементів моделі. Правила зміни є основою автоматизованого управління процесом добору і розподілу персоналу.

РЕЗЮМЕ

АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ СИСТЕМА ОБРАБОТКИ ИНФОРМАЦИИ КАК МЕХАНИЗМ ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЯ ОТБОРА И РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

*В. Д. Белик, канд. экон. наук,
РВУЗ «Крымский гуманитарный университет»,
ул. Севастопольская, 2, 98635, г. Ялта, Крым.
E-mail: qwer20003@rambler.ru*

В статье разработана автоматизированная система обработки информации для поддержки принятия решения отбора и распределения персонала на предприятиях пищевой промышленности, обоснован метод поиска оптимального распределения загрузки работников на базе модифицированного алгоритма.

Ключевые слова: система, информация, механизм, решение, подбор, распределение, персонал, пищевая промышленность.

SUMMARY

THE INFORMATION PROCESSING AUTOMATED SYSTEM AS THE SUPPORT MECHANISM OF DECISION-MAKING AND DISTRIBUTIONS OF THE PERSONNEL AT THE ENTERPRISES OF THE FOOD-PROCESSING INDUSTRY

*V. D. Belik, DPh,
the Crimean Humanitarian University,
2, Sevastopilska St., 98635, Yalta, Crimea.
E-mail: qwer20003@rambler.ru*

The automated system of processing of the information for support of decision-making of selection and distribution of the personnel at the enterprises of the food-processing industry is developed. The method of search of optimum distribution of loading of workers on the basis of the modified algorithm is proved.

Key words: system, information, mechanism, decision, distribution, personnel, food-processing industry.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бессмертная В. В. Оценка результатов стратегического управления персоналом предприятия / В. В. Бессмертная // Прометей. Регіональний зб. наук. праць з економіки. – 2007. – № 1 (22). – С. 170-173.
2. Гольдфарб А. Г. Система показателей, характеризующих трудовой потенциал предприятия / А. Г. Гольдфарб // Економіка: проблеми теорії та практики. - 2005. – Вип. 181, Т. 1. – С. 224-230.
3. Миронова О. М. Особливості принципів управління персоналом в кризових умовах / О. М. Миронова // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції вчених та фахівців „Проблеми управління підприємництвом у сучасних умовах”: в 2 ч. – Сімферополь : ЧП „Кильбер”, 2005. – Ч.2. – С. 20-22.
4. Соколова Л. В. Організація планування складу робітників промислового підприємства / Л. В. Соколова, С.П. Оксененко // Економіка: проблеми теорії та практики. - 2003. - № 185, Т. 2. – С. 441 – 445.

Надійшла до редакції 11 червня 2014 р.

ПРО ЦИКЛІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

С. І. Колосок, канд. екон. наук, асистент,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, 40007, м. Суми, Україна;
E-mail: vlassa@pochta.ru

У статті розглядаються результати дослідження динаміки економічних процесів в Україні. Досліджено циклічний характер виробництва та експорту як економіки України в цілому, так і окремих її галузей, вказано на системність циклічних процесів.

Ключові слова: цикл, процес, циклічний процес, економічний цикл, системні цикли.

ВСТУП

Аналіз динаміки протікання економічних процесів зазвичай проводиться для вивчення тенденцій розвитку ринку. Історія аналізу економічних циклів розпочалася в XIX ст., коли в 1817 р. Р. Оуен при дослідженні бідності мануфактур ідентифікував причину економічних циклів. Більш систематично на природу періодичних циклів вказав Ж.-Ш. Сімонді в праці "Нові начала політичної економії" (1819). Пізніше, в 1860 р. К. Жугляр винайшов економічні цикли тривалістю 8-11 рр., а Й. Шумпетер в праці "Бізнес цикли" запропонував поділяти їх на стадії. Крім циклів Жугляра, в сер. XX ст. вже розглядалися цикли Кітчина (тривалістю 3-5 рр.), Кузнеця (15-25 рр.), Кондратьєва (45-60 рр.). Теорія економічних циклів вплинула на більшість економічних теорій, та дозволила сфокусуватися економістам вже не на статичному розгляді економічних явищ, а на дослідженні їх динаміки.

На сучасному етапі економічного розвитку, набуває актуальності дослідження циклічності розвитку окремих економік світу. Вагомі результати, що отримано в результаті аналізу циклічних процесів економіки України, відображено у працях С. Мочерного [1], Т.П. Близнюк [2], Л. Ю. Возна [3], Т.Г. Савченко [4], Н. Ротар та ін. Разом з тим, не зважаючи на тривалі та численні дослідження природи економічного циклу, не вирішеним залишається завдання категоризації циклічності економічної динаміки в Україні.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є проведення аналізу стану економічної динаміки України та категоризація отриманих результатів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуючи динаміку економічних досить незручно представляти інтенсивність змін шляхом розрахунку середніх показників динаміки. Тому аналіз інтенсивності змін в часі можна описати показниками, що передбачають порівняння певних рівнів. Одним з поширених таких показників є темп приросту, що показує на скільки процентів порівнюваний рівень більше або менше рівня, що прийнято за базу

порівняння. В залежності від завдань дослідження темп приросту буває базисним та ланцюговим. При дослідженні економічної активності доречно використовувати саме ланцюгові темпи приросту, оскільки, порівнюючи наступний рівень ряду з попереднім, виявляються тенденції структурних змін економічних процесів.

Використовуючи базу даних Державного комітету статистики України [5], були виявлені стійкі тенденції до розвитку економічної динаміки, характерні піки та впадини (рис. 1). Провівши парний кореляційний аналіз (табл. 1) було доведено існування стійкої залежності між темпами виробництва в цілому по Україні та результатів діяльності її галузей, що вказує на системність циклічного процесу в Україні.

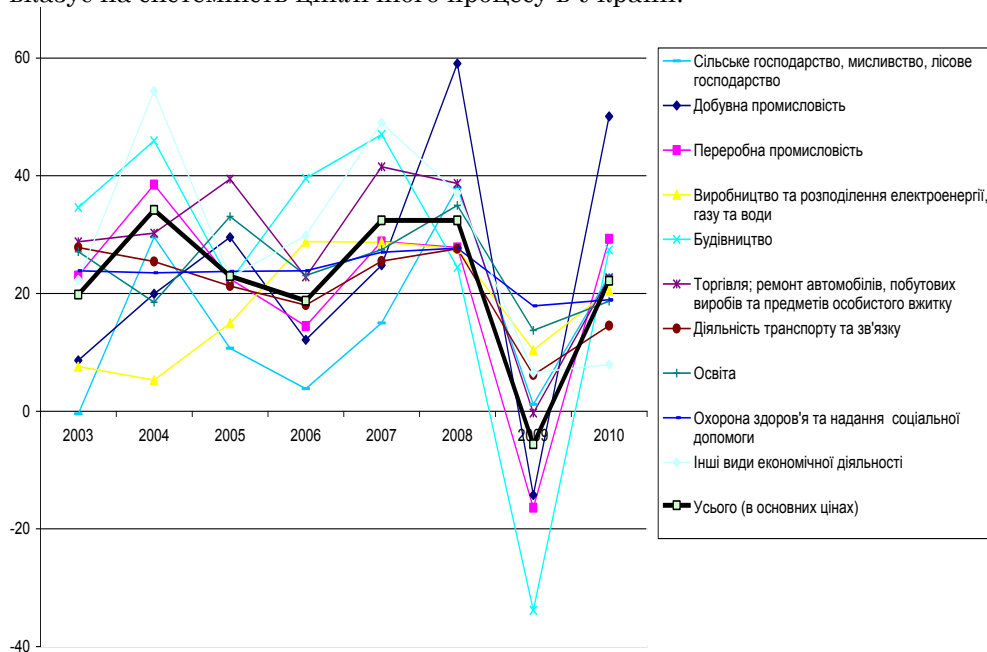

Рисунок 1 – Темп приросту виробництва за галузями економіки України

Таблиця 1 – Кореляція між ВВП та виробництвом за окремими галузями економіки України

	Кореляція
Усього (в основних цінах)	1
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,690104
Добувна промисловість	0,701428
Переробна промисловість	0,953955
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	0,28836
Будівництво	0,876322
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,894088
Діяльність транспорту та зв'язку	0,847078
Освіта	0,557225
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,759305
Інші види економічної діяльності	0,783196

Проте такий системний характер циклічності в Україні спостерігається не тільки при виробництві товарів, робіт, послуг, а й при їх розподілі, в тому числі експортуванні на іноземні ринки.

При дослідженні українського експорту, варто наголосити, що в його структурі переважає сировинна спрямованість. В 2011 р. в Україні найбільшу частку складав експорт [5]:

- недорогоцінних металів та виробів – 32,2 % загального експорту (у тому числі експорт чорних металів – 27 % та виробів з чорних металів – 4,2 %);
- мінеральних продуктів – 15 % загального експорту (у тому числі – палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки – 8,3 %, руди, шлак і зола – 5,7 %);
- машин, обладнання та механізмів – 9,9 % загального експорту;
- продуктів рослинного походження – 8,1 % загального експорту (в тому числі експорт зернових культур – 5,3 %, насіння та плодів олійних культур – 2,5 %);
- продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 7,9 %;
- засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плавучих засобів – 7,1 % (у тому числі залізничних локомотивів – 5,6 %).

Більш детальний аналіз структури експорту було проведено з використанням бази даних Державної митної служби України [6]. В 2011 р. обсяг експорту дещо зріс у порівнянні до 2009 р. (рис. 2), що пояснюється поживлення економічних зв'язків з подоланням наслідків економічної кризи 2007-2008 рр. При чому темп зростання обсягу експорту за більшістю видів економічної діяльності співпадає з тенденцією експортування в цілому по Україні (табл. 2).

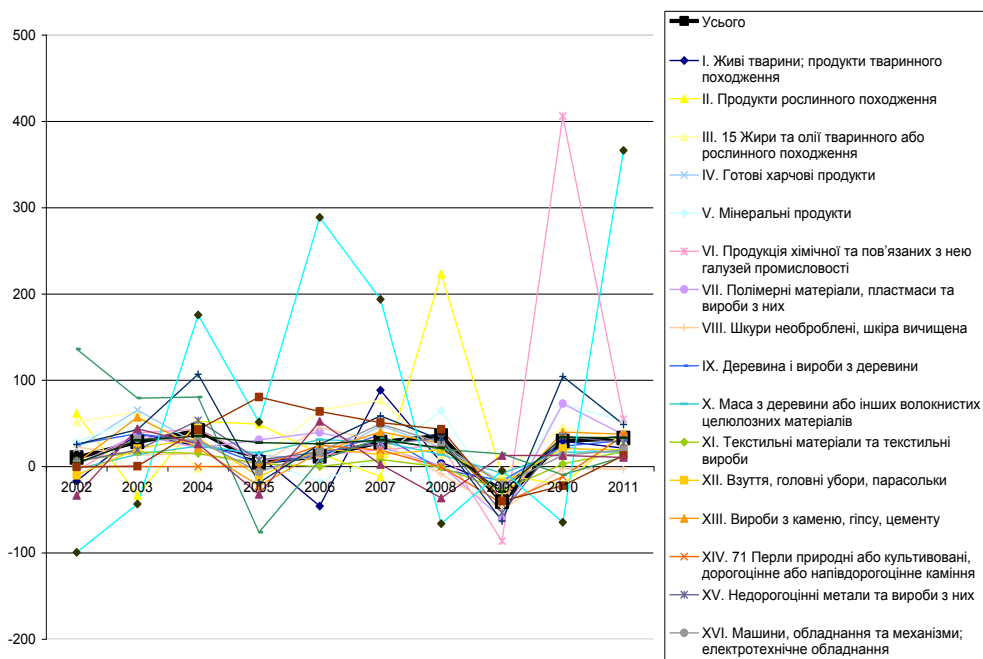

Рисунок 2 – Обсяг експорту

Таблиця 2 – Кореляція між загальним обсягом експорту та експортом за окремими групами економічної діяльності

	Кореляція
Усього	1
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	0,524624839
II. Продукти рослинного походження	0,274012527
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	0,314373588
IV. Готові харчові продукти	0,674814296
V. Мінеральні продукти	0,783330258
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	0,438333576
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	0,710295101
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	0,54220838
IX. Деревина і вироби з деревини	0,689451782
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	0,650676109
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	0,859992951
XII. Взуття, головні убори, парасольки	0,844940937
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	0,834568884
XIV. 71 Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	0,634440938
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	0,973872555
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	0,821291199
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	0,865917381
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	0,195003729
XX. Різні промислові товари	0,892585078
XXI. 97 Твори мистецтва	0,21271827
Товари, придбані в портах	0,365401286
Різне	0,050217617

Порівнюючи тенденції до зростання та спадання темпів виробництва та експорту в часовому вимірі, можна побачити, що характер кривих на рис. 1 та 2 є схожим. Враховуючі, що в структурі українського експорту переважну частину займає експорт до СНД, можлива гіпотеза про існування системності розвитку країн-членів СНД.

ВИСНОВКИ

Економічні цикли в Україні мають системний характер, тобто приблизно однаково протікають у всіх галузях економіки: однакові спади та піки спостерігаються як при виробництві і експорті валового внутрішнього продукту України, так і – основних галузей економіки.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на дослідження характеру економічної динаміки та на доведення системності в розвитку окремих країн-членів СНД, що може бути використано при розробленні стратегій розвитку цих країн.

SUMMARY

ABOUT CYCLE PROCESSES IN UKRAINE

S. I. Kolosok,
Sumy State University,
2, Rîmskogo-Korsakova St., 40007, Sumy, Ukraine.
E-mail: vlassa@pochta.ru

In the article the results of economic processes in Ukraine and the dynamic analysis are contemplated. System cycle character of production and export of goods and services is established.

The author investigates the cyclical nature of production and exports of the economy of Ukraine as a whole and its individual sectors, indicates the cyclic processes systematicity.

Keywords: cycle, process, cycle process, economic cycle, system cycle.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мочерний С. Політична економія : навч. посіб./ С. Мочерний. - К. : Знання-Прес, 2002. - 687 с.
2. Близнюк Т. П. Вплив циклічності розвитку економіки на інноваційну діяльність підприємства : монографія / Т. П. Близнюк. - Х. : ІНЖЕК, 2008. - 349 с.
3. Возна Л. Ю. Особливості циклічності в розвитку економіки України на сучасному етапі : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук. 08.01.01 / НАН України. Ін-т економіки. - К., 2001. - 20 с.
4. Савченко Т. Циклічність економічних процесів та вплив Національного банку України на фази економічних циклів / Т. Савченко // Вісник НБУ. – 2011. - № 6 (184). – С. 38-44.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/.
6. Офіційний сайт Державної митної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.customs.gov.ua/.

Надійшла до редакції 12 червня 2014 р.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Ю. М. Мельник, канд. екон. наук, доцент;

Ю. А. Опанасюк, асистент;

Б. Б. Тачмурадов, студент,

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, 40007, м. Суми, України

У статті удосконалено теоретичні засади системи управління конкурентоспроможністю продукції, проаналізовано чинники і показники конкурентоспроможності продукції, методи оцінки конкурентоспроможності та визначено шляхи удосконалення конкурентоспроможності продукції на конкретному підприємстві.

Ключові слова: *конкурентоспроможність продукції, система управління конкурентоспроможністю продукції, оцінка конкурентоспроможності.*

ВСТУП

Тенденції розвитку світової економіки останніх років і, власне вітчизняної економічної системи вимагають від суб'єктів господарювання адекватних ринково обґрунтованих рішень та стратегій для успішного функціонування в жорстких сучасних умовах ведення бізнесу. Саме в таких умовах значну роль відіграє система управління конкурентоспроможністю продукції як шлях до підвищення ефективності конкурентоспроможності підприємства. Тільки конкурентна продукція може забезпечити довгострокові прибутки, шляхом вдоволення потреб споживачів на вітчизняному та закордонному ринках з поміж інших товарів. Одним із стримуючих факторів виходу вітчизняних підприємств на Європейський ринок є низька конкурентоспроможність продукції і неготовність керівництва до рішучих змін. Тому сьогодні особливо актуальним є питання управління конкурентоспроможністю продукції, яке має бути досліджене в межах особних галузей та окремих суб'єктів господарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ

Аналізом теоретичних основ конкурентоспроможності продукції займаються багато зарубіжних та вітчизняних вчених. Так, у [1-6] визначені поняття та основні принципи оцінки конкурентоспроможності продукції. В [7-9] наведені сучасні підходи по управлінню конкурентоспроможністю продукції сучасного підприємства. Тоді як, в [10] перелічені основні стратегії підвищення конкурентоспроможності, як продукції так і підприємства в цілому. В [11] розглядаються основні критерії в розрізі конкретної продукції, а саме вантажних автомобілів. В [12] конкурентоспроможність товару розглядається як складова конкурентного потенціалу підприємства в цілому.

Під управлінням конкурентоспроможністю продукції слід розуміти процес планування, забезпечення необхідного рівня підвищення

конкурентоспроможності продукції за допомогою цілеспрямованого впливу на умови і чинники, що формують конкурентоспроможність. При цьому конкурентоспроможність продукції створюється в рамках функціонування певних процесів: дослідження, розробки, виготовлення і споживання. [13].

Але не зважаючи на досить значне теоретичне підґрунтя, яке було започатковано зарубіжними та адаптовано вітчизняними вченими, теоретичні основи управління конкурентоспроможністю продукції потребують значного удосконалення в сучасних умовах відповідно до змін ринкової ситуації та потреб споживачів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є удосконалення теоретичних аспектів управління конкурентоспроможністю продукції. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати ряд задач: дослідити чинники і показники конкурентоспроможності продукції, описати методи оцінки конкурентоспроможності та проаналізувати основні підходи до управління конкурентоспроможністю продукції на конкретному підприємстві.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Конкурентоспроможність товару є головною умовою конкурентоспроможності фірми на ринку і важливою основою прибутковості її діяльності.

Під конкурентоспроможністю продукції слід розуміти її відмінність від товарів конкурентів за ступенем відповідності конкретній потребі й витратам на його отримання й використання. Будь-який товар цікавить споживача своїм призначенням і можливостями задовольняти його потреби. Тому в цьому випадку якість слід трактувати як сукупність зовнішніх функцій товару (послуги), що проявляється під час його використання.

Найчастіше під конкурентоспроможністю товару мають на увазі:

- властивість товару та його сервісу, яка характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення ним конкретної потреби у порівнянні з аналогічними товарами, представленими на цьому ринку;
- характеристику товару, що відображає його відмінність від товару - конкурента по ступені відповідності конкретної суспільної потреби і за витратами на її задоволення;
- здатність товару відповідати вимогам даного ринку в аналізований період;
- здатність витримувати конкуренцію на ринку. [12]
- можливість забезпечення довгострокових прибутків.

Успішність функціонування будь-якої фірми залежить, в кінцевому рахунку, від рівня конкурентоспроможності продукції, пропонованої нею споживачам. Тим самим доводиться визнати необхідність розробки чіткої методології оцінки та управління конкурентоспроможністю продукції, заснованої на тісному взаємозв'язку загальноновизнаних законів економіки та менеджменту, психології та соціології, статистики та теорії ймовірностей, інших наук.

Під управлінням конкурентоспроможністю продукції слід розуміти процес планування, забезпечення необхідного рівня і підвищення конкурентоспроможності продукції за допомогою цілеспрямованого впливу на умови і чинники, що формують конкурентоспроможність. При цьому, можна сказати, що конкурентоспроможність продукції створюється в рамках функціонування певних процесів: дослідження, розробки, виготовлення і споживання. Це свідчить про те, що управління конкурентоспроможністю продукції на різних стадіях здійснюється опосередковано через управління процесами її створення і просування [14, 15].

Конкурентоспроможність продукції (послуги) залежить від ряду чинників, що впливають на пріоритетність вибору і визначають обсяг їх реалізації на певному ринку:

- техніко-економічних чинників, які залежать від продуктивності і інтенсивності праці, витрат виробництва, наукоємності продукції - якість, продажна ціна і витрати на експлуатацію або споживання продукції;
- ринкових чинників, які визначають умови реалізації товарів на конкретному ринку - кон'юнктура ринку, уподобання цільових споживачів, реакція конкурентів, зона бізнесу тощо;
- іміджевих чинників, які включають репутацію фірми, набутий досвід, позиціонування в свідомості цільових споживачів тощо.
- корпоративних чинників, які включають місію підприємства, рівень освіти керівництва та осіб, що приймають рішення, стратегії ведення бізнесу тощо;
- зовнішні макрочинники, які включають економічну ситуацію, валютні коливання, екологічну ситуацію, макроекономічну ситуацію тощо.

Необхідність системного підходу в управлінні конкурентоспроможністю зумовлено такими причинами:

- 1) здійснюється на різних адміністративно-господарських рівнях;
- 2) управління конкурентоспроможності на різних рівнях скеровують на різні об'єкти;
- 3) передбачає різні види діяльності;
- 4) здійснюють на різних стадіях ЖЦТ, а отже – в різних підрозділах підприємства [16].

Авторами запропоновано удосконалити традиційний підхід до управління конкурентоспроможністю продукції, який ґрунтується на управлінні якістю та витратами ще одним елементом - управління конкурентними перевагами.

Вважаємо, що першочерговим є управління якістю та витратами до тих пір, доки конкурентоспроможність продукції не досягне задовільного рівня. Коли ж буде досягнуто поставлених цілей слід переходити до управління конкурентними перевагами і використовувати високий рівень конкурентоспроможності як конкурентну перевагу підприємства. Схематично процес управління конкурентоспроможністю продукції представлено на рис.1.

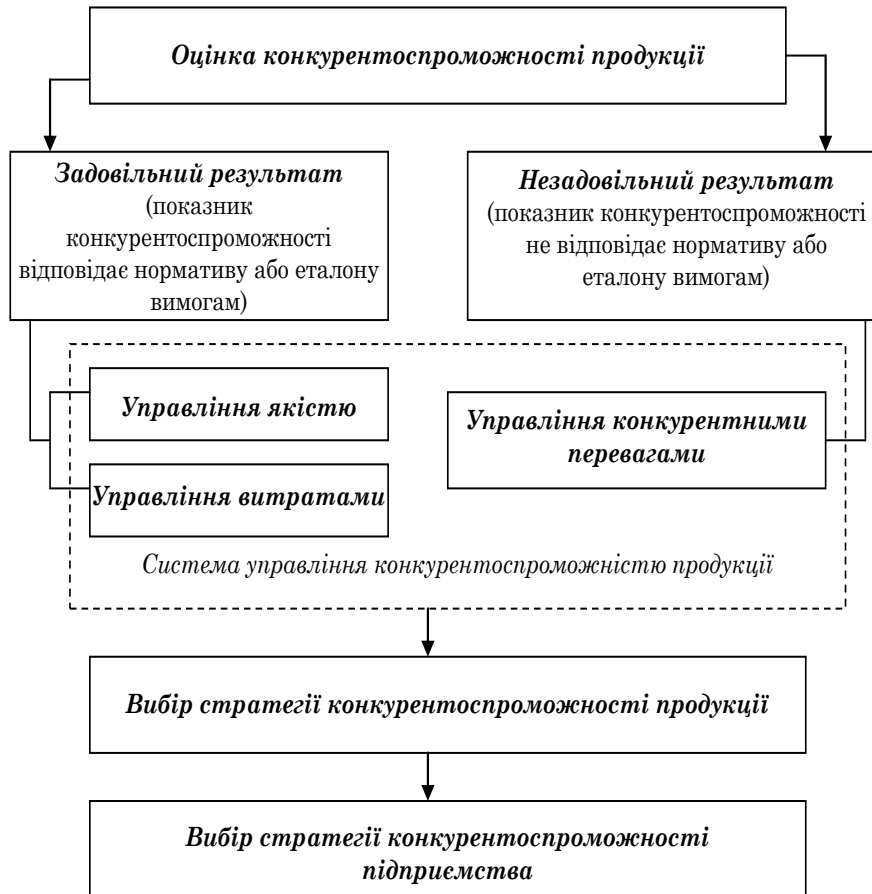

Рисунок 1 - Місце системи управління конкурентоспроможністю продукції

Оцінка конкурентоспроможності продукції необхідна для обґрунтування прийнятих рішень при: комплексному вивченні ринку; оцінці перспектив продажу конкретних вітчизняних товарів для внутрішнього і зовнішнього ринків; оцінці перспектив закупівлі конкретних імпортованих і вітчизняних зразків товарів; встановленні і коригуванні цін нових товарів вітчизняного виробництва, експортних та імпортованих товарів; коригування цін при надходженні нової партії відомого товару; контролі якості експортних товарів; знятті товарів з експорту або їх модернізації; припинення закупівлі імпортованих товарів; підготовці інформації для реклами нових товарів вітчизняного виробництва, імпортованих товарів, товарів для експорту; оптимізації торгового асортименту; формуванні товаровиробниками політики в області якості і конкурентоспроможності; позиціонуванні продукції; прийнятті управлінських рішень щодо доцільності витрат на розробку, проектування і серій.

Методи оцінки конкурентоспроможності товару в [14] розрізняють за різними критеріями. Найбільш поширеними з яких є методи, що застосовуються на стадіях проектування і виготовлення продукції, або на стадіях реалізації та експлуатації; метод визначення конкурентоспроможності продукції шляхом її порівняння з продукцією конкурентів за рівнем якості, метод визначення конкурентоспроможності

продукції шляхом обліку тільки одного, найбільш важливого якісного показника, і продажної ціни або метод визначення конкурентоспроможності продукції шляхом аналізу обґрунтованого переліку значущих якісних показників та повних витрат споживача на придбання і використання (споживання) продукції. Також методи можуть бути диференційовані, комплексні або змішані. За принципом використання критерії оцінки можуть бути органолептичні, реєстраційні, вимірювальні, соціологічні, експериментальні, розрахункові, статистичні, аналітичні, маркетингові тощо.

Як приклад авторами був проведений аналіз і зроблена оцінка сучасного стану конкурентоспроможності продукції на ПАТ «Охтирський пивоварний завод», розроблені заходи щодо вдосконалення системи управління конкурентоспроможністю продукції та обґрунтовані основні напрями підвищення конкурентоспроможності продукції.

Основні види діяльності ПАТ «Охтирський пивоварний завод»: виробництво пива, мінеральної води, солоду; сиропів, товарів народного споживання; надання транспортних, ремонтних, будівельних послуг; оптова та роздрібна торгівля; проведення ярмарків, аукціонів, лотерей; зовнішньоекономічна та торгова - посередницька діяльність.

Виходячи з проведеного SWOT- аналізу ПАТ «Охтирський пивоварний завод» (табл. 1) керівництву компанії запропоновано вийти на новий сегмент ринку – Росію, на якому вже представлені пиво цього виробника під торговою маркою «Охтирське козацьке».

Таблиця 1 - Матриця SWOT для ПАТ «Охтирський пивоварний завод»

	Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
Можливості, О	<p>SO</p> <p>Використовуючи сильні ринкові позиції, аналіз ринкової ситуації, конкурентні переваги ПАТ «Охтирський пивоварний завод» може увійти в нові сегменти ринку, обслуговувати додаткові групи споживачів; також завдяки високій прибутковості компанія може збільшити доходи населення; маючи значні виробничі потужності ПАТ «Охтирський пивоварний завод» може розширити виробництво</p>	<p>SW</p> <p>На основі можливості ПАТ «Охтирський пивоварний завод» проникнення на нові сегменти ринку, обслуговування нових додаткових груп споживачів, розширення виробництва компанія може мінімізувати атаки з боку конкурентів, невдалі диверсифікації, "хворобі великої компанії" та розробити ресурсозберігаючу стратегію. Також використовуючи зростання доходів населення може вдосконалити систему стимулювання праці</p>
Загрози, Т	<p>ST</p> <p>Маючи високу прибутковість фірма може знешкодити загрозу інфляції і зниження рівня доходів населення. А завдяки диференціації виробів, підтримці та розвитку іміджу, сильним ринковим позиціям може протистояти змінам в потребах та смаках споживачів, зростанню тиску конкурентів</p>	<p>SW</p> <p>Компанія може спрямувати свою діяльність на мінімізацію неефективної системи стимулювання праці, протистоянню атакам з боку ключових конкурентів, уникати необґрунтовано диверсифікації, стежити за доцільністю розмірів виробництва та розробити ефективну ресурсозберігаючу стратегію</p> <p>Також ПАТ «Охтирський пивоварний завод» має звести до мінімуму вплив інфляції, зменшення доходів населення, зміни смаків і потреб споживачів, уповільнення темпів зростання ринку.</p>

Для прийняття рішення необхідно провести аналіз конкурентоспроможності продукції підприємства, а також виділити основні стратегії виходу на новий ринок. Для аналізу конкурентоспроможності товару була використана методика, що викладена у [17].

Асортимент та коротка характеристика пива ПАТ «Охтирський пивоварний завод» наведені в таблиці 2.

Таблиця 2 - Основні параметри якості продукції

Параметр	Од. виміру	Коефіцієнт вагомості	Асортимент пива підприємства					
			Козацьке	Світле	Медове	Золотисте	Гусарське	Золоте перо
Обсяг	л	0,17	Скло, 0,5	ПЕТ, 1	Скло, 0,5	ПЕТ, 1	Скло, 0,5	Скло, 0,5
Строк придатності	місяць	0,12	6	3	1	4	6	6
Об'ємна частка алкоголю	%	0,25	не менше 4	не менше 3,7	не менше 4,8	не менше 7	не менше 8	не менше 4,2
Частка сухих речовин у вихідному суслі	%	0,28	11,5	11,0	11,8	17,5	20	11
Рекомендована температура споживання	С	0,18	12	11	10	12	14	13
Вартісна характеристика	грн		6,3	7,15	5,8	7,2	8,8	8,9

В таблиці 3 наведені інтегральні показники конкурентоспроможності пива ПАТ «Охтирський пивоварний завод» відносно пива «Охтирське козацьке».

Таблиця 3 – Аналіз інтегрального показника конкурентоспроможності пива ПАТ «Охтирський пивоварний завод»

№ п/п	Сорт пива	Технічні параметри	Економічні параметри	Інтегральний показник
1	Світле	1,067	1,086	0,983
2	Медове	1,059	1,233	0,859
3	Золотисте	1,483	1,241	1,195
4	Гусарське	1,308	1,517	0,862
5	Золоте перо	1,016	1,534	0,662

Виходячи з табл.3 ПАТ «Охтирський пивоварний завод» можна виходити на ринок Росії з пивом «Охтирське золотисте», інтегральний показник конкурентоспроможності якого $\text{кінт} = 1,195 > 1$. Пиво інших торгових марок від ПАТ «Охтирський пивоварний завод» не буде конкурентоспроможним на даному ринку, оскільки значення інтегрального показника конкурентоспроможності менше одиниці.

Розглянемо напрями підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю товару ПАТ «Охтирський пивоварний завод», використовуючи дані аналітичного дослідження, що проведене вище.

Найбільш важливим напрямком підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю товару ПАТ «Охтирський пивоварний завод» є вдосконалення корпоративної стратегії, що передбачає вдосконалення стратегії щодо кожного виду продукції підприємства. Після того, як визначена загальна ідея розвитку підприємства, доцільно побудувати функціональні стратегії реалізації загальної ідеї. Для цього потрібно переписати всі проблеми та переваги, які є ПАТ «Охтирський пивоварний завод» і вказати найбільш загальні рішення для них. Потім ці рішення деталізуються за функціональними напрямками: (табл. 4).

Таблиця 4 - Набір функціональних стратегій розвитку ПАТ «Охтирський пивоварний завод»

Сегмент	Характеристика	Стратегія
Виробництво	Забезпечення дотримання технічних стандартів виготовлення продукції, високої якості проведення подальшого вдосконалення, модернізації, модифікації технічного оснащення та підвищення загального рівня фондоозброєності праці	Стратегія підвищення якості продукції. Стратегія диференціації. Стратегія розвитку інновацій
Маркетинг	Подальше вдосконалення та посилення маркетингової політики, збільшення потужності маркетингової збутової політики, розширення каналів розподілу продукції та ринків збуту; вихід на нові сегменти ринку і на нові ринки; вдосконалення маркетингових комунікацій	Стратегія розширення ринків збуту. Стратегія інтеграції. Комунікаційна стратегія
Фінанси	Дотримання курсу стабільності основних фінансових показників і поступове збільшення прибутку і рентабельності	Стратегія стабілізації. Стратегія підвищення прибутку
Кадри	Забезпечення збереження раціонально підбраного та розставленого персоналу, випередження темпів приросту продуктивності праці над рівнем заробітної плати, налагодження більш досконалої системи стимулювання праці	Кадрова стратегія. Стратегія нарощення інтелектуального і інноваційного потенціалу
Організаційна культура	Провести роботу щодо створення та застосування норм організаційної поведінки; підвищити готовність колективу до змін; переконати трудовий колектив працювати як єдина команда, що має спільні цілі, досягнення яких призведе до задоволення потреб кожного працівника	Стратегія корпоративної єдності

Розробимо напрями підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю товару ПАТ «Охтирський пивоварний завод» на зовнішньому ринку. Для цього розглянемо наступні стратегічні альтернативи, а саме стратегії інтеграції:

1. посилення контролю над поставками вихідної сировини для виробництва за рахунок придбання у власність ПАТ «Охтирський пивоварний завод» підприємства, яке виробляє необхідну продукцію.

2. створення спільного підприємства з російською групою «Московська пивоварня» для організації експортного збуту продукції ПАТ «Охтирський пивоварний завод» на ринки країн СНД.

Однією з основних переваг створення спільного підприємства для ПАТ «Охтирський пивоварний завод» є використання загальних каналів збуту продукції на ринках країн СНД (у даному випадку це канали збуту групи «Московська пивоварня», яка зуміла налагодити ефективну систему збуту майже у всіх країнах СНД).

Відзначимо, що основну частину експортного збуту продукції спільного підприємства ПАТ «Охтирський пивоварний завод» та групи «Московська пивоварня» планується здійснювати через мережу власних дистриб'юторів групи «Московська пивоварня», далі за обсягами продажів повинні йти незалежні оптові компанії; значно менші обсяги збуту мають забезпечувати фірмова торгівля через магазини, що належать групі «Московська пивоварня» і пряма робота з найбільш великими супермаркетами на ринках країн СНД.

Передбачається, що статутний фонд спільного підприємства на момент складе 8,75 млн грн, при цьому внесок до статутного фонду спільного підприємства російської сторони становить 4,7 млн грн (53,7 %), внесок української сторони – 4,05 млн грн (46,3 %).

Аналізуючи структуру вкладів компаній-засновників у створення СП ми можемо відзначити, що 62,9 % статутного фонду спільного підприємства створені за рахунок основних засобів, 29,7 % - за рахунок грошових коштів і 7,4 % статутного фонду - за рахунок внеску товарно-матеріальних цінностей.

Таблиця 5 - Склад і структура вкладень учасників у статутний фонд СП

Засновники СП	Сума вкладу, млн грн	Доля, %
Група «Московська пивоварня»	4,7	53,7
у т.ч.		
внесок у вигляді поставки обладнання	3,29	37,6
внесок у вигляді грошових коштів	1,41	16,1
ПАТ «Охтирський пивоварний завод»	4,05	46,3
у т.ч.		
внесок у вигляді основних засобів	1,39	15,9
внесок у вигляді грошових коштів	1,16	13,3
внесок у вигляді матеріальних цінностей	1,50	17,1
Всього:	8,75	100,0

Далі, у таблиці 6 представлений плановий звіт про фінансові результати при реалізації інвестиційного проекту.

Таблиця 6 - Плановий (прогнозний) звіт про фінансові результати, тис. грн

Показник	1-й рік	2-й рік	3-й рік	4-й рік	5-й рік
Доходи від реалізації	2204,0	5435,0	6683,0	8232,0	10125,0
Собівартість продукції	3156,0	4224,0	4638,0	5156,0	5647,0
Валовий прибуток	-952,0	1211,0	2045,0	3076,0	4478,0
Адміністративні витрати	150,0	220,0	340,0	340,0	340,0
Збутові витрати	28,0	371,1	477,7	555,0	612,9
Фінансовий результат операційної діяльності	-1130,0	620,0	1227,0	2181,0	3525,0
Податок на прибуток	0,0	186,0	368,1	654,3	1057,5
Чистий прибуток (збиток)	-1130,0	434,0	858,9	1526,7	2467,5

З наведеного звіту видно, що інвестиційний проект починає приносити прибуток починаючи з 2-го року його реалізації. Загальна сума чистого прибутку після оподаткування (з урахуванням збитків, отриманих у перший рік реалізації проекту) складе 4,16 млн грн. Оскільки частка ПАТ «Охтирський пивоварний завод» в статутному капіталі СП складає 43,6 %, то йому відповідно належить 1,8 млн грн чистого прибутку після оподаткування.

Враховуючи, що сума інвестиційних вкладень ПАТ «Охтирський пивоварний завод» у створення СП складає 4,05 млн грн, то отримання чистого прибутку на вкладений капітал у сумі 1,8 млн грн є позитивним результатом (у цьому випадку рівень прибутковості інвестицій становить близько 45 %).

В таблиці 8 приведені основні показники економічної ефективності проекту створення спільного підприємства ПАТ «Охтирський пивоварний завод» і групою «Московська пивоварня».

Таблиця 7 – Показники економічної ефективності проекту

Показники	Проект створення СП між ПАТ «Охтирський пивоварний завод» і групою «Московська пивоварня»
Чиста поточна вартість проекту (NPV), тис. грн	2955,0
Індекс прибутковості (PI), %	134,1
Внутрішня норма рентабельності (IRR), %	41,5
Термін окупності проекту, років	3,3

За даними показниками слід відзначити високу прибутковість даного проекту і високу ефективність від впровадження стратегії підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю товару ПАТ «Охтирський пивоварний завод».

ВИСНОВКИ

Системний підхід в управлінні конкурентоспроможністю продукції запропонований авторами реалізується за допомогою ефективно

побудованої системи менеджменту. Сутність полягає в тому, що необхідно не тільки досліджувати конкурентоспроможність продукції, а й ефективно її підтримувати при досягненні бажаного рівня. Необхідно використовувати високий рівень конкурентоспроможності продукції як конкурентну перевагу для підвищення ефективності конкурентоспроможності підприємства і його функціонування в складних ринкових умовах. Це можливо завдяки сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів підтримки та контролю діяльності підприємства стосовно конкурентоспроможності. Проведений аналіз системи управління конкурентоспроможністю ПАТ «Охтирський пивоварний завод» довів економічну ефективність обраних стратегій інтегративного росту.

Запропоновані авторами теоретичні доробки можуть бути використані в подальших дослідженнях системи управління конкурентоспроможності продукції як основа для розвитку методичних підходів вибору стратегій конкурентоспроможності.

SUMMARY

CONTROL SYSTEM OF PRODUCTION COMPETITIVENESS FOR DOMESTIC COMPANY

*Yu. M. Melnyk, Yu. A. Opanasiuk, B. B. Tachmuradov,
Sumy State University,
2, Rymsky-Korsakov St., 40007, Sumy, Ukraine*

In the article, theoretical aspects of the control system of production competitiveness are improved, the factors and indicators of production competitiveness, methods of estimation of competitiveness and the ways of improvement of the production competitiveness in a particular enterprise are analyzed.

Keywords: *competitive products, control system of production competitiveness, estimation of competitiveness.*

РЕЗЮМЕ

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ПРОДУКЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

*Ю. М. Мельник, Ю. А. Опанасюк, Б. Б. Тачмурадов,
Сумский государственный университет,
ул. Римского-Корсакова, 2, 40007, г. Сумы, Украина*

В статье усовершенствованы теоретические аспекты системы управления конкурентоспособностью продукции, проанализированы факторы и показатели конкурентоспособности продукции, методы оценки конкурентоспособности и определены пути усовершенствования конкурентоспособности продукции на конкретном предприятии.

Ключевые слова: *конкурентоспособность продукции, система управления конкурентоспособностью продукции, оценка конкурентоспособности.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркетинг : сб. ст. : пер. с англ. / под ред. А. И. Кредисова. - Киев : Украина, 1995. - 399 с.
2. Маркетинг: підручник / А. Ф. Павленко, І. Л. Решетнікова, А. В. Войчак та ін.; за наук. ред. д. е. н., проф., акад. АПН України А. Ф. Павленка; кер. авт. кол. д. е. н., проф. І. Л. Решетнікова. — К. : КНЕУ, 2008. — 600 с.
3. Стивенсон В. Дж. Управление производством / В. Дж. Стивенсон; пер. с англ. — М. : ООО «Изд-во «Лаборатория базовых знаний», ЗАО «Изд-во «БИНOM», 1998. — 928 с.

4. Забелин П. В. Основы стратегического управления: учеб. пособ./ П. В. Забелин, Н. К. Моисеева. - М. : Информ.-внедренч. центр "Маркетинг", 1998. - 195 с.
5. Фомин А. И., Фомин Б. Ф. Понятие конкурентоспособности предприятия / А. И. Фомин, Б. Ф. Фомин [Электронный ресурс]. – Режим доступа :http://bigc.ru/publications/other/strategy/competitive_ability_of_company.php.
6. Хруцкий В. Е. Современный маркетинг : настольная книга по исследованию рынка: учеб. пособие / В. Е. Хруцкий, И. В. Корнева. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 528 с.
7. Тульчинська С. О. Сучасні підходи до управління конкурентоспроможності підприємства / С. О. Тульчинська, Я. В. Шемет // Актуальні проблеми економіки та управління. – К. : НТУУ «КІП». – 2013. - № 7. – С. 115-120
8. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации / Р. А. Фатхутдинов. – М. : Эксмо, 2004. – 544 с
9. Швец В. Е. Об управлении конкурентоспособностью продукции на предприятии : монография / В. Е. Швец. – Л. : [б. и.], 1990. - 29 с.
10. Кныш М. И. Конкурентные стратегии : учеб. пособие / М. И. Кныш. - СПб. : [б. и.], 2000. - 284 с.
11. Фасхиев Х. А. Интегральная оценка конкурентоспособности грузового автомобиля / Х. А. Фасхиев – 2001. - № 3. - С. 24-28; № 4. - С. 21-26.
12. Кваско А. В. Конкурентоспроможність продукції як складова конкурентного потенціалу підприємства / А. В. Кваско, М. М. Лавренюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр ТНЕУ “Економічна думка”, 2013. – Том 14, № 3. – С. 29-34.
13. Должанський І. З. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посібник / І. З. Должанський, Т. О. Загорна. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
14. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посібник / С. М. Клименко, Т. В. Омеляненко, Д. О. Барабась, О. С. Дуброва, А. В. Вакуленко. – К. : КНЕУ, 2008. – 520 с.
15. Опанасюк Ю. А. Управление конкурентоспособностью товара / Ю. А. Опанасюк // Научно-техническая конференция преподавателей, сотрудников, аспирантов и студентов факультета экономики и менеджмента, 13-23 апреля : тезисы докладов. — Суми : СумДУ, 2004. — С. 170-171.
16. Романишин С. Б. Система управління конкурентоспроможністю підприємства / С. Б. Романишин // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20. – С. 12.
17. Опанасюк Ю. А. Роль товарної політики в діяльності промислового підприємства / Ю. А. Опанасюк // Вісник Сумського національного аграрного університету – 2004. - № 3-4 (13-14). – С. 90-94.

Надійшла до редакції 11 червня 2014 р.

БОЙКОТ ТОВАРІВ РОСІЙСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНСЬКИМИ СПОЖИВАЧАМИ

*І. М. Сотник, д-р. екон. наук, професор;
Ю. О. Мазін, канд. екон. наук, доцент;
Є. В. Макаренко, студент,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна*

У статті досліджено передумови та тенденції щодо бойкотування товарів російського виробництва українськими споживачами, перспективні напрями використання цього явища. Визначено, що нестабільна політична ситуація в Україні та у зовнішньополітичних відносинах з Російською Федерацією, поряд з наявністю продукції вітчизняного виробництва прийняттого рівня якості, спричиняє відмову українців від російських товарів. На прикладі проведеного вибіркового соціологічного опитування серед мешканців м. Суми та студентів Сумського державного університету досліджено суспільну думку щодо можливого скорочення споживання російської продукції населенням в регіонах України.

Ключові слова: бойкот російських товарів, українські споживачі, соціологічне опитування, національна економіка.

ВСТУП

Сучасна політична ситуація в Україні кардинально і невідворотно вплинула на економіку держави та її найбільших торговельних партнерів. Одним з багатьох наслідків цих подій є значне поширення останнім часом практики відмови пересічних українських споживачів купувати товари російського виробництва. Ця тенденція є досить масовою і набирає дедалі більших обертів, насамперед, у Західній Україні, поступово розповсюджуючись на центральні, південні та частково східні регіони держави. Так, за результатами проведеного на початку 2014 року інтернет-опитування TNS в Україні, 52% українців позитивно або радше позитивно ставляться до бойкоту російських товарів. При цьому трохи більше третини (39%) респондентів відповіли, що самі їх бойкотують. Нейтральне ставлення висловили 16%, негативне – 39% респондентів [1].

Слід зазначити, що бойкот російських товарів має не лише політичне, але й економічне підґрунтя і відповідну історію. Ще у 2006 році розпочалися широкомасштабні м'ясомолочні війни України та Росії. З 14 серпня 2013 року митна служба Російської Федерації внесла до переліку «ризикових» усіх без винятку українських імпортерів, що фактично на невизначений термін блокувало постачання товарів з України. У відповідь у соціальних мережах українські громадські активісти розпочали загальнонаціональну кампанію «Бойкотуй російське!», наслідком якої стала певною мірою переорієнтація українців на споживання продукції внутрішнього виробництва, тим самим сприяючи підтримці вітчизняного виробника [2-4].

Політичні та військові події у першій половині 2014 року, падіння курсу національної валюти не сприяли стабілізації ситуації щодо бойкоту російських товарів в Україні і сьогодні ці тенденції лише посилюються. Водночас, дана проблема має і зворотний негативний бік: зі зменшенням попиту українські імпортери втрачають внутрішні ринки збуту,

скорочуються робочі місця у цій сфері, знижується ефективність розподілу ресурсів у національному та міжнародному масштабах, втрачаються налагоджені зовнішньоекономічні зв'язки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Враховуючи неоднозначні наслідки бойкотування продукції російського виробництва вітчизняними споживачами, актуальним є дослідження суспільної думки різних груп населення України та можливих напрямів ефективного використання цього явища для стимулювання економічного розвитку нашої країни.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На нашу думку, основною причиною відмови вітчизняних споживачів від російських товарів на сучасному етапі є посилення патріотичних настроїв у суспільстві, особливо з боку молоді. Крім того, можна виділити такі економіко-політичні мотиви збільшення споживання продукції національного виробництва:

1) українські товари нічим не гірші за російські. Більшість вітчизняних товарів (зокрема, продукти харчування, одяг, сільськогосподарська техніка) не поступаються російським в якості, тому громадяни нашої держави можуть, нічого не втрачаючи, відмовитися від російських аналогів;

2) у разі придбання російської продукції гроші, витрачені українцями, йдуть до бюджету Російської Федерації, що, беззаперечно, є негативним для нашої держави явищем;

3) Росія оголосила Україні торгівельну війну, перекривши імпорт практично всіх товарів, зокрема, сиру, солодоців, будівельних матеріалів, продукції машинобудування і т. д. Поштовхом до розгортання таких дій з боку «північного сусіда» стало прагнення України до підписання економічної та політичної угоди з Європейським Союзом (ЄС) наприкінці 2013 року та небажання увійти до Митного Союзу з Російською Федерацією. Таким чином, відмова купувати російське є логічною відповіддю українців на агресивні дії держави-сусіда.

Україна є самодостатньою країною і цілком може стати економічно незалежною, знайшовши альтернативне вирішення проблем свого енергозабезпечення, подолавши корупцію на всіх рівнях управління, здійснивши демократичні реформи та реструктуризацію національної економічної системи. Підписання політичної частини угоди з ЄС навесні 2014 року та заплановане у найближчому майбутньому підписання економічної частини, як очікується, відкриє для України шлях на європейський ринок. У свою чергу, це дозволить переорієнтувати український експорт, більш ніж 25 % якого зараз припадає на Російську Федерацію, в іншому напрямку, позбувшись значної залежності країни від її найбільшого зовнішньоторговельного партнера [5].

Надаючи перевагу вітчизняним товарам і тим самим підтримуючи розвиток національного виробництва, українці можуть сформувати потужні стимули для розбудови економіки нашої держави, виходу її з сучасної кризи. Одним із кроків на цьому шляху є скорочення споживання товарів, які виробляються у Російській Федерації.

З метою визначення суспільної думки щодо можливого скорочення споживання російської продукції населенням в регіонах України, нами було проведено вибіркоче соціологічне опитування серед мешканців

м. Суми, зокрема, і студентів Сумського державного університету (СумДУ). Результати дослідження показали, що в середньому найвищу готовність відмовитися від російських товарів демонструє молоде покоління, тобто люди віком до 30-35 років. Українці середнього віку є більш поміркованими та акцентують більше уваги на порівнянні якості та ціни українських і зарубіжних продуктів-аналогів, старше ж покоління – люди похилого віку, які ще добре пам'ятають часи Радянського Союзу та відчують ностальгію за тими роками, – найменш схильні до відмови від придбання російської продукції з патріотичних міркувань.

Отже, виходячи з проведеного соціологічного аналізу, очільником процесів бойкотування російських товарів є молодь. З цих позицій, цікавими є результати проведеного нами вибіркового анкетування студентів I-IV курсів СумДУ, яке тривало протягом двох тижнів – з 28 квітня по 11 травня 2014 року. Структура вибірки – розподіл студентів за курсами навчання – подана на рис. 1. У процесі збору та аналізу соціологічної інформації щодо готовності відмови від споживання товарів російського виробництва було отримано дані, подані на рис. 2-3.

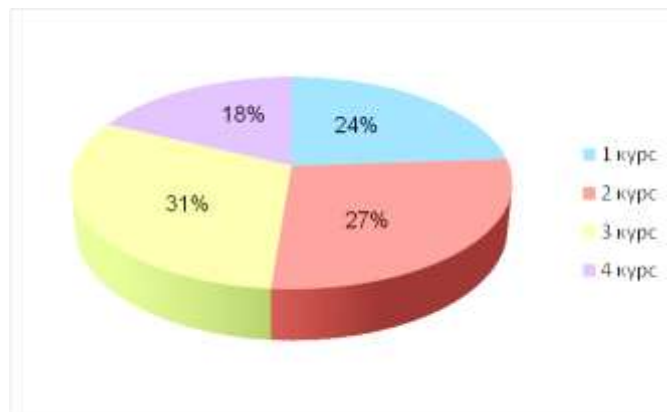

Рисунок 1 - Розподіл опитаних студентів СумДУ за курсами навчання

Як слідує з рис. 1, найбільше опитаних студентів навчаються на 3-му курсі, але кількість учасників опитування з різних курсів не суттєво відрізняється, отже, є можливість зробити коректні висновки на основі даного опитування.

На запитання «Чи перестали Ви купувати товари російського виробництва у зв'язку з подіями в країні?» переважна більшість студентів різних курсів відповіли ствердно (див. рис. 2). Отже, за результатами опитування можна зробити висновок, що студентство здебільшого відреагувало на загострення політичної ситуації в країні та перестало купувати споживчі товари російського виробництва, демонструючи активну громадську позицію.

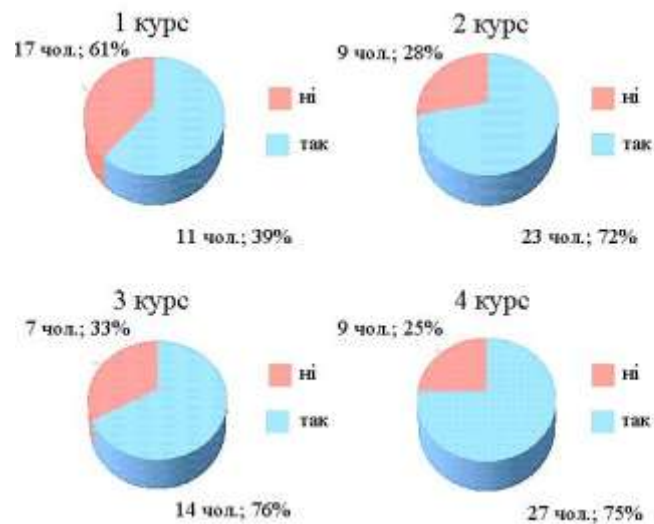

Рисунок 2 - Результати опитування студентів СумДУ за курсами навчання (запитання «Чи перестали Ви купувати товари російського виробництва у зв'язку з подіями в країні?»)

Студенти, які ствердно відповіли на попереднє запитання, повинні були вказати, чи вплинуло це на ступінь їх задоволення придбаними продуктами. Більшість опитаних на кожному з курсів відповіли, що відмова від російських товарів не суттєво вплинула на ступінь їх задоволення придбаними вітчизняними аналогами (див. рис. 3). Це підтверджує раніше висловлену думку про те, що українські споживчі товари нічим не поступаються російським і здатні повною мірою задовольняти потреби громадян нашої країни.

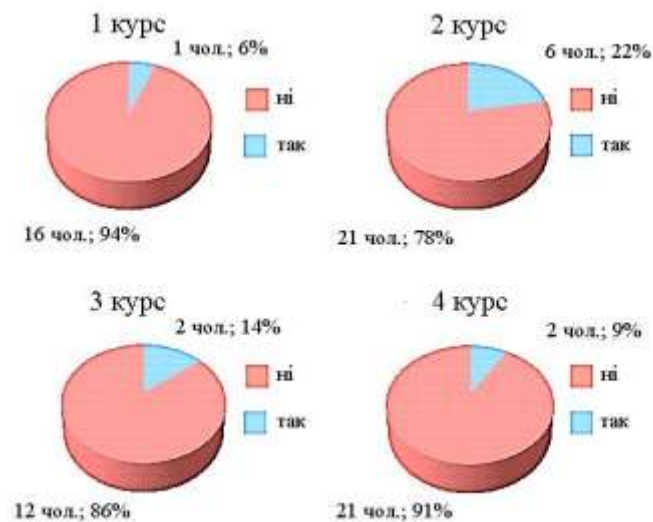

Рисунок 3 - Результати опитування студентів СумДУ за курсами навчання (запитання «Чи вплинула відмова від російських товарів на ступінь Вашого задоволення придбаними українськими продуктами?»)

Таким чином, можна зробити висновок про позитивну тенденцію розвитку явища, що досліджується. Більшість студентів СумДУ стали звертати увагу на виробника товарів, які вони купують. Ця закономірність простежується у студентів усіх курсів. Також можна зробити висновок, що це рішення не вплинуло на ступінь задоволення студентів купленими товарами, що підтверджує думку про в середньому рівну якість товарів масового споживання вітчизняного та російського виробництва.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати досліджень, зазначимо, що зростання патріотичних настроїв населення та переорієнтація на споживання вітчизняних товарів може стати потужним поштовхом для розвитку економіки України, модернізації її виробництва, поліпшення якості продукції задля мінімізації російського імпорту. В той же час експерти відзначають [6], що свідома відмова пересічних українців від придбання російської продукції масового споживання не спроможна дати вагомих результатів для кардинальної зміни структури російського імпорту в Україну. Оскільки більше третини його становлять енергоносії [7], саме активізація політики енерго- і ресурсозбереження на всіх рівнях господарювання в нашій державі є запорукою довгострокових позитивних змін як зовнішньоекономічного балансу України, так і всієї національної економічної системи. Тому, поряд з тими заходами, до яких вдаються громадські активісти та свідомі громадяни щодо підтримки «гривнею» вітчизняного виробника, перспективним напрямом використання явища бойкотування для стимулювання економічного розвитку нашої країни є перебудова національної ідеології й моделей виробництва і споживання, зорієнтовані на зростання енерго- та ресурсоефективності економіки через впровадження прогресивних ресурсощадних продуктів і технологій переважно українського походження у промисловості та побуті. Практична реалізація даного напрямку потребує значних злагоджених зусиль та тривалого часу з боку як уряду, так і бізнесових кіл, усіх верств населення України.

SUMMARY

BOYCOTT OF RUSSIAN GOODS BY UKRAINIAN CONSUMERS

*I. M. Sotnyk, Y. O. Mazin, E. V. Makarenko,
Sumy State University,
2, Rymkogo-Korsakova St., Sumy, 40007, Ukraine*

In the paper, there are investigated a background and trends in boycotting goods produced in Russia by Ukrainian consumers and promising directions of this phenomenon use. It is determined that unstable political situation in Ukraine and in foreign relations with Russia, in addition to domestic products of acceptable quality, causes Ukrainians' failure to buy Russian goods. At the example of sampling conducted sociological survey among the residents of Sumy city and students of Sumy State University there is investigated public opinion about the possible reduction in the consumption of Russian products by the population in regions of Ukraine.

Keywords: *boycott of Russian goods, Ukrainian consumers, sociological survey, national economy.*

РЕЗЮМЕ

БОЙКОТ ТОВАРОВ РОССИЙСКОГО ПРОИЗВОДСТВА УКРАИНСКИМИ ПОТРЕБИТЕЛЯМИ

И. Н. Сотник, Ю. А. Мазин, Е. В. Макаренко,

*Сумский государственный университет,
ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина,*

В статье исследованы предпосылки и тенденции бойкотирования товаров российского производства украинскими потребителями, перспективные направления использования этого явления. Выявлено, что нестабильная политическая ситуация в Украине и во внешнеполитических отношениях с Российской Федерацией, наряду с наличием продукции отечественного производства приемлемого уровня качества, обуславливает отказ украинцев от российских товаров. На примере проведенного выборочного социологического опроса среди жителей г. Сумы и студентов Сумского государственного университета исследовано общественное мнение относительно возможного сокращения потребления российской продукции населением в регионах Украины.

Ключевые слова: бойкот российских товаров, украинские потребители, социологический опрос, национальная экономика.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Більшість українців підтримує бойкот російських товарів [Електронний ресурс] / Espresso.tv, 2014. – Режим доступу : http://espresso.tv/news/2014/05/15/bilshist_ukrayinciv_pidtrymuje_boykot_rosiyskykh_tovariv.
2. Бойкот российских товаров поддержала Ассоциация поставщиков торговых сетей [Электронный ресурс] / Обозреватель, 17.03.2014. – Режим доступа : <http://finance.obozrevatel.com/economy/85703-bojkot-rossijskih-tovarov-podderzhala-assotsiatsiya-postavschikov-torgovyih-setej.htm>.
3. Не купуй російське! [Електронний ресурс], 2014. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
4. Украинцы объявляют бойкот российским товарам [Электронный ресурс], 15.08.2013. – Режим доступа : http://www.topnews.ru/news_id_60398.html.
5. Можировский Н. Внешняя торговля Украины: старые друзья и новые партнеры [Электронный ресурс] / Н. Можировский. – Inpress.ua, 11 ноября 2013 г. – Режим доступа : <http://inpress.ua/ru/economics/19530-vneshnyaya-torgovlya-ukrainy-starye-druzya-i-novye-partnery>.
6. Ваховский Д. Почему я не поддерживаю бойкот российских товаров и сервисов [Электронный ресурс] / Д. Ваховский. – AIN.UA, 12.03.2014. – Режим доступа : <http://ain.ua/2014/03/12/515658>.
7. В 2013 році Україна імпортувала на \$13,65 млрд більше ніж експортувала [Електронний ресурс] / Espresso.tv, 14.02.2014. – Режим доступу : http://espresso.tv/new/2014/02/14/v_2013_roci_ukrayina_importovala_na_1365_mlr_d_bilsh_e_ni_zh_eksportovala.

Надійшла до редакції 5 червня 2014 р.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

<i>Алібекова Ю. Т.</i> Формування системи екологоорієнтованого управління на базовому рівні адміністративного району та області	5
<i>Бондар Т. В., Кислий В. М.</i> Принципи коеволюційного розвитку території	17
<i>Груциньська Н. М.</i> Розвиток сучасного світового господарства у процесах формування нового світового економічного порядку	28
<i>Щербаков В. Н., Лукьянихина Е. А., Лукьянихин В. А., Ли Мин.</i> Теоретические принципы и механизмы регулирования социально-экономических систем	35

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ

<i>Faschuk Y. V., Smolennikov D. O.</i> Economic assessment of diversification as a strategic development alternative	43
<i>Сус Л. В.</i> Інструментарій державного регулювання галузі тваринництва в Україні	54
<i>Федоришин О. В., Карпуша В. Д., Теліженко О. М.</i> Інтелектуальна система класифікаційного прогнозування успішності соціальних проектів	63

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ

<i>Байструченко Н. О., Алланазаров Ч.</i> Роль инновационной составляющей в формировании стратегии развития предприятия	72
<i>Белік В. Д.</i> Автоматизована система обробки інформації як механізм підтримки прийняття рішення добору і розподілу персоналу на підприємствах харчової промисловості	82
<i>Колосок С. І.</i> Про циклічні процеси в Україні	87
<i>Мельник Ю. М., Опанасюк Ю. А., Тачмурадов Б. Б.</i> Система управління конкурентоспроможністю продукції вітчизняного підприємства	92
<i>Сотник І. М., Мазін Ю. О., Макаренко Є. В.</i> Бойкот товарів російського виробництва українськими споживачами	103

CONTENTS

ECONOMIC ASPECTS OF ENVIRONMENTAL ACTIONS IN SOCIO-ECONOMIC RELATIONS

- Alibekova Ju. T.* Formation of the Ecological-based Management
at the Basic Level in the Administrative Districts and Regions 5
- Kislyi V. N., Bondar T. V.* Principles of Territory Co-evolutionary
Development 17
- Hruschynska N. M.* The Development of Modern World Economy
in the Process of Forming a New World Economic Order 28
- Shcherbakov V. N., Lukianykhina O. A., Lukianykhin V. O., Li Ming.*
Theoretical Principles and Mechanisms of Regulation of Social
and Economic Systems 35

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISMS FOR THE PRODUCTION ENTERPRISE MANAGEMENT

- Fashchuk Y. V., Smolennikov D. O.* Economic Assessment
of Diversification as a Strategic Development Alternative 43
- Sus L.V.* Government Control Tools for Animal Husbandry
in Ukraine 54
- Fedoryshyn O., Karpusha V., Telizhenko O.* Successfulness
Forecasting Intelligence System for Social Projects Classification 63

THEORY AND PRACTICE IN MARKETING RESEARCH

- Baistriuchenko N. O., Allanazarov Ch.* The Role of the Innovative
Component in Strategy Formation of Enterprise Development 72
- Belik V. D.* The Information Processing Automated System
as the Support Mechanism of Decision-Making and Distributions
of the Personnel at the Enterprises of the Food-Processing
Industry 82
- Kolosok S. I.* About Cycle Processes in Ukraine 87
- Melnyk Yu. M., Opanasiuk Yu. A., Tachmuradov B. B.* Control
System of Production Competitiveness for Domestic Company 92
- Sotnyk I. M., Mazin Y. O., Makarenko E. V.* Boycott of Russian Goods
by Ukrainian Consumers 103